

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ
ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ
РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
В УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ
НЕСТАБІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

Монографія

**Харків
2021**

Рекомендовано рішенням вченої ради Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України (Протокол № 12 від 18.11.2021 р.)

Рецензенти: **Гурьянова Лідія Семенівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики та системного аналізу Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (Харків);

Іляш Ольга Ігорівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної кібернетики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», проректор з наукової та міжнародної діяльності Міжнародного університету фінансів (Київ);

Савіна Наталія Борисівна – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків, Національний університет водного господарства та природокористування (м. Рівне)

Авторський колектив:

Іванов Ю. Б., Губарева І. О., Полякова О. Ю., Михайленко Д. Г., Шликова О. М.,
Леванда О. М., Шавлак М. А., Базько О. А.
(за редакцією О. Ю. Полякової, Ю. Б. Іванова)

Т 33 Теоретичні засади та прикладні аспекти реалізації соціальної політики в умовах макроекономічної нестабільності в Україні : кол. моногр. / за ред. О. Ю. Полякової, Ю. Б. Іванова ; авт. кол. : Іванов Ю. Б., Губарева І. О., Полякова О. Ю., Михайленко Д. Г., Шликова О. М., Леванда О. М., Шавлак М. А., Базько О. А. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2021. 208 с. Укр. мова

ISBN 978-617-7801-30-5

Монографію присвячено розробці теоретико-методичного забезпечення узгодження соціальної та економічної політики у процесі впровадження нових соціальних стандартів. У межах проведеного дослідження розроблено методичне забезпечення оцінки макроекономічних ризиків зміни соціальної політики та побудовано їх когнітивну карту; виявлено дисбаланси у системі соціальних стандартів порівняно з динамікою показників макроекономічної стабільності; розроблено імітаційну модель оцінки макроекономічних наслідків переходу до нових соціальних стандартів; обґрунтовано рекомендації щодо розробки та вибору найбільш доцільного сценарію переходу до стандартів нової якості життя у сучасних умовах, а також необхідні заходи попередження негативного впливу на макроекономічні процеси в Україні; запропоновано дорожню карту впровадження нових соціальних стандартів в умовах антикризової економічної політики з урахуванням вимог макроекономічної стабільності та досягнення нової якості життя.

Монографія може бути корисною науковцям і практикам, які займаються проблематикою соціального забезпечення, соціальної й економічної політики в Україні.

УДК 330.101

ISBN 978-617-7801-30-5

© Колектив авторів, 2021
© ФОП Лібуркіна Л. М., 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ 1. Теоретичні засади соціальної політики та їх правова реалізація в Україні	8
1.1. Теоретичні аспекти соціальної політики і формування соціальних стандартів	8
1.2. Правові основи соціальної політики в Україні	20
1.3. Макроекономічні ризики соціальної політики	34
Розділ 2. Моделювання впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси в Україні	61
2.1. Проблеми моделювання впливу соціальних стандартів на макроекономічну стабільність у країні	61
2.2. Модель впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси в Україні	72
Розділ 3. Сценарії впровадження стандартів нової якості життя в Україні	102
3.1. Кращі світові практики соціального забезпечення	102
3.2. Сценарне моделювання впровадження соціальних стандартів в Україні	134
ВИСНОВКИ	151
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	155
ДОДАТКИ	166

ВСТУП

*Overcoming poverty is not a gesture of charity.
It is an act of justice. It is the protection of
a fundamental human right, the right
to dignity and a decent life¹.*

Nelson Mandela, 02.07.2005

Соціальне забезпечення є однією з найважливіших функцій держави. Значення цієї функції, необхідність посилення соціального захисту населення підвищуються у періоди нестабільності, економічної кризи і соціальних потрясінь. Пандемія COVID-19 значно загострила проблеми соціального забезпечення та у цілому відповідності соціальної політики вимогам сучасності.

Ліквідація бідності, якісне здоров'я і благополуччя, якісна освіта, достойна праця і економічне зростання, зменшення нерівності проголошено ООН Глобальними цілями сталого розвитку до 2030 р. Названі цілі вимагають таких змін у соціальній політиці країни, що сприятимуть досягненню нової якості життя. Чинні соціальні стандарти не відповідають фактичним потребам населення. Спостерігається неперервне зростання різниці між встановленим законодавчо прожитковим мінімумом в Україні і середньомісячними грошовими витратами домогосподарств з найнижчими доходами.

До того ж останні оновлення соціальних стандартів, за винятком мінімальної заробітної плати, не були спрямовані на підвищення якості життя та досягнення соціальної справедливості, а полягали у спрощенні структури споживання та здешевленні споживчого кошику. На невідповідність існуючого прожиткового мінімуму потребам суспільства та наявність протиріч у нормативно-правовому полі вказують

¹ Подолання бідності не є жестом милосердя. Це акт справедливості. Це захист фундаментального права людини, права на гідність і гідне життя. Нельсон Мандела, 02.07.2005. URL: <https://www.un.org/en/events/mandeladay/legacy.shtml>

у свої роботах Е. Лібанова, М. Трубіна, Н. Ковтунович, Д. Прокопій та ін. Тому соціальна політика у частині встановлення соціальних стандартів потребує удосконалення і розвитку у напрямку наближення до глобальних цілей.

Система соціального захисту, особливо, пенсійного забезпечення, відчуває значний тиск через несприятливу демографічну ситуацію, високий рівень тіньової економіки, низькі темпи економічного розвитку. Але макроекономічна нестабільність обмежує заходи щодо досягнення цілей соціального забезпечення. Видатки Зведеного бюджету України у 2020 р. перевищили доходи на 218 млрд грн, причому видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення становили 21,7 %. На покриття дефіциту Пенсійного фонду, як одного з головних елементів соціального захисту населення, у 2020 р. було витрачено з державного бюджету 34,4 млрд грн. Державний борг на кінець 2020 р. становив 2 259,23 млн грн. Отже, макроекономічна ситуація така, що додаткові витрати на убезпечення соціальної системи не можуть здійснюватися одночасно, у повному обсязі та швидкими темпами. Тому одночасне забезпечення цілей соціальної політики та макроекономічної стабільності для України являє собою завдання із прихованими протиріччями через обмеженість ресурсів для їх розв'язання.

Необхідність розробки науково-методичного підґрунтя для оцінки взаємного впливу чинників соціальної та макроекономічної стабільності, а також можливих інструментів їх досягнення є актуальним питанням. Оскільки соціальні стандарти складають основу нормативної бази соціальної політики і безпосередньо впливають на добробут населення, їх зміна здатна викликати суттєві зрушення у макроекономічних процесах. У світовій практиці найбільше уваги приділяється застосуванню такого інструменту, як мінімальна заробітна плата, як одному з найбільш дієвих. Решта соціальних стандартів зазвичай залишається поза увагою з точки зору впливу на макроекономічні процеси. Складність завдання з визначення прямих та опосередкованих впливів визначає, що найбільш доцільним шляхом є застосування засобів математичного моделювання для оцінки можливих наслідків у розрізі

показників макроекономічної стабільності із включенням зворотних зв'язків впливу на економічне зростання.

Метою дослідження, представленого у монографії, було обґрунтувати науково-методичні положення моделювання та оцінки впливу впровадження стандартів нової якості життя населення на макроекономічні процеси в Україні.

Для досягнення цієї мети у дослідженні були виконані такі завдання:

- здійснено аналіз теоретичних засад, ролі та місця соціальної політики в управлінні соціально-економічною системою країни;
- виявлено потенційні ризики макроекономічної стабільності, викликані введенням в дію стандартів нової якості життя у частині впливу прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати та зв'язаними з ними розмірами соціальних трансфертів;
- побудовано модель впливу вартісних показників соціальних стандартів на макроекономічні процеси в Україні;
- розроблено сценарії попередження негативного впливу переходу до стандартів нової якості життя на макроекономічну стабільність в Україні.

У *першому розділі* на основі проведеного аналізу теоретичних засад соціальної політики, зокрема, соціальних стандартів, як складових елементів рівня та якості життя, а також нормативно-правового забезпечення функціонування системи соціального захисту та застосування соціальних стандартів в Україні запропоновано методичний підхід до виявлення та оцінки ризиків впровадження нових соціальних стандартів на макроекономічну стабільність країни. На основі порівняльного аналізу динаміки показників соціальних стандартів, соціальної стабільності та макроекономічних процесів побудовано когнітивну карту ризиків для макроекономічних процесів.

У *другому розділі* здійснено аналіз наявних підходів до моделювання зв'язків соціальних стандартів, що дозволило виділити як головний недолік обмеженість множини параметрів моделей лише одним – мі-

німальною заробітною платою. На основі побудованої когнітивної карти розроблено імітаційну модель впливу основних соціальних стандартів (прожиткового мінімуму за категоріями населення, мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії тощо) на такі макроекономічні показники, як зайнятість, безробіття, формування бюджету, бідність і нерівність.

Третій розділ присвячено обґрунтуванню рекомендацій щодо розробки та оцінки сценаріїв впровадження нових соціальних стандартів з позицій забезпечення соціальної та макроекономічної стабільності. На основі аналізу світової практики соціального забезпечення сформульовано рекомендації щодо запровадження другого, накопичувального рівня пенсійного страхування. За результатами імітаційних експериментів для різних сценаріїв впровадження нових соціальних стандартів визначено найбільш доцільний сценарій та запропоновано дорожню карту його реалізації.

Отримані в наведеному дослідженні результати призначені для використання органами державної влади, а також науковцями та практиками, які займаються проблематикою соціальної політики, пенсійного забезпечення у контексті макроекономічних процесів.

1.1. Теоретичні аспекти соціальної політики і формування соціальних стандартів

Сучасний світ характеризується мінливістю, що призводить до глибокої трансформації економічної, соціальної, духовної та інших сфер життя. Ці зміни носять глобальний і стрімкий характер. Але громадянин і стандарти якості його життя мають залишатися головним пріоритетом сталого розвитку держави в мінливому середовищі. Держава має швидко реагувати на глобальні економічні, соціальні та демографічні виклики для забезпечення добробуту населення.

Соціальна політика реалізує одну з основних внутрішніх функцій держави щодо соціального захисту, створення умов і надання можливостей для всебічного розвитку особистості протягом усього життя.

Поряд із перманентною трансформацією економіки Україна проходить серйозні випробування зовнішньою гібридною агресією. Це зумовило зосередження виконавчої влади на заходах, спрямованих на скорочення державних витрат, підвищення ефективності економіки та проведення низки реформ, які мають у довгостроковій перспективі забезпечити підвищення рівня та якості життя населення. У зв'язку з цим значної уваги потребує розробка та впровадження актуальних, дієвих інструментів соціальної політики, які в змозі привести до досягнення поставлених стратегічних цілей розвитку.

Питанням змісту соціальної політики щодо підвищення рівня та якості життя населення, а також окремим аспектам соціальних стандартів присвячені праці сучасних українських і зарубіжних науковців, серед яких Е. Aravacik, М. Belgrave, К. Blakemore, С. Deeming, L. Warwick-Booth, М. Кизим, Е. Лібанова, О. Макарова, С. Полякова, Ю. Чалюк, О. Чутчева та ін. [1–9].

Соціальна політика є багатостороннім поняттям. У деяких публікаціях зустрічається трактування соціальної політики у контексті охоплення галузі, зокрема, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, в інших – відповідно до одержаних результатів її реалізації, тобто зменшення бідності, досягнення соціальної справедливості та згуртованість тощо [10]. Також соціальну політику розглядають як дії, що впливають на добробут членів суспільства через забезпечення розподілу та доступу до товарів і ресурсів. У цьому випадку роль соціальної політики полягає у компенсації невдач ринку. Крім того, соціальна політика використовується і як засіб впливу та контролю взаємовідносин і поведінки на ринку праці та доходів [3].

Аналіз літератури дозволив визначити такі підходи до визначення соціальної політики держави (рис. 1.1).

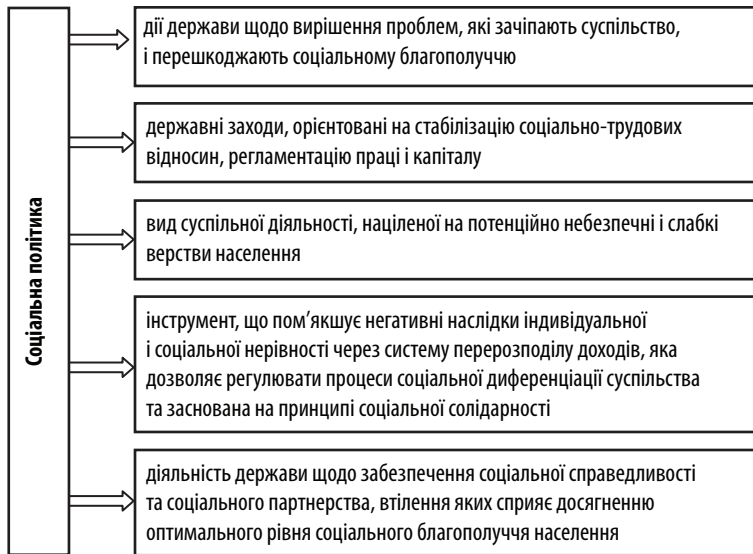

Рис. 1.1. Підходи до визначення соціальної політики держави

Джерело: складено за матеріалами [1–10]

За стандартами Міжнародної організації праці соціальна політика гарантує, що економічний розвиток приносить користь усім, хто в ньому бере участь [11]. Ключовим агентством у сфері соціальної політики, як правило, виступає національний уряд, який встановлює набір цінностей у сфері соціальної політики, таких як мінімальні стандарти, соціальна справедливість і рівність.

Надійна система соціального захисту розглядається як центральний елемент державної політики для забезпечення гарантій від шоків, особливо для осіб, яким загрожує незворотне зниження людських, соціальних чи фізичних активів, а також надає стабілізуючий вплив на загальний попит на товари і послуги, вироблені національною економікою [10; 12]. Отже, державна політика й інститути мають зміцнювати соціальне забезпечення вразливих груп населення відповідно рівню економічного розвитку країни. Попри це, система соціального забезпечення не повинна сприяти формуванню залежності у людини, а, навпаки, має стимулювати її до самостійності та зміцнення життєздатності у локальній системі [10].

Зовнішнє середовище формування соціальної політики включає ринок, неурядовий сектор, соціальні зміни та взаємодію громади з державою. Такі базові потреби членів суспільства, як освіта, соціальне забезпечення, медичне обслуговування, житло тощо, визначають канали взаємодії між різними політиками. Головними макроагентами взаємодії із соціальною політикою є економічна політика, політика у сфері охорони здоров'я, освітня і фінансова політики (рис. 1.2). Агентний підхід тут виправдовується тим, що кожен з видів (напрямів) політики має власні цілі, а їх узгодження є завданням законодавчої та виконавчої влади.

Освітня політика забезпечує економіку людським капіталом і тим самим створює передумови для економічного розвитку. Економічна політика взаємодіє із соціальною в частині розподілу доступу до товарів, послуг і ресурсів, а також у забезпеченні зайнятості. Своєю чергою, фінансова політика здійснює вторинний розподіл доходів через трансферти. Соціальна політика, окрім соціального захисту населен-

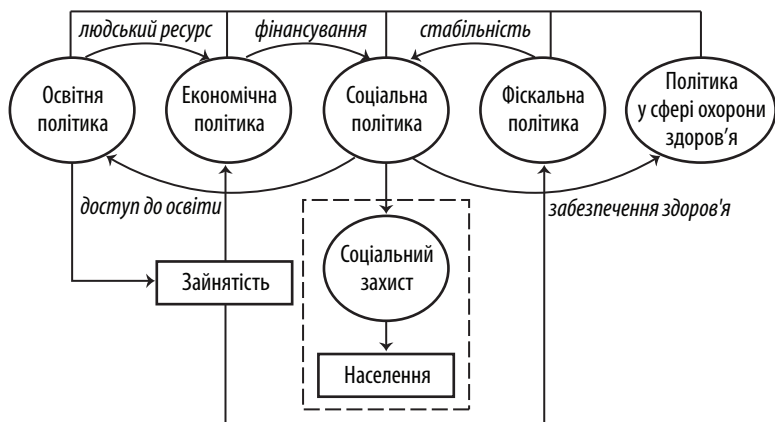

Рис. 1.2. Взаємодія видів державної політики

Джерело: власна розробка

ня, має на меті створення умов для доступу до освіти та послуг системи охорони здоров'я.

Соціальна політика надає рішення для задоволення потреб соціального життя, які залежать від соціальної структури і державної політики [1]. Вона спрямована на забезпечення добробуту людей. Оскільки соціальна політика залежить від соціальних змін, вона трансформується залежно від потреб людей. Держава встановлює стандарти для дітей, молоді, інвалідів, а також для сімей з низьким доходом і для літніх людей, засновані на їх потребах [2].

У широкому розумінні стандарт – це взірць, якому має відповідати що-небудь за своїми ознаками, властивостями, якостями. [13]. Своєю чергою, соціальний стандарт – це модель, яка характеризує якість і рівень життя людини. Стан соціальної сфери визначається встановленими соціальними стандартами і оцінюється на основі відповідних показників якості та рівня життя населення. Соціальні стандарти як моделі характеризують доступ до соціальних благ у суспільстві [9].

Теоретичне обґрунтування якості життя та його взаємозв'язку із економічними процесами у державі має достатньо довгу історію.

В. Петі запропонував концепцію «Політичної арифметики», яка передбачала використання кількісних методів для дослідження соціально-економічних процесів держави. Автор зробив спробу визначення національного багатства та запропонував методiku його розрахунку на прикладі Англії [14].

Дослідженню причин низького життєвого рівня населення в провінціях Франції присвятив свої праці П'єр Буагільбер. Сфера виробництва, на думку П. Буагільбера, є одним із джерел багатства. «Багатство» визначав як забезпеченість їжею та одягом, без яких неможлива життєдіяльність [15].

Представник школи фізіократів Франсуа Кене пропонував оцінювати реальні джерела підвищення якості життя населення. На думку, Ф. Кене суспільство можна розглядати як організм, де кровообіг – це потоки доходів і продуктів суспільства, що рухаються без участі держави. Основою для побудови міжгалузевих балансів та моделей «витрати-випуск» є робота «Економічна таблиця» [16]. Ф. Кене з однодумцями ігнорували значення промисловості у формуванні джерел добробуту. Зазначали, що джерелом добробуту є виробництво сільськогосподарських товарів. Представники цієї школи ігнорували той факт, що багатство суспільства не може помножуватися без праці та капіталу.

Представники класичної школи визначили, що багатство нації виникає у матеріальному виробництві. Зростання багатства є можливим лише за умов, коли сума коштів, що витрачені, приростають на додаткову величину [17]. Вагомим здобутком представників класичної школи є визначення багатства нації, що виникає в матеріальному виробництві. Визначають важливу роль держави. Досліджували рівень нації в цілому, проте не досліджували конкретних індивідів.

Адам Сміт вважав природним бажання людей до підвищення власного добробуту. Порушував питання поширення бідності серед трущавих. На думку А. Сміта, досягненню економічної вигоди та користі для суспільства сприяє прагнення підприємців отримати власну вигоду [18].

Вагомий внесок щодо забезпечення стандартів життя населення через формування фінансових передумов зробив Джон Мейнард Кейнс. Запропонована Дж. М. Кейнсом концепція зводилася до того, що «ринкова система не має автоматичного механізму, який би підтримував обсяг національного виробництва на оптимальному рівні, виходячи з чого саме держава з метою забезпечення повної зайнятості має взяти на себе відповідальність за управління загальним рівнем сукупних витрат». Автором було запропоновано «новий» об'єкт аналізу – економіку в цілому, аналізував обсяг національного виробництва (доходу) та зайнятість [19].

Альфред Маршалл зробив вагомий внесок, аналізуючи зв'язок між рівнем життя і прогресом. Вчений першим запропонував поняття «відносна бідність». А. Маршалл досліджує пряму та зворотну взаємодію між потребами людей і рівнем життя, чисельністю населення, змінами у заробітній платі, трудовою активністю та національним характером, продуктивністю праці та тривалістю робочого часу, роллю профспілок у регулюванні трудових відносин. Цей перелік він доповнює макроекономічними факторами, що впливають на досліджувану категорію. Це – інфляція, коливання комерційного кредиту, безробіття, відповідність попиту та пропозиції, ставлення до розподілу багатства [17]. У своїх працях А. Маршалл обґрунтував необхідність багатофакторного аналізу рівня життя, визначив взаємозв'язок між потребами людей і рівнем життя.

Представник Лозаннської школи маржиналізму Вільфредо Парето зазначав, що проблема покращення умов життя вразливих верств населення пов'язана зі збільшенням багатства [17]. Оскільки у відносинах розподілення домінували інтереси власників, то зростання багатства не сприяло покращенню стандартів якості життя.

Джон Стюарт Мілль у 40-ві роки 19 в. досліджував динамічний стан економіки, маючи на меті доповнити теорію рівноваги теорією руху. Забезпечити зростання багатства у вигляді матеріального добробуту здатні фактори виробництва. Однак, роблячи висновки, Дж. Мілль не

врахував, що зростання багатства суспільства неможливе без існування механізмів справедливого його розподілу на користь найманих працівників, не вирішити проблем поліпшення якості життя та подолання бідності [20].

Автор наукової праці «Економічна теорія добробуту», англійський економіст Артур Сесіл Пігу вперше запропонував поняття «якість життя». А. Пігу використовував категорію національний дивіденд (доход) як критерій і показник добробуту. Вчений розглядає механізми забезпечення загального добробуту. Загальний добробут, на думку автора, залежить від економічного добробуту – загальна користь (багатство). Ознаки загального добробуту характеризуються: зростанням усталеності доходу в реальному вираженні, зростанням середнього реального душевого доходу, зменшенням нерівності при розподілі доходів [18]. А. Пігу запропонував також поняття «індивідуальний добробут», що включає не лише економічні аспекти життя громадянина. Вчений зазначив, що загальний рівень добробуту впливає на якість життя та на принципи розподілу національного доходу. Аналізуючи наукові праці А. Пігу, можна зробити висновок, що уже на початку ХХ ст. на інтуїтивному рівні існує розуміння того, що досліджувати якість життя лише за допомогою економічних показників стає неможливим, і для адекватної оцінки якості життя населення необхідно включити й соціокультурні оцінки [21].

Бум досліджень, що присвячено аналізу фактичного споживання та реальних умов життєдіяльності, приходиться на другу половину ХІХ ст. Основними результатами зазначених досліджень було ослаблення протистояння та гармонізації інтересів різних верств населення, практичної реалізації обмеження невиннованої диференціації доходів і подолання бідності. Слід зазначити також ідеї поліпшення життя громадян власних країн, що були розроблені та реалізовані Л. Ерхардом (Німеччина), Ф. Рузвельтом (США) [22].

Узагальнюючи погляди вчених ХІХ ст. та першої половини ХХ ст., можна зробити висновок: вчені цього періоду зосереджені на дослідженні понять «добробут», «багатство суспільства», що сприяло

формуванню теоретичної основи дослідження стандартів якості життя та їх впливу на макроекономічні процеси (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Видатні праці вчених XIX ст. та першої половини XX ст.

№ з/п	Автор	Праця
1	П. Бугаільбер	«Міркування про природу багатства та грошей»
2	А. Тюрго	«Міркування про створення та розподіл багатства»
3	А. Сміт	«Дослідження про природу та причини багатства народів»
4	А Пігу	«Економічна теорія добробуту»
5	Л. Ерхард	«Добробут для всіх»

Джерело: узагальнено за [15; 18; 21; 22]

Ідеї Дж. Кенеді про взаємозалежність якості життя американців і кількості американських товарів знайшли відображення в «Доповіді про положення нації» [23, с. 32]. Урядом Дж. Кенеді було зроблено спробу стимулювання споживчого попиту для підтримки зростання економіки держави. В період 1961–1962 рр. було збільшено державні видатки для підтримки соціальної сфери, частину з яких було спрямовано на підтримку мешканців депресивних районів, для яких було побудовано соціальне житло. Велику увагу адміністрація Дж. Кенеді приділяла якості робочої сили. Так, за рахунок держави проводилися навчання та перепідготовка громадян, які цього потребували [24].

Слід зазначити, що до кінця 60-х рр. XX ст. у межах економічного підходу життєдіяльність суспільства, соціальної групи та індивіда досліджувалися через призму понять «якість життя», «стандарт життя». Причиною цього стало економічне зростання США після Другої світової війни, що дозволило забезпечити високий життєвий рівень населення. Відтворення економік інших країн-учасників Другої світової війни йшло поступово, але після їх повного відродження почалася жорстка конкурентна боротьба між США, Німеччиною та Японією. Ці процеси значно вплинули на стандарти якості життя громадян не

лише цих країн, але й інших. Для цього часу також характерна й зміщення зайнятості в секторах економіки. Так, французький соціолог Ж. Фураст'є на прикладі даних, що характеризують розвиток США, показав, що точка зростання переміщується із промисловості у сферу послуг. Вчений вважав, що рушійною силою переходу від суспільства споживання до суспільства якості життя є науково-технічний прогрес. Зазначав, що лише зростання економіки країни сприятиме вирішенню соціально-економічних проблем: освіти, охорони здоров'я, забезпечення вразливих верств населення та пенсіонерів тощо [25].

Американський соціолог і політолог Р. Інглхарт вважав, що існує позитивна кореляційна залежність між задоволеністю життям та економічним зростанням країни. Вчений зазначив, що «в умовах зростання економічної безпеки переважне в суспільстві почуття задоволеністю життям має тенденцію до посилення, поступово зростаючи до рівня економічної норми» [26; 27].

Вагомий внесок у дослідження якості життя зробив американський економіст Дж. Гелбрейт. Вчений зробив висновок, що економічний розвиток країни, який базується на технологічних інноваціях, безпосередньо є фундаментом якості життя. Дж. Гелбрейт пропонує в якості інструмента боротьби з бідністю розвивати освіту [18].

Концепція У. Ростоу пропонує метою соціально-економічного розвитку розглядати забезпечення якості життя. Вчений визначив «якість життя» як одну із стадій розвитку суспільства [28].

Важливе питання, яке стояло перед вченими цього періоду, було викликане умовами життя, а саме: питання вибору або кількості, що знайшло своє відображення в збільшенні оплати праці, зростанні виробництва товарів, зростаючому задоволенні матеріальних потреб, побудові дешевих квартир тощо, або якості – освіти, системи охорони здоров'я, екології, культури тощо [17]. Слід зауважити, що в працях західних учених другої половини ХХ ст. зазначається необхідність організованого споживання, що визначається існуючими соціальними, культурними та духовними благами, а не недостатком товарів та їх споживання, що перманентно зростає [17].

Представники школи Радянського Союзу періоду 60–80-х рр. XX ст. досліджували проблеми рівня життя населення у загальній системі економічних показників. Зазначені дослідження носили політекономічний характер і не приділяли увагу побудові системи показників і практичних розрахунків рівня життя населення [29].

Дослідженню принципів визначення та вимірювання стандартів життя у світі займалися спеціалісти ООН, які зробили спробу сформувати систему показників якості життя населення.

Актуалізація проблем визначення соціальних стандартів життя населення мала позитивний відгук, оскільки її метою була гармонізація відносин у суспільстві, що позитивно впливає на здоров'я, розумовий та моральний розвиток людей [22]. Систему показників рівня життя населення запропоновано у 1978 році ООН (рис. 1.3).

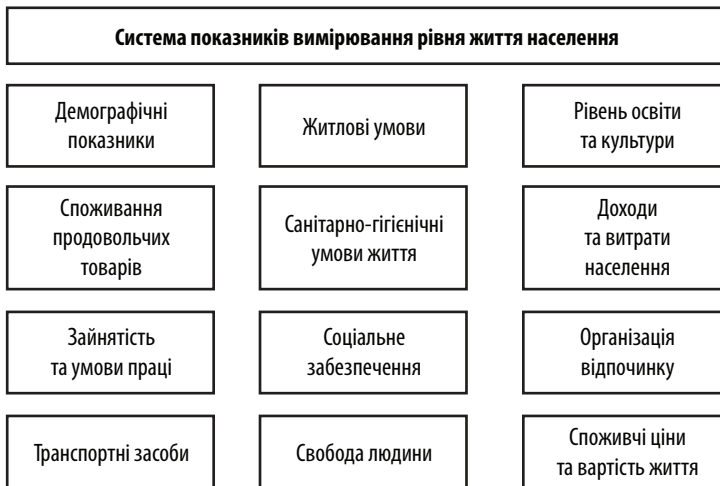

Рис. 1.3. Система показників вимірювання рівня життя населення

Джерело: за матеріалами [30]

У 1989 р. за ініціативи ООН було видано довідник соціальних показників, де знайшли відображення показники рівня життя. Також Статистичною комісією ООН визначено інформаційні показники,

необхідні оцінки рівня життя, що, на думку експертів ООН, є характеристиками рівня життя. Було включено показники: національний дохід або валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення та середньорічний коефіцієнт його зростання; обсяг і види соціального обслуговування; витрати на особисте споживання населення, їх структура та середній річний коефіцієнт зростання, щільність населення; транспортне обслуговування населення; робота засобів зв'язку, друк та ін. [30]

Так, система показників вимірювання рівня та якості життя постійно дороблялася та змінювалася. Дж. Вільсон запропонував модель якості життя, що складалася із 9 складових: індивідуальний статус, рівність, освіта, економічне зростання, технологічні зміни, сільське господарство, умови життя, здоров'я та соціальна безпека [31].

Економісти Дж. Тобін та У. Нордхаус запропонували «показник економічного добробуту» (MEW). В основу розрахунку цього показника було покладено ВВП, а також враховані ринкові та позаринкові потреби, розмір часу поза роботою, компонент, що відображує середовище проживання [31].

Американський економіст, професор Гарвардського університету Р. Барро вивчав аспекти економічного зростання держави та впливу на нього економічної політики. На його думку, довгострокове зростання економіки визначається не зовнішніми факторами, а внутрішніми (інвестиції в людський капітал, акумуляція інновацій та знання). Підтвердженням впливу людського капіталу та рівня освіти на економічне зростання країни можна вважати дослідження Р. Барро за даними 146 країн світу. Спостереження Р. Барро за період з 1950 по 2011 рр. підтвердили тенденції зростання часу, який людина витрачає на навчання, зростання частки грамотного населення країн, що розвиваються, також ці спостереження торкнулися гендерних питань, наприклад, скоротився розрив між хлопчиками та дівчатами, які здобувають освіту. Якщо на початок спостереження різниця у часі, який витрачається на навчання хлопчиками та дівчатками, становила 43 %, то на момент закінчення спостережень ця різниця склала лише 14 %. Кожен

рік, що людина проводить у школі, збільшує дохід на 5–12 %. За рахунок впливу на заощадження та інвестиції на довгострокове економічне зростання впливає рівень податків і державних видатків. Аналіз щодо обсягів і складу заощаджень громадян Сполучених Штатів дозволив дійти висновку, що американцям не властиве заощадження.

Однак водночас спостерігається наявність ще однієї економічної закономірності, а саме: за умови постійного зростання економіки країни та інвестування в інновації відбувається неодмінне та прискорене зниження ціни на інноваційні продукти. Тобто постійне інвестування в інновації за умови зростання економіки сприяє зниженню ціни та підвищенню рівня життя населення [26].

Вчені М. Джонс та М. Флекс у своїх дослідженнях використовували групи показників, що характеризували доходи, безробіття, бідність, умови проживання, рівень освіти, фізичне та біологічне здоров'я тощо. У Німеччині використовується модель, що відображає 53 індикатори якості життя, в Японії побудовано модель із 35 параметрів, що включені в єдиний показник [31].

З метою дослідження соціальних стандартів якості життя Державним комітетом статистики здійснюються розрахунки інтегральних показників рівня життя населення, показники матеріального забезпечення, показники, що характеризують особистісне споживання, показники, що характеризують житлові умови населення та соціальної напруги [31].

Аналіз наукових поглядів різних часів і практичний досвід країн показав, що поліпшення соціальних стандартів якості життя населення можливе при накопиченні реального та людського капіталів та науково-технічного прогресу. Теорія та практика свідчать, що існують фактори, які здатні як сприяти поліпшенню, так і заважати процесам накопичення капіталів і науково-технічного прогресу. Досвід країн, які мають успіх щодо швидкого зростання економічних показників, показав, що важливу роль мають умови, що сприяють зростанню доходів на душу населення.

Отже, можна дійти висновку, що у наш час накопичено великий досвід щодо аналізу впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси, однак потребують поліпшення заходи, що спрямовані на сприяння реалізації розробленої Україною стратегії дій із подолання бідності та відтворення виробництв. Стратегія повинна передбачати здійснення певних кроків для формування нових стандартів якості життя населення, які забезпечені достатнім рівнем бюджетного фінансування. Це потребує розробки системи показників моделювання стандартів якості життя населення, а також узагальнюючого (інтегрального) показника. Розробка й апробація такої системи є складним завданням, оскільки повинна забезпечувати методологічну єдність усіх часткових показників системи та однозначну оцінку рівня та динаміки досліджуваного процесу.

1.2. Правові основи соціальної політики в Україні

Створення системи соціального страхування в Україні було розпочато після проголошення незалежності і реалізовано у ст. 46 Конституції України шляхом фінансової підтримки економічно активного населення, забезпечуючи рівень життя, не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законом [32]. Отже, поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні розглядається як система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі – роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [33].

Соціальні стандарти складають частину системи соціальних гарантій (рис. 1.4) разом із соціальними нормами та нормативами. Функції соціальних стандартів відрізняються від функцій нормативів. Водно-

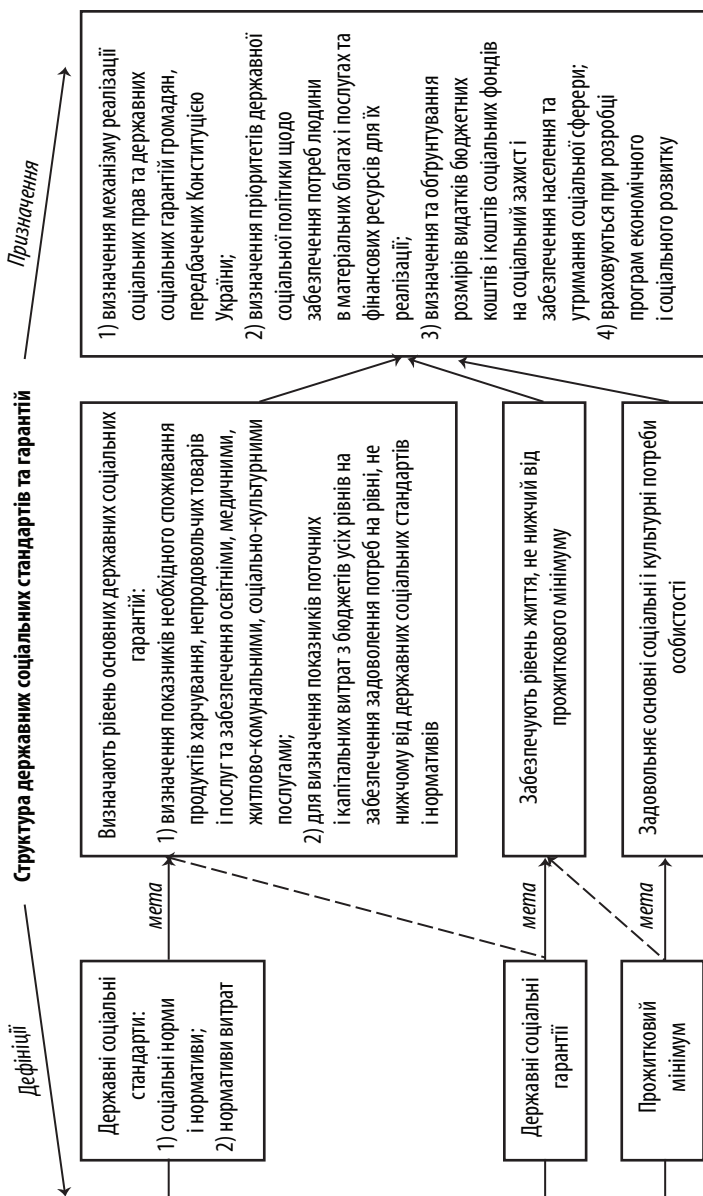

Рис. 1.4. Структура державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій згідно з законодавством України [34]

час соціальні стандарти є фіксованими на законодавчому рівні, на відміну від соціальних норм та нормативів, які є об'єктами регулювання виконавчої влади.

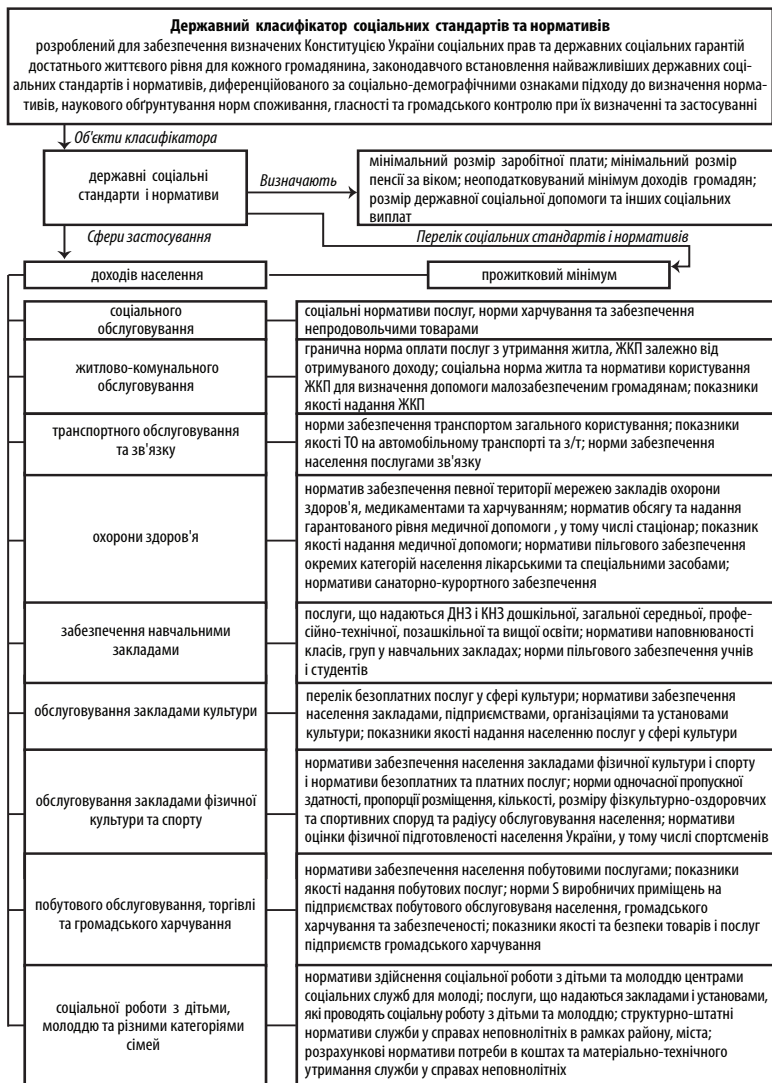
Окреме значення має такий узагальнюючий стандарт, як прожитковий мінімум, який фактично є грошовою оцінкою соціальних стандартів і використовується у системі соціального забезпечення найширшим чином.

Структура державних соціальних стандартів і нормативів визначається державним класифікатором [35], як показано на *рис. 1.5*. У цілому соціальні стандарти та нормативи охоплюють усі сфери життєдіяльності населення. Але власне грошову оцінку мають лише стандарти, які стосуються доходів населення. Що ж стосується нормативів обслуговування (соціального, житлово-комунального, транспортного, медичного, освітніх послуг тощо), то такі нормативи здебільшого стосуються рівня забезпечення певної кількості населення або території проживання населення відповідними об'єктами, фахівцями, що визначає, зокрема, соціальні нормативи витрат. При цьому норми та нормативи обслуговування можуть мати не тільки кількісний, але і якісний вимір, наприклад, якість надання послуг у сфері культури, задоволеність населення.

Зважаючи на мету цього дослідження, основну увагу було приділено саме соціальним стандартам, які мають кількісний вимір, закріплений законами або іншими нормативно-правовими актами державного рівня.

Основні правові рамки та механізм забезпечення системи соціального страхування України наведено на *рис. 1.6*. Система містить такі форми надання допомоги: страхування на випадок безробіття; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; медичне страхування; пенсійне страхування; довічна пенсія і одноразова пенсійна виплата [36]. Соціальне страхування надається через фонди для поліпшення життя у суспільстві, а саме: фонд загальнообов'язкового соціального страхування у випадку безробіття;

РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади соціальної політики та їх правова реалізація в Україні

Примітка: ЖКП – житлово-комунальні послуги; ДНЗ – дошкільний навчальний заклад; КНЗ – комунальний навчальний заклад

Рис. 1.5. Класифікація державних соціальних стандартів і нормативів

Джерело: складено за [36]

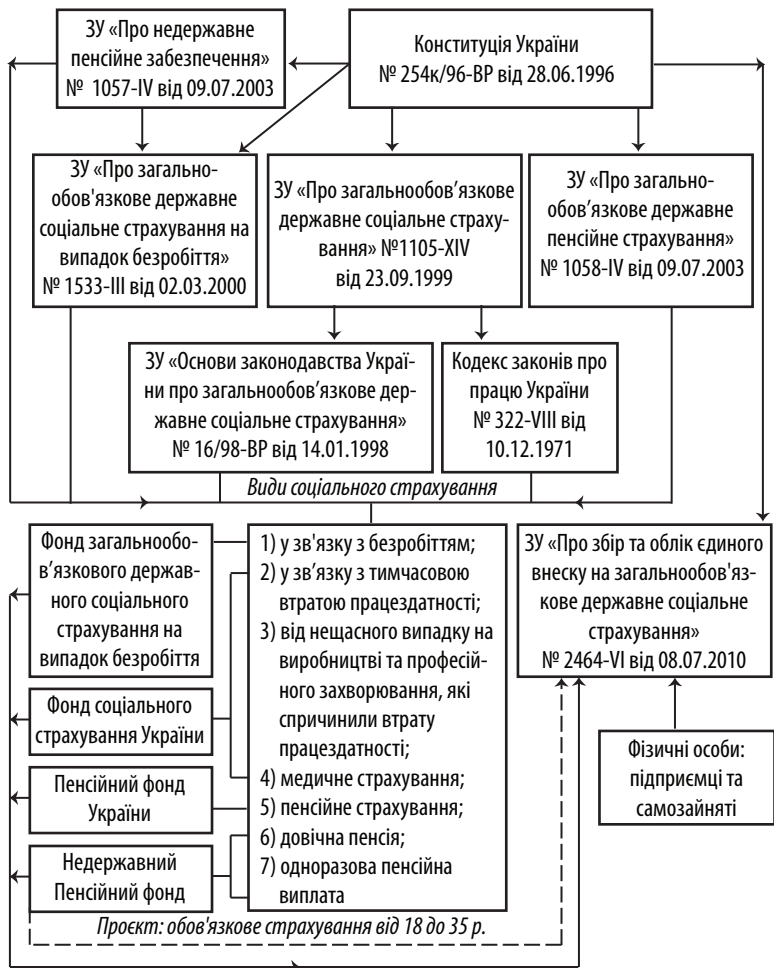

Рис. 1.6. Основні правові рамки та механізм забезпечення соціального страхування в Україні станом на 2021 р.

Джерело: складено за [32; 33; 37–45]

фонд соціального страхування України у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, медичне страхування; пенсійний фонд України (ПФУ) передбачає пенсійне страхування; недержавний пенсійний фонд (НПФ) – довічну пенсію та одноразові пенсійні виплати.

Розглянемо еволюційний процес щодо становлення соціального страхування в системі соціального забезпечення України до сьогодні:

- у 1991 р. Уряд України і профспілки (Рада Федерації незалежних профспілок України) прийняли спільну постанову «Про управління соціальним страхуванням в Україні», відповідно до якої було утворено Фонд соціального страхування Української РСР з відділеннями в областях і місті Києві. Мета Фонду – забезпечення фінансової самостійності та стабільності системи соціального страхування, використовувати накопичений досвід і не допускати руйнування механізму реалізації конституційного права громадян на соціальне страхування [37].
- у 1994 р. було розроблено проєкт Концепції соціального забезпечення населення та Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1998 р.) [33];
- з 1999 по 2001 рр. введено пакет законів прямої дії – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (1999 р.) (від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності) [38]; Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.) [41]; Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» (2001 р.) [42] – втратив чинність; Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.)

[43]; Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2003 р.) [44];

- у 2010 р. затверджено Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [45], відповідно до якого у 2011 р. створено Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування (далі – Державний реєстр), і затверджено постановою правління Пенсійного фонду України від 18.06.2014 № 10-1, що зареєстровано в Міністерстві юстиції України 08.07.2014 за № 785/25562 [46]. Державний реєстр – це організаційно-технічна система, яка призначена для накопичення, зберігання та використання інформації про збір та ведення обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, його платників та застрахованих осіб, що складається з реєстру страхувальників та реєстру застрахованих осіб. Фізичні особи (підприємці та само зайняті) подають відомості самостійно;
- з 2014 по 2015 рр. оновлено законодавче забезпечення щодо соціального страхування, а саме затверджено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» (2014 р.) [47]; нова редакція Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та Закону України «Про внесення змін до Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» щодо забезпечення діяльності фондів соціального страхування у період реорганізації» (2015 р.) [48];
- у 2017 р. України розпочав у повному обсязі згідно з визначеними законами свою діяльність Фонд соціального страхування України [37]. Фонд діє на підставі статуту [49] і в рамках встановленого бюджету на рік, встановленого Кабінетом Міністрів України (КМУ). У своїй діяльності керується Конституцією України, Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Законом

України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування», Кодексом законів про працю України, іншими законодавчими актами. Кількісний склад страхувальників Фонду станом на 1 січня 2019 та 2020 рр. подано у *табл. 1.2*.

Таблиця 1.2

Кількісний склад страхувальників Фонду соціального страхування України, 2019–2020 рр.

Кількісний склад страхувальників Фонду соціального страхування України	на 1 січня 2019 р.	на 1 січня 2020 р.
Усього страхувальників, осіб	3 220 054	3 298 634
% від усього населення	7,6	7,9
з них: юридичні особи	1364642	1418498
фізичні особи	1855412	1880136

Джерело: складено за даними [50]

Як видно з табл. 1.2, загальна кількість страхувальників Фонду від усього населення станом на 1 січня 2020 р. складає 7,9 %, що на 0,3 % більше до попереднього року, у тому числі серед страхувальників Фонду більшість належить фізичним особам (1880136 осіб у 2020 р.) проти юридичних осіб (1418498 осіб у 2020 р.) на 461638 осіб.

У рамках Фонду здійснюється соціальне страхування від нещасного випадку, у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням. Звіт про видатки Фонду соціального страхування України за 2018/2019 рр. наведено у *табл. 1.3*.

Найбільші видатки Фонду за аналізований період становили на матеріальне забезпечення та соціальні послуги (55,6 % у 2018 р. і 59,3 % у 2019 р.), яке включає: допомогу по тимчасовій непрацездатності; допомогу по вагітності та пологах; допомогу громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; допомогу на поховання; оплату лікування в реабілітаційному відділенні санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань та страхові виплати (36,3 % і 33,8 % відповідно), яке включає: щомісячні страхові виплати потерпі-

Таблиця 1.3

Видатки Фонду соціального страхування України за період 2018–2019 рр.

Показники	2018 р.		2019 р.	
	тис. грн	питома вага, %	тис. грн	питома вага, %
Видатки (всього), у тому числі:	21552072,6	100	25112937,2	100
▪ матеріальне забезпечення та соціальні послуги	11990307,8	55,6	14897454,2	59,3
▪ страхові виплати	7832300,6	36,3	8490156,8	33,8
▪ страхові витрати на медичну та соціальну допомогу	495508,4	2,3	501162,7	2,0
▪ видатки, пов'язані з виконанням обов'язків страховика	36009,1	0,2	33612,10	0,1
▪ витрати на розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду	33510,9	0,2	33503,80	0,1
▪ адміністративно-господарські витрати	1164435,8	5,4	1171344	4,7

Джерело: складено за даними [50]

лим на виробництві та членам їх сімей; страхові виплати одноразової допомоги потерпілому в разі стійкої втрати працездатності та членам його сім'ї (в разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві); допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності; інші страхові виплати. Найменші видатки Фонду пов'язані з виконанням обов'язків страховика – 0,2 % у 2018 р. та 0,1 % у 2019 р., які включають: витрати по координації роботи зі страхувальниками та застрахованими особами; витрати по обслуговуванню потерпілих та інвалідів; витрати за надані банківськими установами та УДППЗ «Укрпошта» послуги по перерахуванню страхових виплат; витрати на виконання інших робіт, пов'язаних з координацією страхової діяльності та висвітлення роботи Фонду у засобах масової інформації; витрати, пов'язані з судовим роз-

глядом справ та примусовим виконанням судових рішень; інші витрати, пов'язані з виконанням обов'язків страховика; відшкодування ПФУ виплачених ним пенсій по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та пенсій у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, згідно з рішенням суду; відшкодування моральної шкоди потерпілим, згідно з рішенням суду про стягнення сум за позовами; матеріально-технічне забезпечення роботи правління Фонду та витрати на розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду 0,2 % і 0,1 % відповідно.

Щодо пенсійного страхування важливо зазначити, що наразі в Україні працюють два з трьох рівнів пенсійної системи:

перший рівень – це солідарна система, що становить щомісячні відрахування – 22 % ЄСВ із застрахованих осіб (утримання із заробітної плати / доходу), основу якого становить ПФУ;

третій рівень – це добровільно-накопичувальний рівень пенсійної системи, основу якого становлять НПФ. До НПФ входять всі бажаючі, які хочуть отримувати додаткові виплати до пенсії та добровільно перераховують сюди внески;

другий рівень – базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у НПФ та здійснює фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат передбачених законом. Другий рівень є обов'язковим і передбачає обов'язкову участь громадян віком від 18 р. до 35 р. та добровільну участь для осіб старших 35 р. Накопичувальна система пенсійного забезпечення базується на обов'язковому пенсійному страхуванні, яке побудоване на принципах розподільчої та накопичувальної пенсійної системи.

Принцип роботи системи: частина обов'язкових внесків до пенсійної системи накопичується у Накопичувальному фонді і обліковується на пенсійних рахунках громадян, які сплачуватимуть такі внески. З одного боку, кошти, які накопичуватимуться на пенсійних рахунках

громадян, будуть власністю цих громадян. Цими коштами громадянин зможе скористуватись при досягненні пенсійного віку або у випадках, передбачених законодавством (інвалідність, переїзд на постійне місце проживання за кордон). З *другого боку*, ці кошти будуть інвестуватися в економіку України з метою отримання інвестиційного доходу. Ставка внесків у динаміці буде поступово збільшуватись на 1 % щорічно починаючи з 2 % до 7 %, при цьому буде здійснений перерозподіл пенсійних внесків між роботодавцем і застрахованою особою.

Перевага системи:

- 1) успадкування накопичених пенсійних заощаджень;
- 2) повне або часткове використання коштів до настання пенсійного віку, у разі критичних життєвих ситуацій: оплата освіти дітей, придбання нерухомого майна;
- 3) допуск на другий рівень НПФ, які визначені національним законодавством.

Слід визначити, що на сьогодні відокремлюють такі види пенсій, які надаються ПФУ відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [43, ст. 9]:

- пенсії за віком;
- пенсії по інвалідності;
- пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

А також довічні пенсії і одноразові пенсійні виплати для суб'єктів другого рівня системи пенсійного забезпечення, які виплачуються за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, які обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках Накопичувального фонду або на індивідуальних пенсійних рахунках у НПФ. В *табл. 1.4* наведено основні показники діяльності ПФУ та НПФ.

Аналіз кількісної оцінки щодо діяльності ПФУ і НПФ (*табл. 1.4*) свідчить про тенденцію зростання кількості учасників на ринку державного пенсійного забезпечення щодо наявного населення (від 16,6 % до 17,9 %) і стабільний стан показників на ринку недержавного

Таблиця 1.4

Діяльність ПФУ та НПФ України у 2018–2020 рр.

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Загальна кількість пенсіонерів ПФУ, які одержують виплати через банківські установи, тис. осіб	7024,5	7190,5	7488,6
▪ % отримуючих пенсійні виплати від усього населення	16,6	17,1	17,9
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	843,2	858,4	878,3
Учасники, які отримують пенсійні виплати, тис. осіб	79,4	81,9	84,9
▪ % отримуючих пенсійних виплат від усього населення	0,2	0,2	0,2

Джерело: за даними [52]

пенсійного забезпечення (0,2 %). Отже, можна констатувати той факт, що серед українського суспільства державне пенсійне забезпечення є на сьогодні пріоритетним. Проте НПФ також має свою стабільну аудиторію у суспільстві, що є позитивним показником для країни зі структурною трансформацією в економіці. Утому числі до основних показників системи недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) відносять: пенсійні виплати, пенсійні внески та пенсійні активи. На рис. 1.7 наведено динаміку основних показників у системі НПЗ.

На рис. 1.7 показано, що станом на 2020 р. найбільш поширеними напрямками інвестиційних пенсійних активів є цінні папери, дохід за якими гарантовано КМУ (43,0 %) та грошові кошти розміщені на депозитних банківських рахунках, а найменш поширеними напрямками є акції іноземних емітентів (0,1 %) та банківські метали (0,2 %).

На сучасному етапі розвиток державного та недержавного пенсійного забезпечення відбувається під управлінням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку і центрального органу виконавчої влади, які формують державну фінансову політику (рис. 1.8).

Рис. 1.7. Види пенсійних активів в Україні у 2020 р.

Джерело: за даними [35]

Як видно з рис. 1.8, всі доходи, які надходять до ПФУ, Фонду загальнообов'язкового соціального страхування та НПФ, прибувають від трьох категорій населення: роботодавців, фізичних осіб – підприємців та громадян у вигляді добровільних або обов'язкових внесків. Добровільні й обов'язкові внески реєструються у системі загальнообов'язкового страхування та у структурі НПФ у випадках добровільної участі особи і осідають на накопичувальних рахунках. Всі доходи ПФУ, Фонду загальнообов'язкового соціального страхування та НПФ контролюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку і центральним органом виконавчої влади.

Проведений аналіз показав, що система соціального страхування України передбачає державне забезпечення у формі матеріальних виплат через тимчасову втрату працездатності або за віком та недержавне забезпечення – довічна пенсія та одноразові пенсійні виплати. Система пенсійного страхування включає три рівні: солідарна система; добровільна участь у НПФ та накопичувальний рівень пенсійного

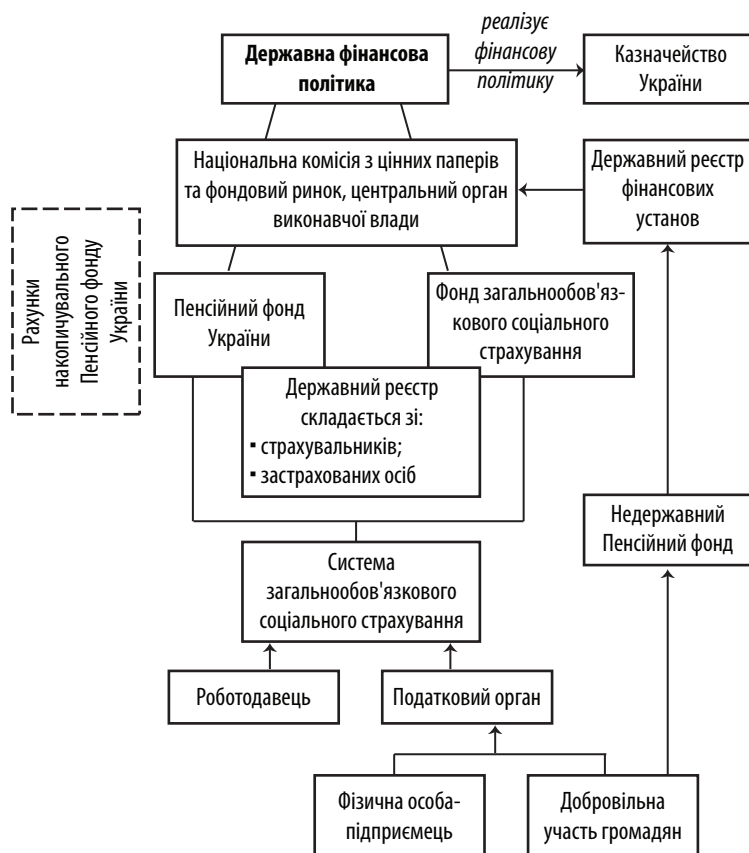

Рис. 1.8. Правова структура соціального страхування в Україні у контексті державного та недержавного забезпечення, 2020 р.

Джерело: складено за даними [44; 45; 55]

забезпечення, але останній напрямок знаходиться на стадії проекту та відноситься до другого рівня пенсійного забезпечення. Недержавне соціальне (пенсійне) забезпечення в Україні має низький рівень охоплення населення, причиною якого виступає недовіра населення до недержавного сектора.

Функціонування системи соціального страхування регламентується державним управлінням, а саме Національною комісією з цінних паперів та фондовим ринком і відповідним центральним органом виконавчої влади (в особі Міністерства соціальної політики) і реалізується через Казначейство України. Система не повністю відповідає умовам функціонування у ринковій економіці і не має можливості своєчасно враховувати реальний рівень цін та потреби населення за всіма формами соціального забезпечення, що послаблює ефективність її функціонування, а саме здійснення страхових виплат застрахованим особам та членами їх сімей і соціальних послуг, які повинні підвищувати рівень захисту страхувальників. Отже, система соціального страхування України потребує як осучаснення до ринкової економіки, яка враховує реальний рівень життя населення, так і підвищення рівня інформованості серед різних категорій населення щодо форм соціального забезпечення, у тому числі моделей пенсій недержавного сектора, які формують портфель пенсійних активів з метою збільшення доходу для учасників фонду. Перспективною з цих позицій є орієнтація на світовий досвід.

1.3. Макроекономічні ризики соціальної політики

Результати проведеного вище аналізу законодавства України у сфері соціального забезпечення та формування соціальних стандартів і нормативів дозволили дійти декількох висновків.

Система соціальних стандартів є базою функціонування системи соціального забезпечення, але вони не завжди змінюються одночасно й узгоджено. Це призводить до розриву між запланованими результатами введення змін та переходу до нових соціальних стандартів та результатами для суспільства у цілому.

Зміни соціальних стандартів відбуваються під впливом двох протилежних тенденцій: актуалізації відповідно до вимог сучасності та відповідності можливостям держави їх забезпечити. Остання тенденція превалює, через що зміни у стандартах стосовно споживчого кошику

відбуваються у бік його здешевлення, незміни структури на користь більш здорового життя, підвищення якості життя для різних категорій населення [58; 59].

Зміни у системі соціального страхування не підтримуються відповідними інструментами та механізмами їх впровадження. Це призводить до гальмування процесів реструктуризації та відтермінування позитивних ефектів. Найбільш показовим є намагання впровадити другий рівень пенсійного забезпечення – накопичувальну систему.

Соціальні стандарти базуються на стандарті споживання товарів і послуг, який втілений у структурі та вартісній оцінці прожиткового мінімуму. Водночас соціальні нормативи (транспорт, освіта, медичне забезпечення, доступ до закладів культури тощо) включаються у соціальний стандарт лише як частина витрат. Соціальні нормативи не закріплюють на рівні законодавства і не створюють систему підзаконних актів, що унеможливає їх однозначне забезпечення на усій території країни.

Вплив соціальних стандартів на макроекономічні процеси не був предметом ретельного цілеспрямованого розгляду ані українських, ані зарубіжних учених. Основна увага досліджень концентрується, навпаки, на впливі економічного розвитку на показники рівня та якості життя, та можливості забезпечення певних соціальних стандартів. Таким чином, соціальні стандарти підпорядковуються економічному розвитку.

Водночас показники рівня та якості життя відбивають явно чи опосередковано рівень розвитку економіки, стабільність макроекономічних процесів у країні та ефективність державної економічної і соціальної політики, соціальну стабільність суспільства. Тому вихідні та інтегровані показники рівня та якості життя доцільно використовувати як індикатори макроекономічної стабільності.

Узагальнення вітчизняної практики впровадження соціальних стандартів та теоретичних досліджень щодо зв'язку соціальних стандартів, рівня та якості життя із економічних розвитком дозволило

сформулювати гіпотези, які покладено в основу концептуальної схеми побудови моделі впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси в Україні (рис. 1.9).

Основною причиною зниження соціальних стандартів, повільної їх модернізації й актуалізації є ризики, які можуть виникнути при невідповідності соціальних стандартів рівню та темпу розвитку економіки. Тому головною метою побудови моделі впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси є виявлення та оцінка макроекономічних ризиків у процесі впровадження стандартів нової якості життя. Запропонований методичний підхід показано на рис. 1.10.

На першому етапі здійснюється аналіз за декількома напрямками:

- аналіз законодавства та нормативно-правового поля встановлення, зміни, використання та впровадження соціальних стандартів в Україні. Результатом цього блоку аналізу є виявлення зв'язку між соціальними стандартами та похідними від них витратами держави на соціальне забезпечення населення. Результати цього аналізу наведені у п. 1.2;
- порівняльний аналіз динаміки соціальних стандартів, похідних показників соціального забезпечення та макроекономічних показників. Призначенням цього блоку є виявлення кореляційних зв'язків між двома групами показників, можливих лагових ефектів, відповідності темпів зміни соціальних
- стандартів та показників соціального забезпечення темпам економічного розвитку (у тому числі у періоди економічних криз);
- аналіз теоретичних засад впливу соціальних стандартів на макроекономічну стабільність призначений для виявлення потенційних ризиків зміни соціальних стандартів, обґрунтування можливих попереджувальних механізмів. Цьому аналізу у частині теоретичних засад зв'язків соціальних стандартів, рівня та якості життя та економічного розвитку присвячений п. 1.1. Аналіз засад у контексті власне моделювання буде здійснено у п. 2.1.

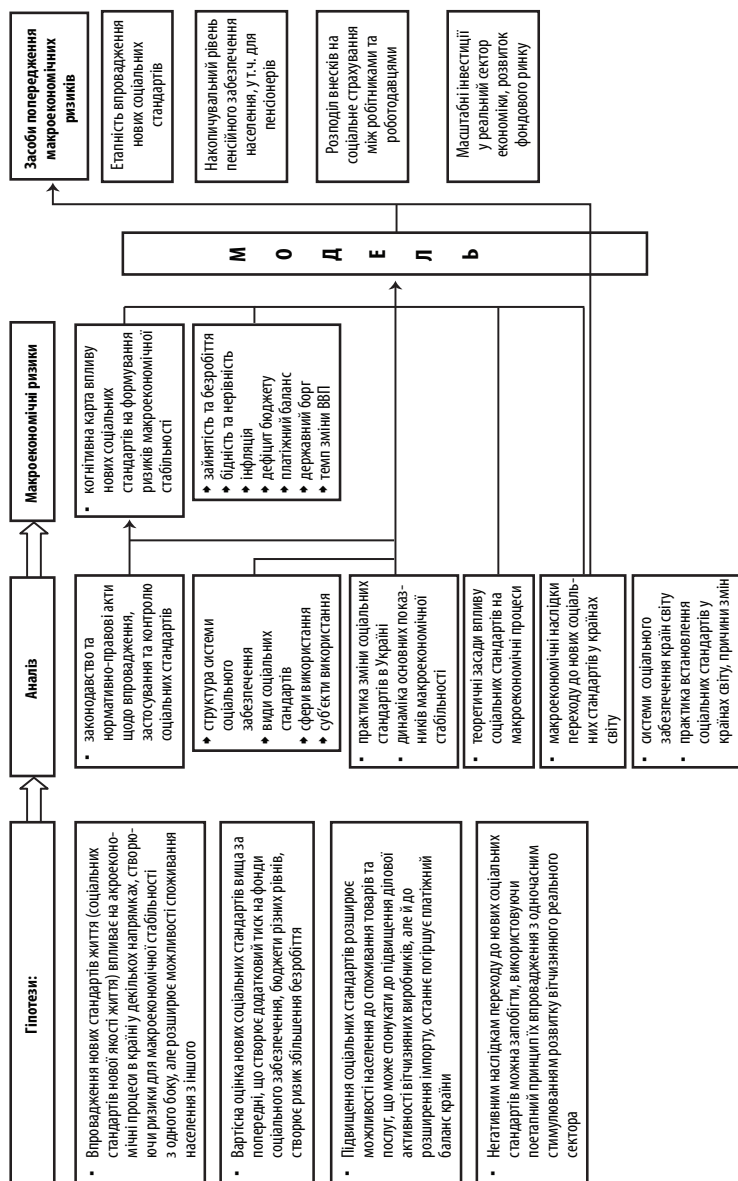

Рис. 1.9. Концептуальна схема процесу побудови моделі впливу зміни соціальних стандартів на макроекономічні процеси в Україні

Джерело: авторська розробка

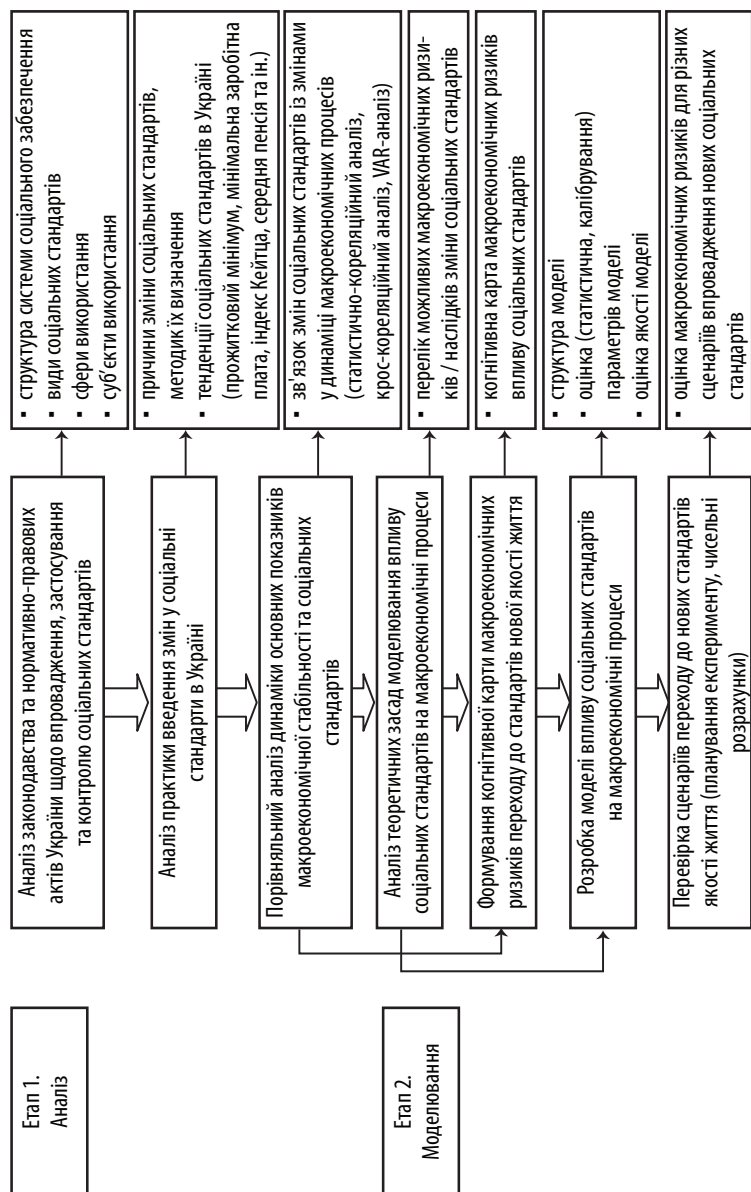

Рис. 1.10. Методичний підхід до оцінки макроекономічних ризиків соціальної політики

Аджерло: авторська розробка

Перший, аналітичний етап методичного підходу завершується побудовою когнітивної карти макроекономічних ризиків переходу до нових соціальних стандартів, яка буде основою загальної моделі.

Етап моделювання включає два кроки: власне побудову моделі та її застосування для розробки та перевірки різних сценаріїв переходу до стандартів нової якості життя.

Розробка моделі передбачає:

- вибір концепції моделювання на основі аналізу світової та вітчизняної практики моделювання для аналогічних задач;
- розробку структури моделі на основі побудованої когнітивної карти макроекономічних ризиків;
- оцінку параметрів моделей окремих елементів та налагодження моделі у цілому;
- оцінку якості моделі та її складових з точки зору відповідності меті дослідження та реплікативної придатності.

Останнім кроком методичного підходу є розробка і перевірка різних сценаріїв переходу до нових соціальних стандартів, призначенням якого є виявлення можливих негативних наслідків різних варіантів впровадження нових соціальних стандартів, а також визначення доцільних напрямів їх попередження та формування запобіжних механізмів. Для формування пропозицій щодо запобіжних механізмів необхідним є аналіз світової практики функціонування систем соціального забезпечення, що дозволить виявити доцільні для України заходи щодо впровадження стандартів і модернізації системи соціального захисту.

Відповідно до розробленого методичного підходу на етапі аналізу здійснюється порівняльний аналіз динаміки основних показників соціальних стандартів, схему якого показано на *рис. 1.11*.

Аналіз здійснювався за період часу 2010–2020 рр., що визначалося такими вимогами: період має бути достатнім для виявлення наявних тенденцій, має включати як періоди стабільності, так і макроекономічної нестабільності, має включати моменти зміни соціальних стандар-

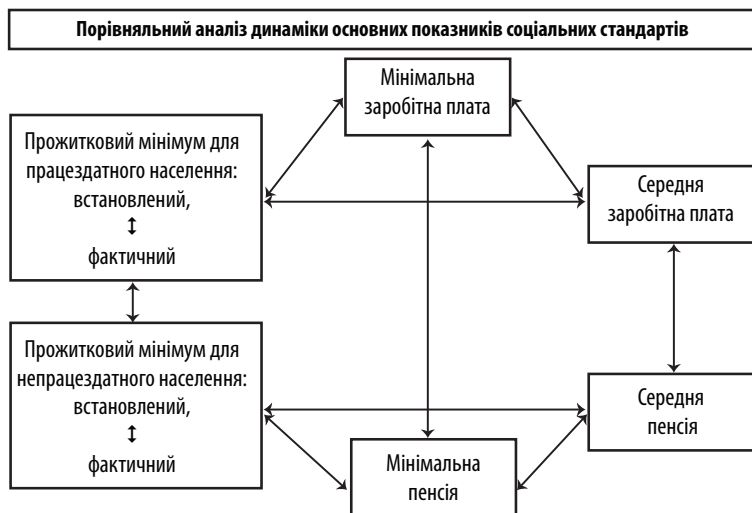

Рис. 1.11. Схема аналізу динаміки основних соціальних стандартів

Джерело: авторська розробка

тів. Зважаючи на те, що протягом тривалого часу у структурі соціальних стандартів змін не відбувалося за винятком щорічної переоцінки, а також на структурні зрушення у економіці країни у 2014 р., період аналізу було обмежено 2010–2020 рр. Період світової фінансової кризи (2008–2009 рр.) здебільшого не включався до розгляду, оскільки він не супроводжувався змінами у системі соціального забезпечення.

Для попереднього аналізу було обрано річну періодичність, зважаючи на те, що окремі показники соціально-економічної стабільності доступні лише за такої періодичності (рівень бідності, рівень розшарування, кількість пенсіонерів за категоріями тощо). Для побудови моделі у подальшому дослідженні використовувалися квартальні дані, зважаючи на те, що вартісні показники соціальних стандартів змінюються декілька разів протягом року, але їх вплив може бути відкладеним на деякий час.

Оскільки метою дослідження є виявлення впливу на макроекономічні процеси, усі показники розглядалися лише на національному

рівні. Крім того, соціальні стандарти в Україні (на відміну від деяких інших країн) встановлюються на національному рівні та є однаковими для усіх регіонів.

Динаміка показників розглядалася у грошовому вимірі – для виявлення узгодженості тенденцій та кореляцій, та у вигляді темпів зміни – для виявлення відповідності та розривів між соціальним та економічним розвитком, потребами та можливостями соціального забезпечення.

Динаміка встановленого та фактичного прожиткового мінімуму в Україні за досліджуваний період демонструє тенденцію до неперервного зростання. При цьому зростання встановленого прожиткового мінімуму має поступовий характер без стрибків та прискорення, які притаманні фактичному прожитковому мінімуму (рис. 1.12а–1.12б). Спостерігається помітне збільшення різниці між фактичним прожитковим мінімумом для працездатних та непрацездатних категорій населення (рис. 1.12в).

Починаючи з 2017 р. фактичний прожитковий мінімум для працездатних осіб в 1,5 разу перевищує цей показник для непрацездатних, тоді як у період 2010–2014 рр. це співвідношення становило 1,3 разу, а у 2015–2016 рр. – 1,4 разу.

У 2015 р. відбулося різке збільшення розриву між встановленим і фактичним мінімумами як для працездатного, так і для непрацездатного населення.

У розрахунку на одну особу встановлений прожитковий мінімум складає від 45,3 % до 51,1 % від фактичного у період 2015–2020 рр., натомість у 2010–2014 рр. цей показник знаходився у межах від 84,5 % до 96,4 % (рис. 1.12г).

Крім того, у 2015 р. темпи зростання фактичного прожиткового мінімуму продемонстрували рекордні значення і складали 181,1 % та 171,3 % відповідно для працездатних і непрацездатних осіб, однак темпи зміни встановленого законодавчо податкового мінімуму виявилися навіть дещо нижчими, ніж у попередній період (рис. 1.13).

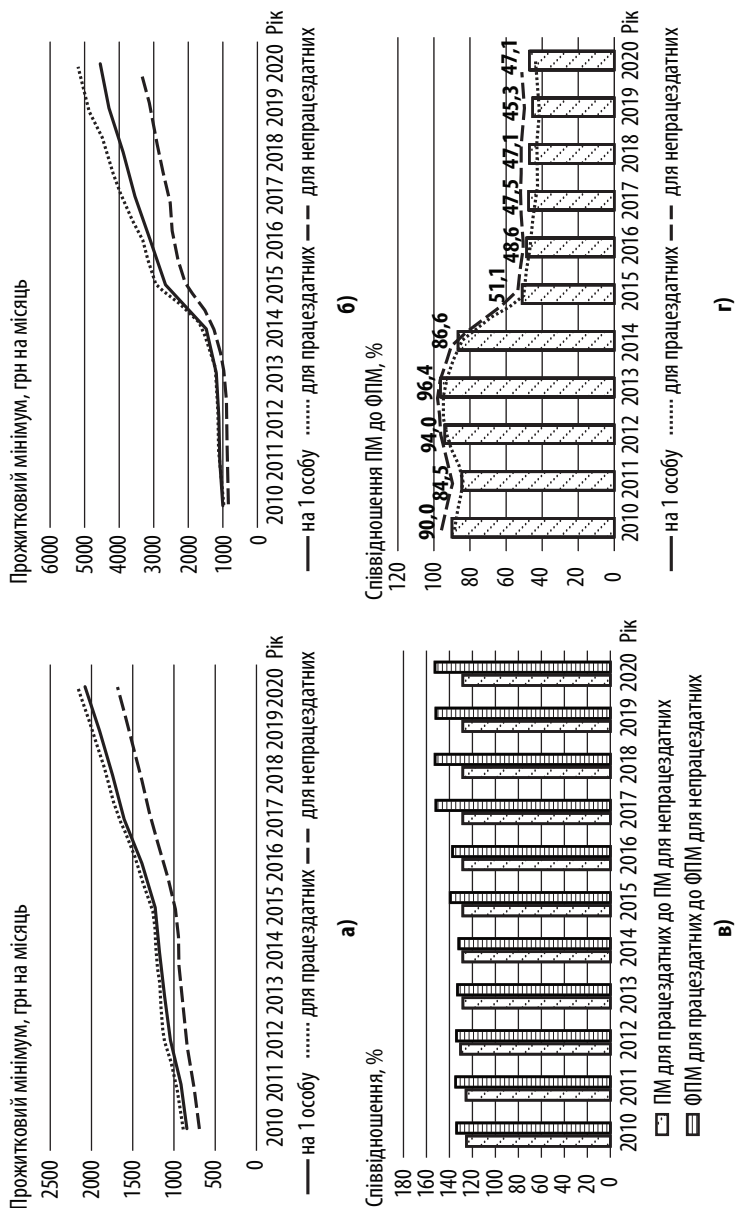

Рис. 1.12. Динаміка прожиткового мінімуму (а), фактичного прожиткового мінімуму (б) та їх співвідношень один до одного (в) та встановлених мінімумів до фактичних (г) за категоріями населення

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

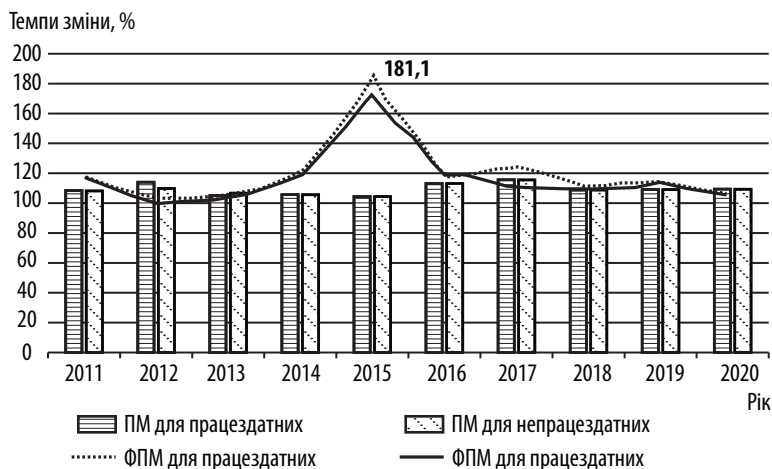

Рис. 1.13. Темпи зміни встановленого прожиткового мінімуму та фактичного прожиткового мінімуму за категоріями населення

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

Стрибок у темпах зміни фактичного прожиткового мінімуму відбувся через девальвацію гривні у 2015 р. та зростання споживчих цін на 48,7 % порівняно з 2014 р. [58].

У 2016 р. мінімальна заробітна плата становила 24,7 % від розміру середньої заробітної плати в країні і це є найменшим значенням цього відносного показника за весь досліджуваний період, хоча амплітуда його коливань не виходила за межі інтервалу від 26,3 % у 2015 р. до 36,5 % у 2017 р. (рис. 1.14).

Рекордно низькими у 2015–2016 рр. були значення мінімальної заробітної плати порівняно із фактичним прожитковим мінімумом. Більше, ніж удвічі, фактичний прожитковий мінімум перевищував розмір встановленої мінімальної заробітної плати. З 2017 р. у зв'язку із прийняттям відповідних рішень на законодавчому рівні відбулося підвищення мінімальної заробітної плати, і вона сягнула 80,8 % фактичного прожиткового мінімуму.

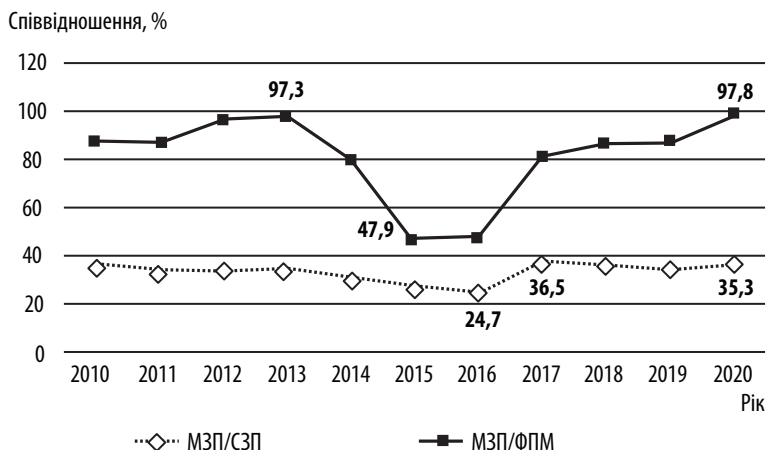

Рис. 1.14. Співвідношення мінімальної заробітної плати до фактичного соціального стандарту (МЗП/ФПМ) та середньої заробітної плати (МЗП/СЗП)

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

За розміром мінімальна пенсія в Україні у 2020 р. складала 32,8 % від розміру мінімальної заробітної плати, і це є найнижчим значенням за весь досліджуваний період. Стрімке збільшення розриву між двома соціальними стандартами відбулося у 2017 р., коли після підвищення лише мінімальної заробітної плати величина мінімальної пенсії становила 39,0 %, у той час як у 2016 р. мінімальна пенсія становила 67,1 % від мінімальної заробітної плати (рис. 1.15).

Різниця між величиною мінімальної пенсії та фактичного прожиткового мінімуму для непрацездатних стрімко зростала протягом 2014–2016 рр. Так, якщо у 2013 р. розмір мінімальної пенсії становив 97,3 % від фактичного прожиткового мінімуму, то у 2016 р. значення цього показника зменшилося до 48,0 %.

Щодо співвідношення розмірів мінімальної та середньої нарахованої пенсій, то його амплітуда коливань була порівняно незначною. З 2018 р. можна говорити про появу тенденції до повільного збіль-

шення розриву у величині цих показників. У 2020 р. мінімальна пенсія була вже вдвічі меншою за середню нараховану.

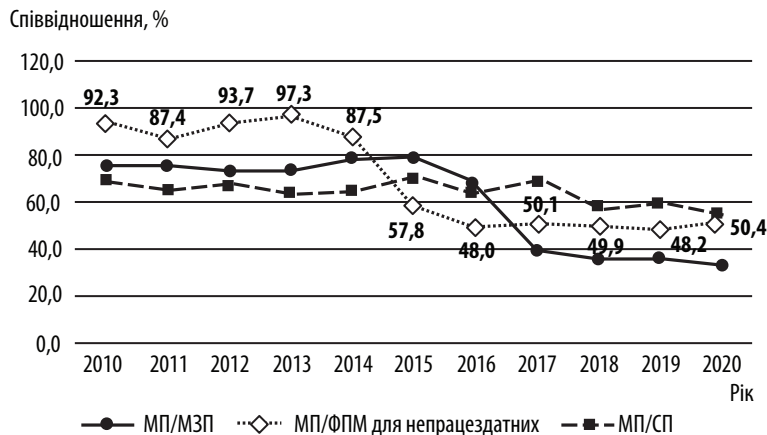

Рис. 1.15. Співвідношення мінімальної пенсії до фактичного соціального стандарту (МП/ФПМ), мінімальної заробітної плати (МП/МЗП) та середньої нарахованої пенсії (МП/СП)

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

Водночас середня нарахована пенсія порівняно з середньою заробітною платою поступово зменшувалася протягом усього періоду 2010–2020 рр. На початок 2010 р. середня нарахована пенсія становила за розміром 52,1 % від розміру середньої заробітної плати, а у 2020 р. – 28,7 % (рис. 1.16).

Протягом 2010–2016 рр. середня пенсія перевищувала мінімальну заробітну плату, і ця різниця становила від 3,5 % у 2016 р. до 22,1 % у 2014 р.

Однак уже у 2017 р. порівняний розмір середньої пенсії зменшився і склав 55,8 % від розміру мінімальної заробітної плати, після чого відбулося незначне скорочення розриву.

Темпи зміни реального валового внутрішнього продукту та номінальної мінімальної пенсії є достатньо близькими протягом дослідже-

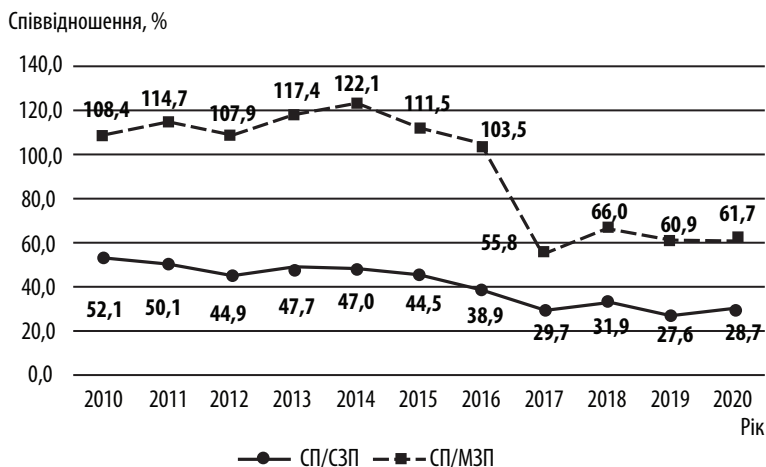

Рис. 1.16. Співвідношення середньої призначеної пенсії до середньої заробітної плати (СП/СЗП) та мінімальної заробітної плати (СП/МЗП) на початок року

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

ного періоду, чого не можна сказати про номінальну мінімальну заробітну плату. Значне її зростання відбувалося у 2010 р. (на 23,9 %) та 2020 р. (на 19,8 %), а у 2017 р. відбулося її збільшення вдвічі (рис. 1.17). Однак зростання реального валового внутрішнього продукту у тому ж 2017 р. становило лише 2,5 %.

У динаміці зміни середньої номінальної заробітної плати можна виділити три періоди: 2010–2014 рр. – уповільнення зростання; 2015–2017 рр. – стрімке прискорення зростання із максимальним темпом у 2017 р. порівняно з 2016 р.; 2018–2020 рр. – стрімке уповільнення зростання (рис. 1.18).

Темпи зміни величини середньої реальної заробітної плати певним чином повторюють тенденції середньої номінальної заробітної плати, однак уже у 2014 р. відбувається скорочення середньої реальної заробітної плати на 6,5 %, а у 2015 р. скорочення сягає 20,2 % порівня-

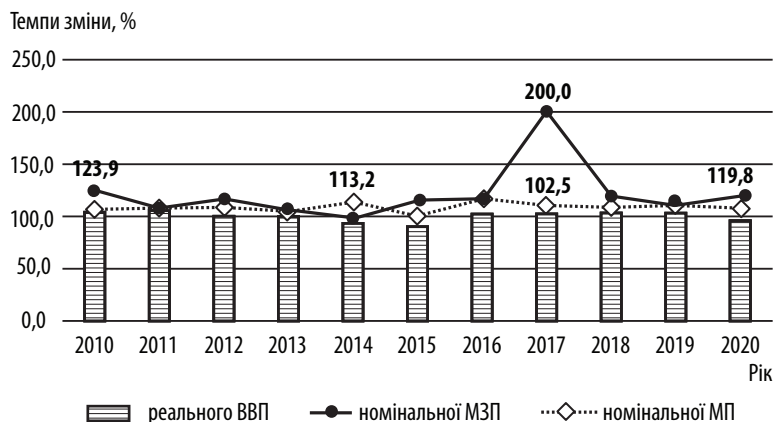

Рис. 1.17. Темпи зміни реального ВВП, номінальної мінімальної зарплати та номінальної мінімальної пенсії

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

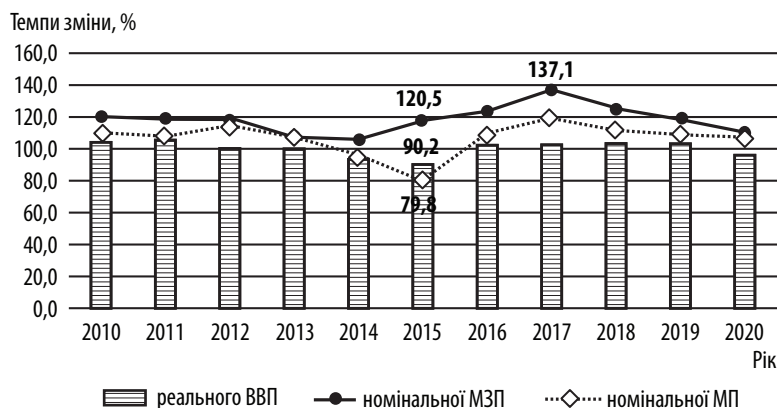

Рис. 1.18. Співвідношення темпів зміни реального ВВП, номінальної (СЗПрном) та реальної (СЗПреал) середньої зарплати

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

но з 2014 р., у той час як середня номінальна заробітна плата зростає у 2015 р. на 20,5 %. Крім того, у 2015 р. має місце найбільше скорочення реального валового внутрішнього продукту (на 9,8 %).

Деяко схожими були тенденції і темпів зміни пенсії. Індекс реальної пенсії за віком зменшується протягом 2014–2016 рр. до 75,0 % у 2016 р., у той час як темп зростання номінальної пенсії зменшується лише у 2014 р., однак навіть тоді перевищує 100 %. Найвищі темпи зростання зазначених показників мали місце у 2018 р. і складали відповідно 124,3 % та 137,7 % (рис. 1.19).

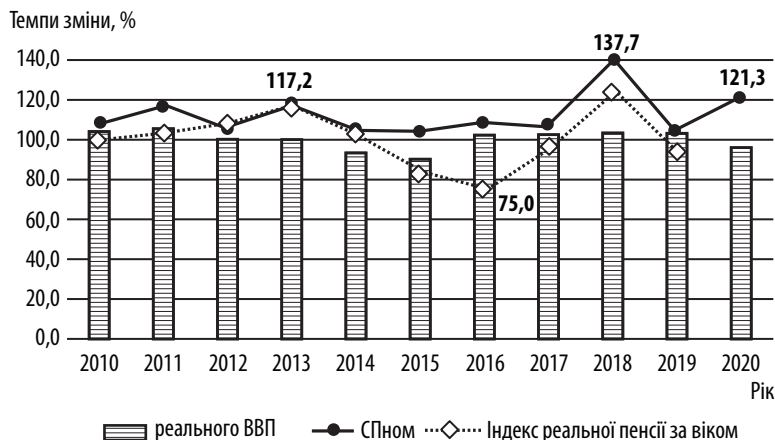

Рис. 1.19. Співвідношення темпів зміни реального ВВП, номінальної пенсії (СПном) та індексу реальної пенсії за віком

Джерело: побудовано авторами за даними [60].

Максимальні темпи зростання фактичного прожиткового мінімуму для працездатного та непрацездатного населення були у 2015 р., коли сягнули відповідно значень 185,4 % та 174,4 %. При цьому темп зростання встановленого прожиткового мінімуму у 2015 р. становив 113,1 % (рис. 1.20).

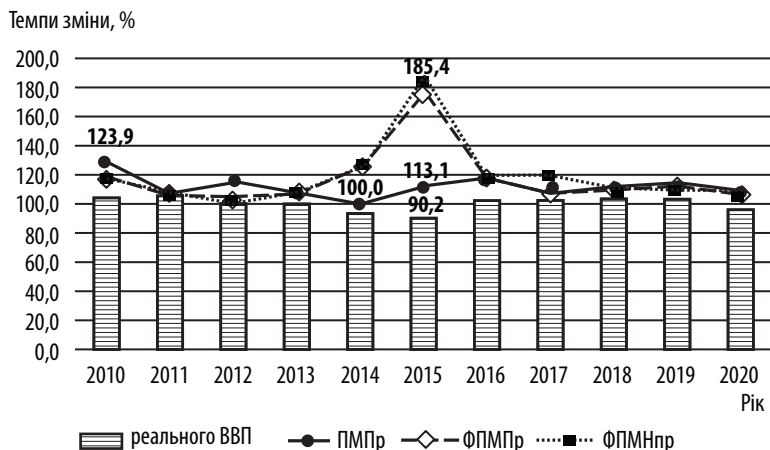

Рис. 1.20. Співвідношення темпів зміни реального ВВП, встановленого (ПМПр) та фактичних прожиткових мінімумів для працездатного (ФПМПр) та непрацездатного населення (ФПМНпр)

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

Найбільший розрив між розмірами мінімальної заробітної плати і фактичним прожитковим мінімумом спостерігався з середини 2015 р. до кінця 2016 р., після чого відбулося його стрімке скорочення (рис. 1.21).

Водночас розрив між мінімальною та середньою заробітною платою залишався без суттєвих коливань, хоча і набував дещо менших значень з початку 2017 р.

Розміри встановленого прожиткового мінімуму порівняно з фактичним стрімко зменшилися у середині 2015 р., після чого коливання величини цього співвідношення були незначними (рис. 1.22).

Співвідношення встановленого та фактичного прожиткового мінімуму для непрацездатних набуває більших значень з 2017 р. і до кінця 2020 р., ніж для працездатних. Так, для категорії непрацездатних встановлений прожитковий мінімум складає близько 50,0 % від фактичного, а для категорії працездатних – близько 40,0 %.

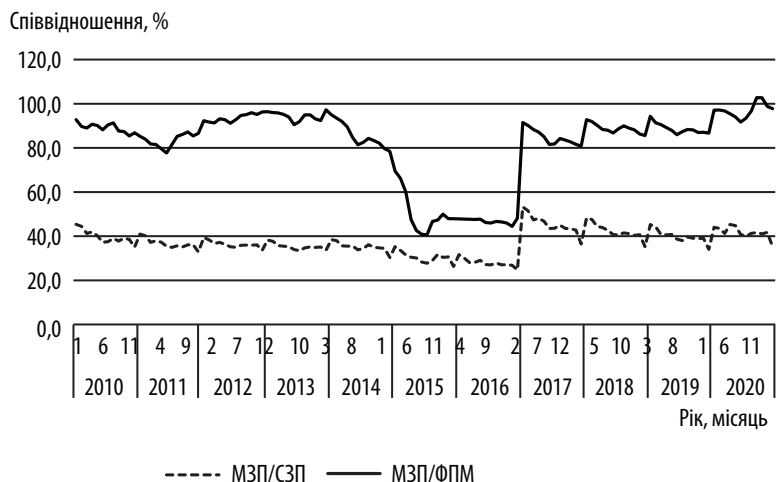

Рис. 1.21. Динаміка співвідношення мінімальної заробітної плати до середньої заробітної плати (МЗП/СЗП) та фактичного прожиткового мінімуму (МЗП/ФПМ)

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

Попри усі розбіжності та розриви між основними параметрами системи соціального забезпечення (рис. 1.22) існують тісні кореляційні зв'язки, які показано у *табл. 1.5*.

Показовим є той факт, що найменшим, хоча також дуже тісним, є зв'язок між середньою пенсією та фактичним прожитковим мінімумом для непрацездатної особи, що опосередковано підтверджує думку про зниження соціальних стандартів.

Додатні коефіцієнти кореляції визначають однозначний вплив соціальних стандартів на їх фактичні значення та макроекономічні показники доходів населення (середні заробітна плата і пенсія) у когнітивній карті.

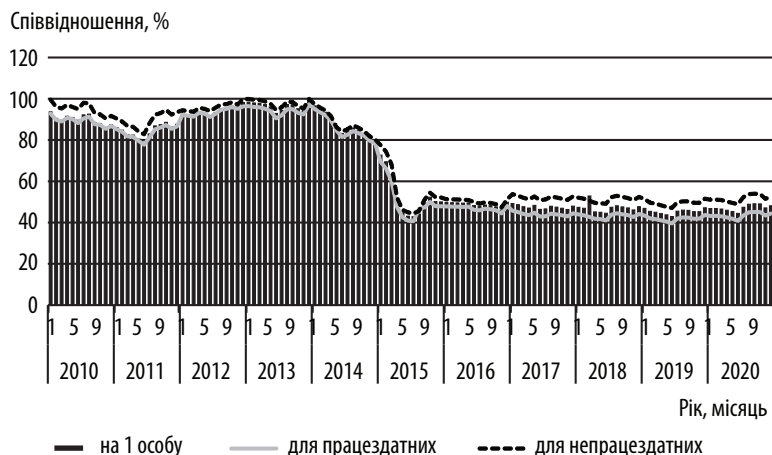

Рис. 1.22. Динаміка співвідношення встановленого прожиткового мінімуму до фактичного прожиткового мінімуму по категоріях населення

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

Проведений аналіз підтверджує наявність суттєвого розриву між встановленими соціальним стандартами та їх фактичною вартістю, між темпами зростання номінальних соціальних стандартів та динамікою ВВП, що дозволяє дійти висновку про недосконалість системи формування соціальних стандартів.

Схему порівняльного аналізу макроекономічних показників і соціальних стандартів наведено на *рис. 1.23*.

Виміром рівня зайнятості було обрано зайняте населення у віці 15–70 років, у середньому за період у відсотках до усього населення відповідного віку, як найбільш загальну характеристику. Рівень безробіття характеризувався відсотком безробітного населення у тій самій віковій групі.

Таблиця 1.5

Коефіцієнти кореляції між соціальними стандартами

Показники	Прожитковий мінімум (встановлений)			Фактичний прожитковий мінімум			Заробітна плата		Пенсія	
	на 1 особу	для працездатної особи	для непрацездатної особи	на 1 особу	для працездатної особи	для непрацездатної особи	мінімальна	середня	мінімальна	середня
	ПМ1	ПМпр	ПМнп	ФПМ1	ФПМпр	ФПМнп	МЗП	СЗП	МП	СП
ПМ1	1,00	1,00	1,00	0,98	0,98	0,97	0,96	0,98	0,99	0,97
ПМпр	1,00	1,00	1,00	0,98	0,98	0,97	0,96	0,98	0,99	0,97
ПМнп	1,00	1,00	1,00	0,98	0,98	0,97	0,96	0,99	0,99	0,97
ФПМ1	0,98	0,98	0,98	1,00	1,00	1,00	0,92	0,95	0,97	0,92
ФПМпр	0,98	0,98	0,98	1,00	1,00	1,00	0,93	0,96	0,97	0,92
ФПМнп	0,97	0,97	0,97	1,00	1,00	1,00	0,91	0,94	0,96	0,91
МЗП	0,96	0,96	0,96	0,92	0,93	0,91	1,00	0,99	0,96	0,96
СЗП	0,98	0,98	0,99	0,95	0,96	0,94	0,99	1,00	0,98	0,98
МП	0,99	0,99	0,99	0,97	0,97	0,96	0,96	0,98	1,00	0,98
СП	0,97	0,97	0,97	0,92	0,92	0,91	0,96	0,98	0,98	1,00

Джерело: авторські розрахунки

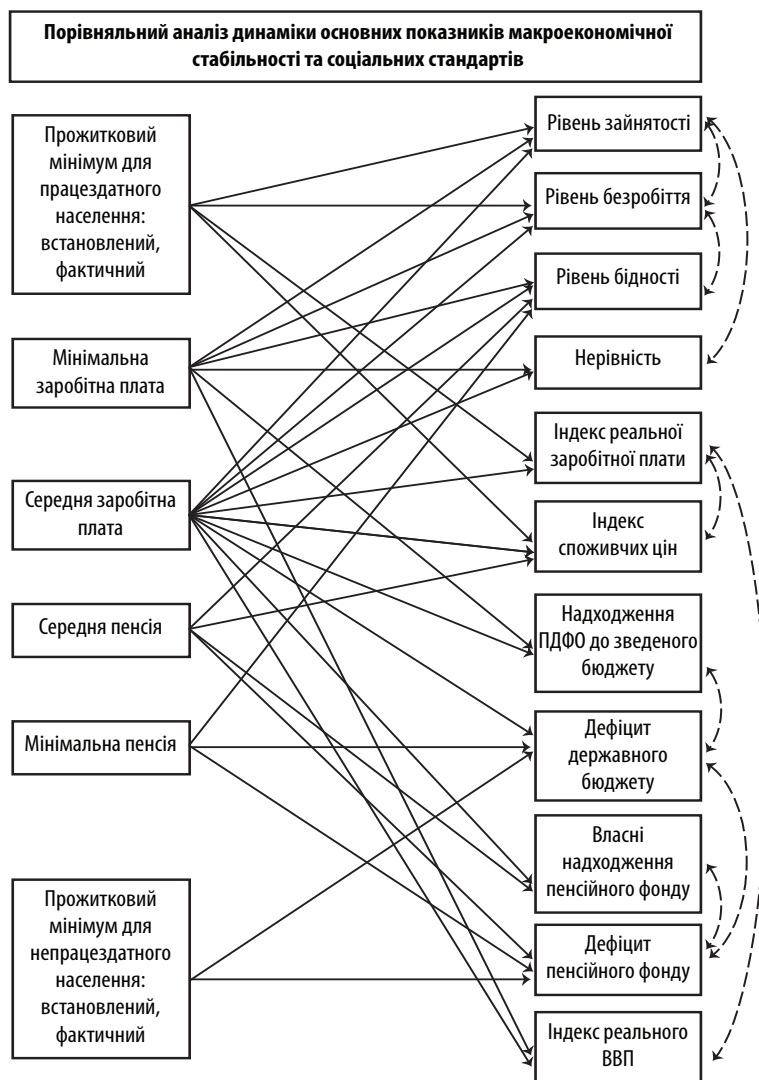

Рис. 1.23. Схема порівняльного аналізу динаміки макроекономічних показників і соціальних стандартів

Джерело: авторська розробка

При неперервному стрімкому зростанні розміру фактичного прожиткового мінімуму (з 2015 р.) та мінімальної заробітної плати (з 2017 р.) спостерігається тенденція до скорочення рівня зайнятості, яка стала особливо виразною у 2019–2020 рр. (рис. 1.24а). У 2020 р. рівень зайнятості набув найменшого значення 49,9 % за весь досліджуваний період 2010–2020 рр., а рівень безробіття досяг найбільшого значення 9,5 %. 2020 р. не є повністю показовим з точки зору зайнятості, оскільки ринок праці відчував значний тиск, спричинений пандемією та відповідними карантинними заходами. Така ситуація тією чи іншою мірою спостерігалася в усьому світі.

Водночас слід зазначити, що взаємозалежність між зайнятістю та безробіттям не є однозначною (рис. 1.25). Так, коефіцієнт кореляції між цими показниками ринку праці за період 2010–2020 рр. у річному розрізі дорівнює 0,57, а у квартальному – 0,97. Отже, сезонні чинники справляють більший вплив на динаміку зайнятості, ніж економічний розвиток країни у цілому.

Як показано вище, зайнятість і безробіття є показниками якості життя та причинами таких негативних явищ, як бідність і нерівність. бідність населення вимірюється різним чином. Наявні підходи, поперше, розрізняються за змістом (абсолютна та відносна бідність) та за базою порівняння (50–70 % медіани, середнього, фактичний чи встановлений прожитковий мінімум) [61]. Характеристикою бідності населення було обрано найбільш загальний показник – відсоток населення, чий доходи менше фактичного прожиткового мінімуму.

Оцінки бідності, визначені Держстатом України порівняно з даними міжнародних організації, є дещо заниженими. Тому для аналізу та моделювання були використані дані UNICEF щодо бідності населення, які відображують частку населення, загальні доходи якого нижче фактичного прожиткового мінімуму [62].

Статистична інформація щодо нерівності доходів населення в Україні включає децильний (або квінтільний) коефіцієнт диференціації загальних (або грошових) доходів населення, разів, індекс Джині

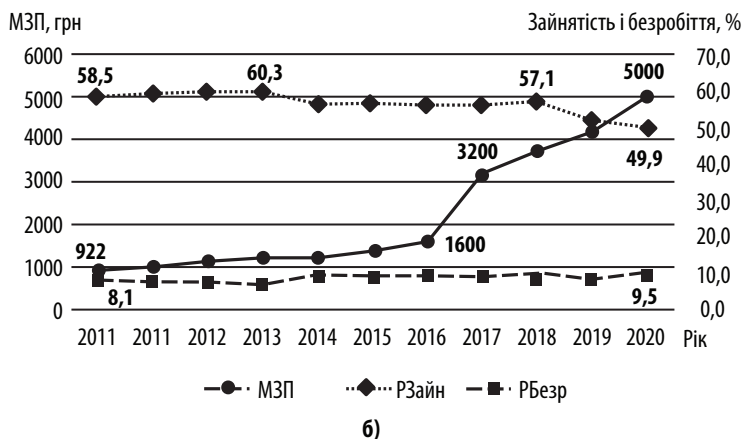
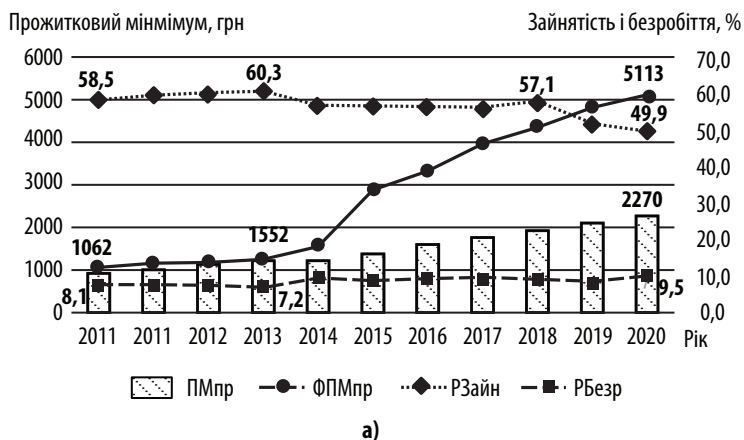

Рис. 1.24. Співвідношення рівнів зайнятості (РЗайн) та безробіття (РБезр) та соціальних стандартів для працездатного населення: а) встановленого (ПМпр) та фактичного прожиткових мінімумів (ФПМпр); б) мінімальної зарплатної плати (МЗП)

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

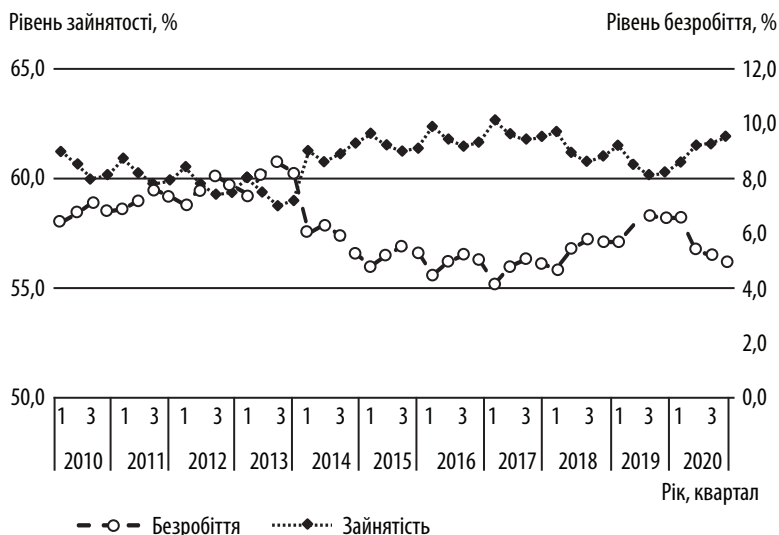

Рис. 1.25. Динаміка зайнятості та безробіття у квартальному розрізі

Джерело: побудовано авторами за даними [60]

(коефіцієнт концентрації), який також може вимірюватися за грошовими чи загальними еквівалентними доходами населення [61]. Індекс Джині є визнаним показником нерівності у світовій практиці, його перевага у тому, що він вимірює нерівність по усьому діапазону доходів. Тому саме його було обрано для аналізу та моделювання впливу соціальних стандартів на нерівність.

Дані про рівень бідності та нерівність доступні у кварталному розрізі лише з 4-го кварталу 2017 року. Тому для аналізу та подальшого моделювання було обрано річний розріз. Для отримання більш точних результатів період аналізу було розширено – з 2005 р. по 2020 р.

Результати крос-кореляційного аналізу показали, що динаміка рівня бідності випереджає ступінь нерівності за загальними еквівалентними середньодушовими доходами населення на 4 роки (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,67).

Водночас результати крос-кореляційного аналізу зв'язку рівнів бідності та нерівності із показниками зайнятості та безробіття є посередніми. Єдиним тісним є зв'язок між рівнем безробіття та рівнем бідності (табл. 1.6). Решта зв'язків може характеризуватися як слабкий негативний. Характерною особливістю є наявність лагової залежності, що свідчить про інерційність перерозподілу доходів населення.

Таблиця 1.6

Коефіцієнти кореляції між показниками зайнятості, бідності та нерівності з урахуванням лагових ефектів

Показники	Зайнятість – бідність	Зайнятість – нерівність	Безробіття – бідність	Безробіття – нерівність
Лаг	1	4	1	0
Коеф. кореляції	-0,62	-0,65	0,71	-0,58

Примітки: лаг означає кількість років, на які показники зайнятості та безробіття випереджають показники бідності та нерівності.

Джерело: авторські розрахунки

Вплив соціальних стандартів на рівень бідності та нерівності є опосередкованим. Так, індекс Джині корелює із співвідношенням середньої заробітної плати до мінімальної з коефіцієнтом -0,72 без лагу.

Мінімальна заробітна плата у світі є інструментом подолання бідності працюючого населення, тому її збільшення (зменшення) має відбиватися на динаміці бідності. Результати крос-кореляційного аналізу показали, що в соціально-економічній системі України цей зв'язок є доволі слабким. Середньорічний темп зростання номінальної мінімальної заробітної плати корелює із темпом зменшення бідності (вимірюваним у відсоткових пунктах) без лагу із коефіцієнтом -0,43. Відтермінованих або пролонгованих ефектів не спостерігається.

Тісний кореляційний зв'язок природним чином існує між індексом реальної заробітної плати й індексом споживчих цін, коефіцієнт кореляції, розрахований у річному розрізі складає -0,85. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати також пов'язані кореляційним зв'язком із лагом в 1 рік – зростання номінальної заробітної плати

випереджає зростання реальної заробітної плати (коефіцієнт кореляції складає 0,73).

Індекс реальної пенсії за віком корелює з темпом зростання номінальної пенсії без лагу (0,71), відстає від темпу зростання номінальної заробітної плати на кінець року на 3 роки (0,77), а від реальної заробітної плати – на 1 рік (0,88), так само, як і від індексу споживчих цін (-0,74).

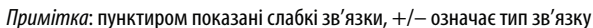
Випереджаюче зростання номінальної заробітної плати та пенсій може створювати ризик пришвидшення інфляції (збільшення індексу споживчих цін, ІСЦ). Але результати крос-кореляційного аналізу не дозволили виявити тісного зв'язку. Так, спостерігається відставання ІСЦ від темпу зростання номінальної заробітної плати на 1 рік з кореляцією 0,53. Що ж стосується впливу номінальної середньої пенсії, то її вплив є незначним і від'ємним (-0,33).

Падіння зайнятості одночасно із збільшенням середньої заробітної плати корелює із погіршенням дефіциту державного бюджету протягом 2010–2013 рр. до 4,6 % ВВП. Стабілізація дефіциту у 2015–2018 рр. супроводжувалася значним погіршенням показників забезпечення соціальної стабільності, а саме співвідношень між прожитковими мінімумами та трудовими доходами. Але водночас погіршилися й показники державного боргу, який у 2016 р. сягнув 81 % ВВП. Це ще раз підтверджує наявність дилеми між двома напрямками забезпечення стабільності.

Результати аналізу крос-кореляцій узагальнено у когнітивній карті на *рис. 1.26*.

Наведена когнітивна карта є основою для побудови імітаційної моделі впливу зміни соціальних стандартів, переважно у частині їх вартісної оцінки, на макроекономічні показники, подані у розділі 2.

Особливістю розповсюдження ризиків на макроекономічні процеси в Україні є слабкий зв'язок процесів зайнятості із макроекономічною динамікою. Суттєвим чинником цього є високий рівень тінізації економіки. Так, кореляція між рівнем тінізації (у % ВВП за методом

Джерело: авторська розробка

витрат населення) та рівнем зайнятості складає 0,72, а із рівнем безробіття -0,77 з лагом у 3 роки (збільшення безробіття сприяє розширенню тіньового сектора, своєю чергою, сприяє зменшенню диференціації (-0,5)).

Побудована когнітивна карта дозволяє зауважити, що підвищення соціальних стандартів має як позитивні наслідки, так і може спровокувати посилення ризиків. Крім того, окремі макроекономічні ризики підсилюють один одного. Водночас існують засоби компенсації зростання ризиків, основними з яких є зростання середньої заробітної плати більш швидкими темпами, ніж мінімальної, та прискорення економічного розвитку. Останнє є необхідною умовою забезпечення економіки країни.

2.1. Проблеми моделювання впливу соціальних стандартів на макроекономічну стабільність у країні

Світова та вітчизняна практика моделювання впливу соціальних стандартів на різні аспекти функціонування економічної системи держави здебільшого торкається лише впливу зміни мінімальної заробітної плати як основного соціального стандарту працездатного населення.

У роботі [63] на основі аналізу законодавства та практики країн світу запропоновано класифікацію типів мінімальної заробітної плати. Авторами не виділено класифікаційні ознаки, але згідно з побудованою таблицею Україна належить до групи країн, де МЗП встановлюється на національному рівні і має щомісячний вимір. Автори зазначають, що МЗП насамперед має на меті зменшення нерівності, бідності та безробіття. Оцінки еластичності зайнятості у промисловості залежно від індексу МЗП та індексу промислового виробництва дозволили авторам дійти висновку, що більш гнучкі види МЗП (а саме погодинна) справляють менший вплив на зайнятість у промисловості у період кризи. Особливістю динаміки МЗП в Україні є її випереджаючі темпи зростання порівняно із середньою заробітною платою та продуктивністю праці, що може призводити до посилення інфляції та порушує макроекономічні баланси.

В огляді К. Саже моделей впливу МЗП на показники безробіття, нерівності та бідності [64] наведено теоретичні основи можливого впливу з точки зору класичної ринкової теорії та кейнсіанської теорії, значна кількість емпіричних досліджень і перевірок та низка економетричних моделей, побудованих для перевірки можливих ефектів. Голо-

вну увагу у дослідженні приділено країнам, що розвиваються, зокрема, Латинській Америці та Африці на південь від Сахари. Аналіз літератури та власних моделей показав, що однозначного висновку щодо підтвердження чи спростування передбачень, які диктують теоретичний аналіз проблеми встановлення МЗП, отримати неможливо. Показано, що вплив МЗП на зайнятість за інших рівних умов незначний. Водночас виявлений зв'язок рівня МЗП з рівнем відносної бідності (за національною шкалою), більший рівень МЗП корелює з меншим рівнем бідності. Для України цей огляд цікавий з двох точок зору.

По-перше, у ньому значна увага приділяється взаємодії легального та тіньового (у огляді «неврахованого») секторів економіки при зміні МЗП.

По-друге, при аналізі причин і наслідків зміни МЗП, здійснених країнами у різні періоди, проблема наповнення бюджету та фондів соціального страхування взагалі не порушується.

Отже, ця проблема майже виключно українська. З точки зору побудови моделі впливу МЗП як елементу соціальних стандартів на макроекономічні процеси важливим є висновок про недоцільність використання лише економетричних моделей, оскільки вони не дають суттєвих змістовних результатів за винятком впливу на рівень відносної бідності.

В. Саріогло пропонує здійснювати моделювання основних видів соціальної допомоги в Україні з використанням мікроданих, адже це дозволяє аналізувати актуальні явища і процеси для будь-якого рівня агрегації даних [65]. Для кожного виду допомоги визначається суб'єкт, обмеження виплати, детермінант розміру, а також перелік змінних для відповідної формалізованої моделі.

Крім того, для вирішення проблеми підвищення рівня адресності соціальної допомоги автор оцінює комплексний індикатор адресності програми надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, як емпіричну ймовірність сім'ї її отримати. При підготовці даних для моделювання враховуються відмінності складу домогосподарств та сімей.

У роботі [66] на основі аналізу моделі Солоу з точки зору можливого підвищення добробуту населення (працюючого) зроблено висновок, що основою такого підвищення у довгостроковій перспективі може бути лише зростання сукупної факторної продуктивності. Модель без державного сектора описує взаємодію між споживачами, фірмою-представником і технологією виробництва.

Потокова концепція моделювання використовується у роботі [67] для оцінки впливу змін одного компонента якості життя на інші компоненти з урахуванням індивідуального та синергетичного ефектів. Модель призначена для використання в Новій Зеландії в якості підтримки при розробці політик та прийнятті рішень, отже, моделює розвинену країну, яка географічно ізольована і має невелику, відкриту економіку. Моделюються зв'язки між одинадцятьма складовими добробуту (рис. 2.1) та такі опорні елементи, як виробничий сектор, державний сектор, а також взаємозв'язки з рештою світу.

Автор зауважує, що в якості доповнення до загального добробуту, розрахованого для кожного періоду часу, для порівняння можна визначити рівень добробуту між поколіннями (тобто добробут, агрегований за певний час). Люди можуть бути готові пожертвувати деяким благополуччям в поточний момент заради кращого благополуччя в майбутньому і вважати, що їхнє загальне благополуччя протягом усього життя буде більшим за цю жертву.

Слід зазначити, що у роботі детально описано структуру моделі та рівняння у загальному вигляді, однак калібрування, перевірка, результати та аналіз чутливості не наведені, анонсоване їх представлення у наступних публікаціях.

У статті [68] містяться результати моделювання впливу зменшення ставки єдиного соціального внеску (ЕСВ) на макроекономічні показники України. Автори використали динамічну стохастичну модель загальної рівноваги, в якій Україна та решта світу розглядаються як два суб'єкти, що здійснюють торгівлю між собою товарами та облігаціями. При цьому були внесені певні зміни у модель, які полягають у викорис-

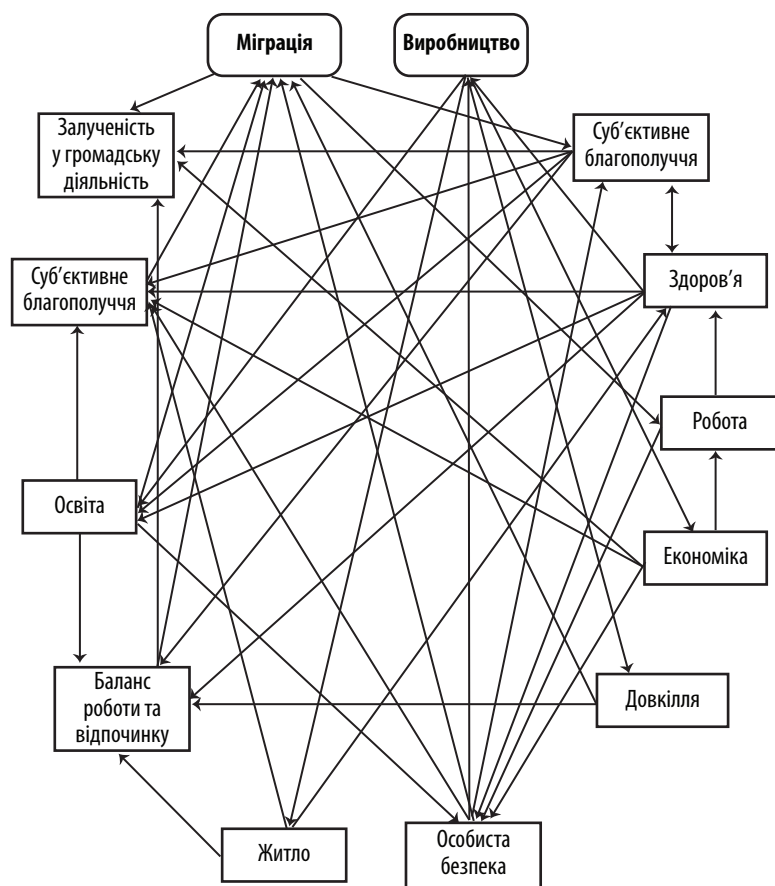

Рис. 2.1. Структура зв'язків між складовими у прототипі моделі аналізу якості життя

Джерело: [67]

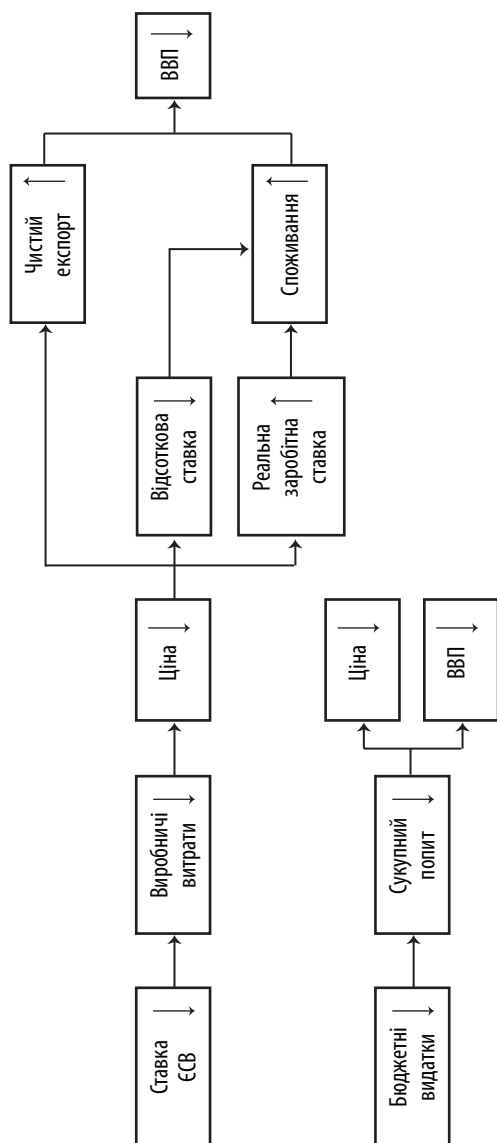
танні припущення про гнучкість обмінного курсу між економіками. Серед макроекономічних показників досліджувалися ВВП, споживання, дефлятор ВВП, реальна заробітна плата, індекс споживчих цін, торговельний баланс, чисті зовнішні активи, номінальний та реальний обмінні курси, державні витрати тощо. Загальну схему впливу зміни ЄСВ на перелічені показники наведено на *рис. 2.2*.

Вплив зазначеної фіскальної реформи розглядається в умовах трьох типів грошово-кредитної політики: інфляційне таргетування; стабілізація обмінного курсу; проміжна монетарна політика (приділяється однакова увага стабілізації внутрішніх цін і обмінного курсу). Хоча результати моделювання у рамках зазначених сценаріїв відрізняються, в першу чергу швидкістю впливу зниження ставки ЄСВ на економічне зростання в короткостроковому періоді, однак за всіма сценаріями очікується збільшення обсягів ВВП у середньостроковій та довгостроковій перспективах. Водночас у роботі зазначається, що динамічна стохастична модель загальної рівноваги є надійною для моделювання лише короткострокової та середньострокової динаміки, тому вимагає обережного використання результатів дослідження довгострокових впливів.

Динамічна стохастична модель загальної рівноваги закритої економіки використана А. Антоною для дослідження впливу збільшення мінімальної заробітної плати на економіку [69]. Калібрування та розрахунки здійснені на основі даних України, але деякі параметри калібруються на основі інформації з літературних джерел або визначаються Байєсівським методом оцінки. Особливу увагу акцентовано на ролі зниження сум заробітних плат, що є характерним для України, як і для інших країн з режимом мінімальної заробітної плати.

Автор розширив базову модель шляхом:

- урахування некваліфікованої та висококваліфікованої праці;
- розмежування податку на прибуток для домогосподарств, внесків на соціальне страхування для фірми та податку на готову продукцію;

Джерело: [68]

- включення стимулів до зниження розміру заробітної плати роботодавцями у звітності.

Розглянемо окремі аспекти побудови складових моделі. Передбачається наявність рикардіанських домогосподарств, які мають доступ до фінансових ринків (можуть інвестувати капітал, торгувати одно-разовими номінальними процентними приватними облігаціями), а також нерікардіанські, що не мають доступу до фінансових ринків і споживають весь наявний дохід в кожний період.

Рікардіанські домогосподарства максимізують очікувану довірчу корисність:

$$E_0 \left(\sum_{t=0}^{\infty} \beta^t \left(\frac{c_{r,t}^{1-\sigma}}{1-\sigma} - \Gamma^u \frac{(n_{r,t}^u)^{1+\phi^u}}{1+\phi^u} - \Gamma^h \frac{(n_{r,t}^f + n_{r,t}^i)^{1+\phi}}{1+\phi} - \Gamma^i \frac{(n_{r,t}^i)^{1+\phi^i}}{1+\phi^i} \right) \right),$$

де $c_{r,t}$ – споживання домогосподарств;

$n_{r,t}^u, n_{r,t}^f, n_{r,t}^i$ – робота домогосподарств (низькокваліфікована або висококваліфікована, офіційна або неофіційна);

$\Gamma^u, \Gamma^h, \Gamma^i$ – параметри непридатності для низько кваліфікованої роботи, висококваліфікованої та неофіційної;

ϕ^u, ϕ^h, ϕ^i – обернено пропорційний параметрам еластичності робочої сили Фріша для низько кваліфікованої, висококваліфікованої та неофіційної праці.

Нерікардіанські домогосподарства максимізують корисність поточного періоду:

$$\frac{c_{n,t}^{1-\sigma}}{1-\sigma} - \Gamma^u \frac{(n_{n,t}^u)^{1+\phi^u}}{1+\phi^u} - \Gamma^l \frac{(n_{n,t}^f + n_{n,t}^i)^{1+\phi}}{1+\phi} - \Gamma^i \frac{(n_{n,t}^i)^{1+\phi^i}}{1+\phi^i}.$$

Некваліфікована праця обмежується попитом в умовах мінімальної заробітної плати, отже, обидва типи домогосподарств надають однаковий обсяг некваліфікованої праці. Заробітна плата за некваліфіковану працю визначається урядом.

Виробнича функція виробників товарів проміжного споживання має вигляд:

$$Y_{l,t} = A_{l,t} (K_t)^\alpha (L_t)^{1-\alpha},$$

де Y_l – проміжне продовольче споживання;

K_t – капітальні витрати;

L_t – трудозатрати;

$A_{l,t}$ – стохастична сукупна продуктивність факторів виробництва.

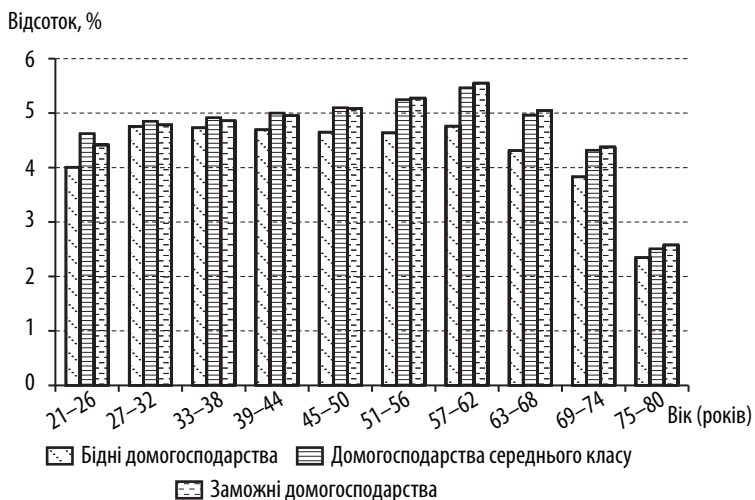
Виробнича функція виробників кінцевих товарів:

$$Y_{F,t}(i) = Y_{l,t}(i).$$

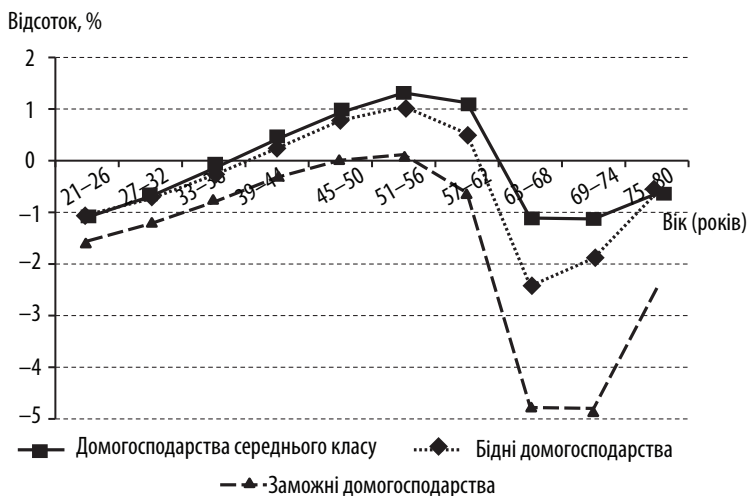
Крім того, в моделі вважається, що монетарна політика здійснюється за правилом Тейлора, уряд у кожному періоді виконує збалансований бюджет.

Одержані результати свідчать про зростання інфляції, скорочення обсягів виробництва, інвестицій та зайнятості внаслідок зростання мінімальної заробітної плати, однак при високому рівні зниження заробітних плат в економіці країни негативний вплив є меншим, ніж для економік з меншим рівнем зниження.

О. Бондаренко використовує динамічну стохастичну модель загальної рівноваги з перетином поколінь і гетерогенними економічними агентами [70]. Основні сектори моделі: домогосподарства (економічні агенти), фірми, уряд і центральний банк. Модель відображає динаміку розподілу багатства та доходів домогосподарств залежно від їх категорії за рівнем доходів і відношенню до заощаджень і дозволяє дослідити вплив пом'якшень монетарної політики. Виокремлення 60 когорт (відповідають 60 рокам життя економічних агентів) надає можливість вивчати множину індивідуальних реакцій на зміні в монетарній політиці. В результаті моделювання виявлено, зокрема, що стрімке пом'якшення в монетарній політиці призводить до накопичення боргу і капіталу здебільшого індивідами середнього віку, що призводить до зростання нерівності між поколіннями. Окремі кількісні результати моделювання наведено на *рис. 2.3*.

а)

б)

Рис. 2.3. Зміна багатства різних категорій домогосподарств за віком внаслідок неочікуваного збільшення грошової маси: а) неліквідні активи; б) ліквідні активи

Джерело: побудовано на основі даних [70]

За розрахунками, здійсненими співробітниками Інституту демографії і соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, зростання мінімальної заробітної плати в Україні з 2017 р. призвело до скорочення частки бідних за абсолютним критерієм. Наковці зазначають, що поетапне продовження зростання мінімальної заробітної плати призведе до скорочення контингентів отримувачів житлових субсидій [71].

Окрема увага при моделюванні приділяється динаміці показників бідності домогосподарств з дітьми та без дітей. На наступному етапі запропоновано чотири сценарії моделювання рівня абсолютної бідності, вартості програм житлових субсидій та допомоги малозабезпеченим сім'ям на основі мікроданих обстеження умов життя домогосподарств за 2018 р., що передбачають:

- відсутність зростання мінімальної заробітної плати;
- зростання мінімальної заробітної плати на 50 %;
- зростання мінімальної заробітної плати на 75 %;
- зростання мінімальної заробітної плати на 100 %.

На основі аналізу статистичних даних Вірменії в роботі [72] показано, що зростання мінімальної заробітної плати не супроводжувалося зростанням безробіття. За досліджуваний період 2002–2007 рр. спостерігалось значне скорочення рівня безробіття. Одержані результати автор пояснює низьким коефіцієнтом еластичності праці (за ціною) та високою рентабельністю праці в країні.

У роботі [73] також досліджується вплив ряду факторів на рівень безробіття в Албанії, серед яких і мінімальна заробітна плата. На основі часових рядів 1995–2013 рр. побудовано регресійну модель:

$$UN = \beta_0 + \beta_1 INF + \beta_2 DI / GDP + \beta_3 FDI / GDP + \beta_4 MV + \mu t,$$

де INF – рівень інфляції;

UN – рівень безробіття;

DI/GDP – частка внутрішніх інвестицій у ВВП;

FDI/GDP – частка прямих іноземних інвестицій у ВВП;

WM – мінімальна заробітна плата.

Значення отриманих параметрів моделі та їх характеристики дозволили зробити висновки про те, що внутрішні інвестиції, прямі іноземні інвестиції, інфляція впливають негативно на рівень безробіття і є статистично значущими. Отже, у випадку зростання зазначених показників рівень безробіття знижується. Натомість зростання мінімальної заробітної плати здійснює слабкий позитивний ефект на зростання рівня безробіття, але водночас автори зазначають, що коефіцієнт при відповідній змінній виявився незначущим.

Л. Івановська досліджує вплив мінімальної заробітної плати на ринок праці на основі співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, індексу Кейтца та рівня безробіття [74]. Результати аналізу даних 9 європейських країн та США за період 2011–2015 рр. свідчать, зокрема, що чим вищим є індекс Кейтца (співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати), тим більш чутливим є ринок праці до змін мінімальної заробітної плати. Значення індексу в цих країнах знаходиться в межах 45–38 %, а мінімальна заробітна плата є не меншою за прожитковий мінімум. Єдиного висновку щодо впливу на рівень безробіття автору одержати не вдалося, оскільки в деяких країнах із зростанням мінімальної заробітної плати рівень безробіття зростає, а в інших – скорочувався.

Визначення впливу мінімальної заробітної плати на загальну зайнятість і працевлаштування молоді, а також на конкурентоспроможність компаній в Румунії здійснюється в роботі [75]. Для оцінки взаємозв'язків в економетричній моделі задіяні такі змінні: мінімальна заробітна плата, середня заробітна плата в економіці, загальний рівень зайнятості, загальний рівень активності, рівень зайнятості молоді (вік 15–24), рівень активності молоді, індекс продуктивності праці в економіці, індекс споживчих цін та індекс цін виробників промислової продукції. Використано щоквартальні дані з 1 кварталу 2001 по 1 квартал 2016 р. Автори використовують методи множинної регресії та VAR-моделі.

За результатами побудови регресійних рівнянь були одержані висновки, зокрема, про більшу чутливість рівня зайнятості молоді до коливань мінімальної заробітної плати, причому еластичність за кварталами виявилася вищою за річну, а також про те, що підвищення мінімальної заробітної плати спричиняє незначне зменшення конкурентоспроможності економіки внаслідок зростання цін на промислові товари.

Метою оцінки за допомогою моделей векторної авторегресії моделюється вплив мінімальної заробітної плати на рівень зайнятості, середню заробітну плату та інфляцію. Встановлено, що підвищення мінімальної заробітної плати корегується рівнем зайнятості через рік після підвищення. Близько 20 % коливання рівня зайнятості обумовлене динамікою мінімальної заробітної плати.

Таким чином, науковці застосовують різні типи моделей для визначення впливу мінімальної заробітної плати на макроекономічні показники різних країн світу, найчастіше це рівень зайнятості, безробіття, заробітна плата. При цьому напрями впливу можуть відрізнятися залежно від поточного стану економіки країни. Дослідження впливу інших соціальних стандартів ускладнюється різноманіттям організації соціального забезпечення в країнах та високою ймовірністю змін законодавства у цій сфері, що викликає труднощі у кількісних оцінках змін.

2.2. Модель впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси в Україні

Структура моделі впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси відповідає когнітивній карті ризиків, показаній на рис. 1.26. Узагальнену структуру моделі показано на рис. 2.4. Модель складається з чотирьох блоків ендогенних змінних («Населення», «Зведений бюджет», «Пенсійний фонд», «Державний борг»), які об'єднані пунктирною лінією, блоку екзогенних параметрів, які відповідають за зміну соціальних стандартів, і блоку екзогенної зміни ВВП. Модель

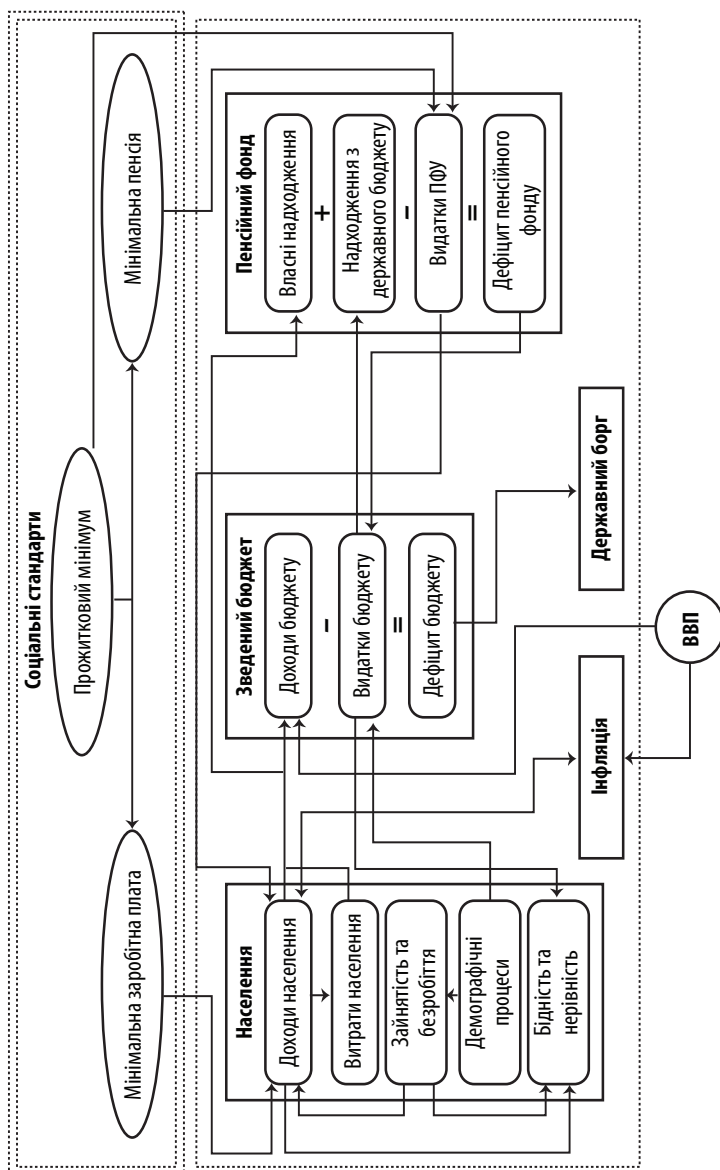

Рис. 2.4. Узагальнена структура моделі впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси

Джерело: авторська розробка

являє собою двоконтурну структуру. Зовнішній контур конкретизує узагальнену структуру до конкретних змінних і є імітаційною моделлю, яка реалізована на основі концепції системної динаміки. Внутрішній контур містить окремі залежності, які моделюються за допомогою регресійних лінійних або нелінійних моделей.

Оскільки інфляція, яка вимірювалася індексом споживчих цін, є одним з головних показників макроекономічної стабільності, а її динаміка також мала бути змодельована, то дефлювання показників не здійснювалося. Як індикатор стабільності макроекономічної ситуації використовувався індекс фізичного обсягу ВВП у цінах 2016 р. у відсотках до відповідного кварталу попереднього року (індекс реального ВВП).

З метою усунення сезонних і випадкових коливань усі часові ряди були згладжені за допомогою фільтра Ходріка-Прескотта, який набув широкого застосування для аналізу макроекономічних часових рядів та виявлення циклічних коливань. Фільтр передбачає забезпечення близькості вихідних і згладжених значень, а також достатній ступінь гладкості, що реалізується мінімізацією функції:

$$\sum_{t=0}^T (y_t - s_t)^2 + \sum_{t=0}^{T-1} (s_{t+1} - 2s_t + s_{t-1})^2,$$

де y_t – вихідні значення часового ряду;

s_t – згладжені дані часового ряду;

λ – параметр згладжування.

Для часових рядів з квартальною дискретизацією рекомендується значення параметра згладжування 1600, але обґрунтування у літературі не наводиться. Натомість зазначається, що параметр згладжування має обиратися виходячи з мети дослідження та необхідності збереження тих чи інших ефектів. Тому при згладжуванні часових рядів параметр обирався експериментальним чином для кожного ряду і дорівнював 500, 100 або 50. Це дозволило виключити випадкові та сезонні коливання, але циклічні коливання, пов'язані із зміною економічної активності, були збережені.

В окремих випадках, коли у ряді спостерігався розрив у певному кварталі, найчастіше 1 квартал 2014 року, згладжування здійснювалося окремо на кожному підперіоді.

Побудова часткових економетричних моделей здійснювалася заходами ППП Statistica 8.0. Загальна модель реалізована у пакеті імітаційного моделювання Vensim 5.0.

Моделі блоку соціальних стандартів включають модель залежності середньозаробітної плати від мінімальної (СЗП), модель залежності середньої пенсії від прожиткового мінімуму для особи, яка втратила працездатність.

Як показав попередній аналіз (п. 1.3), різка зміна мінімальної заробітної плати не призвела до пропорційного збільшення середньої заробітної плати. Тому для побудови моделі залежності було введено фіктивну змінну (dt_{mzp}), яка у 2010–2016 рр. має значення 0, надалі дорівнює 1. Крім того, у другій моделі враховано той факт, що у деякі роки мінімальна заробітна плата залишалася незмінною протягом кількох кварталів, але середня заробітна плата зростала. Тому у модель введено також змінну – номер кварталу у році. Результати побудови лінійних моделей показані у табл. 2.1. Обидві моделі мають високий коефіцієнт детермінації, а їх параметри є значущими.

Таким чином, модель 1 має такий вигляд

$$СЗП_{cp} = -441,5 - 3822,4 * dt_{mzp} + 3,44 * МЗП_{пк}, \quad (2.1)$$

а модель 2 має трохи більший коефіцієнт детермінації і виглядає таким чином:

$$СЗП_{cp} = -3493,97 + (5,78 - 2,64 * dt_{mzp}) * МЗП_{пк} + 153,76 * q, \quad (2.2)$$

де q – номер кварталу у році, $q = 1, \dots, 4$.

Порівняння динаміки середньої заробітної плати за період 2010–2016 рр. та 2017–2020 рр. дає підстави зауважити, що зміни відбулися саме у реакції середньої заробітної плати на підвищення мінімальної, яка почала зростати повільніше. Це дає підстави вважати, що доцільніше застосовувати модель з перемиканням коефіцієнта реакції виду (2.2).

Таблиця 2.1

Результати регресійного аналізу залежностей середньої заробітної плати
від мінімальної заробітної плати

лінійна модель 1

Regression Summary for Dependent Variable: ЦЗПср (Квартальні-згладж.ста) $R = ,98561236$ $R^2 = ,97143172$ Adjusted $R^2 = ,97003814$ $F(2,41) = 697,08 < 0,0000$ Std.Error of estimate: 556,33						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(41)	p-level
Intercept			-441,50	272,9909	-1,61726	0,113492
dtmzp	-0,578713	0,098329	-3822,40	649,4609	-5,88549	0,000001
МЗПнк	1,530761	0,098329	3,44	0,2209	15,56779	0,000000

лінійна модель 2

Model is: $V13 = a + (b + c * v6) * V9 + d * v3$ Dependent variable: ЦЗПср Independent variables: 3 Loss function: least squares Final value: 5056335,391092 Proportion of variance accounted for: ,98861679 $R = ,9942921$						
Model is: $V13 = a + (b + c * v6) * V9 + d * v3$ (Квартальные-сглаж) Dep. Var. : ЦЗПср Level of confidence: 95.0% ($\alpha = 0.050$)						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 40	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	-3493,97	376,6279	-9,2770	0,000000	-4255,16	-2732,78
b	5,78	0,3204	18,0513	0,000000	5,14	6,43
c	-2,64	0,2331	-11,3124	0,000000	-3,11	-2,17
d	153,76	48,1125	3,1959	0,002721	56,53	251,00

Джерело: авторські розрахунки

Блок «Населення» включає демографічні моделі (загальна кількість населення та кількість пенсіонерів), зайнятості, формування доходів і витрат населення. Діаграму потоків блоку показано на *рис. 2.5*.

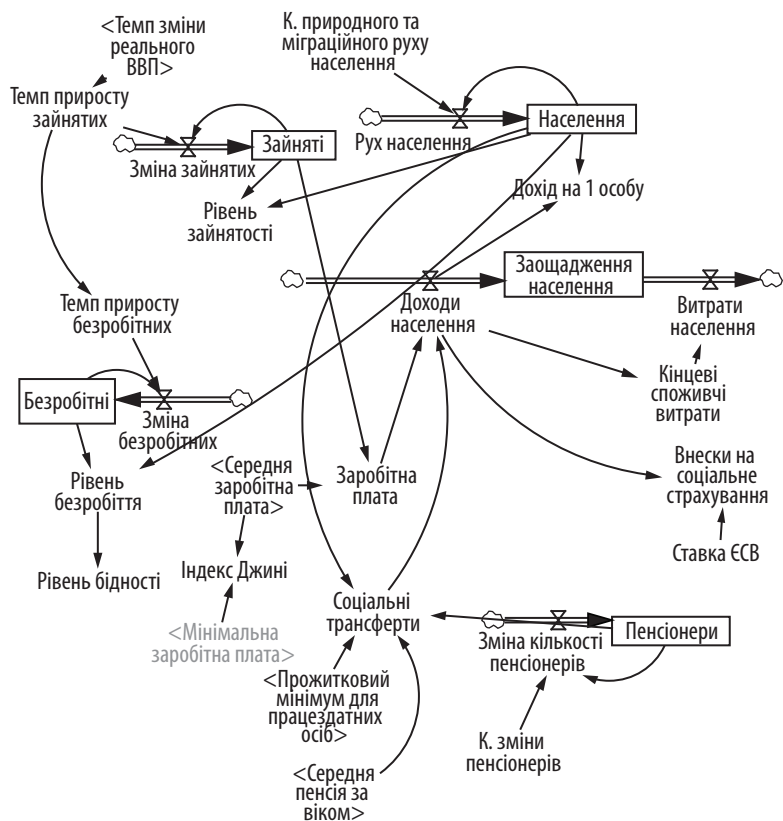

Рис. 2.5. Діаграма потоків блоку «Населення»

Джерело: авторська розробка

Враховуючи спадну динаміку кількості населення та кількості пенсіонерів, для моделювання демографічних процесів використовувалися моделі змінних «Населення» та «Пенсіонери» виду:

$$\text{Кількість}(t) = \text{Кількість}(t-1) * (1 + K. \text{руху}),$$

де *Кількість* – чисельність наявного населення або кількість пенсіонерів усіх категорій, тис. осіб;

t – змінна часу, $t = 1$ відповідає початку 1 кварталу 2021 р. у прогностичній моделі;

K . руху – коефіцієнт руху відповідної демографічної групи (темперипроросту / зміни), для наявного населення враховує природний та міграційний рух населення і дорівнює -0,001236, для динаміки кількості пенсіонерів дорівнює -0,003422.

Динаміка зайнятості в економіці є нестійкою, у цілому спадною, але певною мірою узгоджується з динамікою економічної активності, яка найбільш адекватно описується індексом реального ВВП. Тому було зроблено припущення, що темп приросту кількості зайнятих залежить від темпу приросту реального ВВП (розглядається і додатний, і від'ємний приріст). Результати оцінки відповідної моделі показано у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Результати оцінки моделі залежності темпу приросту кількості зайнятих від індексу реального ВВП (за виключенням 2010 та 2014 рр.)

Regression Summary for Dependent Variable: TP_зайн (Квартальные-сглаж)						
R= ,94517501 R?= ,89335581 Adjusted R?= ,89021921 F(1,34)=284,82 p						
	Beta	Std.Err. – of Beta	B	Std.Err. – of B	t(34)	p-level
Intercept			-0,174590	0,010082	-17,3175	0,000000
IPBВП	0,945175	0,056005	0,001697	0,000101	16,8765	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

Модель темпу зміни кількості зайнятих має такий вигляд:

$$\tau_{\text{зайн}}(t) = 0,001697 \cdot IPBB(t) - 0,17459,$$

де $\tau_{\text{зайн}} = \text{Зайняті}(t) / \text{Зайняті}(t-1) - 1$ – темп приросту кількості зайнятих в економіці;

IPBВП – індекс реального ВВП у постійних цінах 2016 р., % до відповідного кварталу попереднього року.

Кількість зайнятих розраховується таким чином:

$$\text{Зайняті}(t) = \text{Зайняті}(t-1) * (1 + \tau_{\text{зайн}}(t)). \quad (2.4)$$

Виходячи з тісного логічного зв'язку показників зайнятості і безробіття було зроблено припущення про наявність лінійного зв'язку між темпами зміни кількості безробітних і кількості зайнятих. Результати оцінки параметрів відповідної моделі показано у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Оцінка параметрів і характеристика моделі темпу зміни кількості безробітних (за виключенням 2014 р.)

Regression Summary for Dependent Variable: TP_безроб (Квартальные-сглаж) R= ,75226142 R²= ,56589724 Adjusted R²= ,55233153 F(1,32)=41,715 p						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(32)	p-level
Intercept			-0,00911	0,001158	-7,86997	0,000000
TP_зайн	-0,752261	0,116472	-1,55430	0,240650	-6,45874	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

Модель темпу зміни кількості безробітних має такий вигляд:

$$\tau_{\text{безроб}}(t) = -0,00911 - 1,5543 * \tau_{\text{зайн}}(t), \quad (2.5)$$

де $\tau_{\text{безроб}} = \text{Безробітні}(t) / \text{Безробітні}(t-1) - 1$ – темп приросту кількості безробітних.

Кількість безробітних розраховується таким чином:

$$\text{Безробітні}(t) = \text{Безробітні}(t-1) * (1 + \tau_{\text{безроб}}(t)). \quad (2.6)$$

Як показано у п. 1.3, рівень безробіття тісно пов'язаний із рівнем бідності. Відповідна модель має такий вигляд:

$$\begin{aligned} \text{Рівень бідності} &= 14,77 * \text{Рівень безробіття} - 87,619 \\ (R^2 &= 0,73), \end{aligned} \quad (2.7)$$

де рівень безробіття розраховується як відношення кількості безробітних до кількості наявного населення з корегуванням.

У структурі доходів населення доходи у вигляді заробітної плати та соціальні трансферти і допомоги складають у середньому 79,2 %, при цьому на заробітну плату припадає 40–50 % усіх доходів, а на соціальні трансферти – близько 35 %. Тому для моделювання доходів населення було виділено ці дві категорії доходів.

Зважаючи на різноспрямовану динаміку середньої заробітної плати та кількості зайнятих, було зроблено припущення про наявність нелінійного зв'язку між цими двома показниками ринку праці та доходами населення. Результати побудови відповідної моделі показано у табл. 2.4, модель має вигляд:

$$\text{Заробітна плата} = CЗП_{cp}^{0,9452} \cdot \text{Зайняті}^{0,4363}, \quad (2.8)$$

де *Зайняті* – кількість зайнятих у економіці, зайняте населення у віці 15–70 років, у середньому за період, тис. осіб.

Таблиця 2.4

Оцінка параметрів і характеристика моделі формування доходів населення у вигляді заробітної плати

Model is: $V57 = v13^a \cdot b \cdot v50^c$ Dependent variable: ЗП Independent variables: 2 Loss function: least squares Final value: 4011571711,027 Proportion of variance accounted for: ,99403132 R = ,9970112						
Model is: $V57 = v13^a \cdot b \cdot v50^c$ (Квартальные-сглаж) Dep. Var. : ЗП Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050)						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 42	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
b	0,945174	0,010653	88,72494	0,00	0,923676	0,966672
c	0,436265	0,009856	44,26246	0,00	0,416375	0,456156

Джерело: авторські розрахунки

Доходи населення у вигляді соціальних трансфертів включають соціальні допомоги, соціальні трансферти в натурі й інші одержані по-

точні трансферти. Параметри моделі показано у табл. 2.5, модель має такий вигляд:

$$\text{Соціальні трансферти} = -91798,6 + 0,003232 * \text{СП} * \text{Пенсіонери} + \\ + 0,003391 * \text{ПМ}_{\text{пр.}} * \text{Населення}, \quad (2.9)$$

де СП – середня пенсія;

Пенсіонери – кількість пенсіонерів на початок кварталу;

$\text{ПМ}_{\text{пр.}}$ – прожитковий мінімум для працездатної особи;

Населення – наявне населення на початок кварталу.

Таблиця 2.5

Результати оцінки параметрів і характеристика
моделі формування соціальних трансфертів у доходах населення

Regression Summary for Dependent Variable: СоцТранф (Квартальные-сглаж) R= ,99353531 R?= ,98711241 Adjusted R?= ,98648374 F(2,41)=1570,2 p						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(41)	p-level
Intercept			-91798,6	5938,788	-15,4575	0,000000
V16x25	0,294630	0,075024	0,003232	0,001	3,9271	0,000322
V10x24	0,704808	0,075024	0,003391	0,000	9,3944	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

Сукупні доходи населення містять, крім розглянутих видів, також доходи від власності, доходи від підприємницької діяльності, інші доходи, але їх питома вага незначна. Тому модель сукупних доходів визначалася на основі двох найбільших статей. Результати оцінки моделі показано у табл. 2.6.

Модель сукупних доходів населення має такий вигляд:

$$\text{Доходи населення} = -19368,1 + 0,99 * \text{Заробітна плата} + \\ + 1,752 * \text{Соціальні трансферти}. \quad (2.10)$$

У статистиці національних рахунків сумарні витрати населення дорівнюють сумарним доходам.

Таблиця 2.6

Результати оцінки параметрів і характеристика моделі сукупних доходів населення

Regression Summary for Dependent Variable: ДохНас (Квартальные-сглаж.ста) R= ,99996788 R²= ,99993575 Adjusted R²= ,99993262 F(2,41)=3191E2 p						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(41)	p-level
Intercept			-19368,1	1963,214	-9,86549	0,000000
ЗП	0,488415	0,012557	0,99	0,025	38,89526	0,000000
СоцТранф	0,512800	0,012557	1,72	0,042	40,83715	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

З точки зору впливу витрат населення на макроекономічні процеси згідно з когнітивною картою важливими є витрати на придбання товарів і послуг, як джерело податкових надходжень до бюджету, та заощадження населення, як джерело інвестиційних ресурсів. Крім того, для формування доходів пенсійного фонду та фондів соціального захисту доцільно також оцінити модель власних витрат населення на соціальне страхування.

Кінцеві споживчі витрати населення, тобто витрати на придбання товарів і послуг, складають у середньому 86,4 % усіх витрат. Графічний аналіз залежності показав, що починаючи з 2014 р. кутовий коефіцієнт лінійної залежності змінився. Тому у модель було введено фіктивну змінну. Результати оцінки моделі показано у табл. 2.7.

Модель кінцевих споживчих витрат населення має вигляд:

$$\text{Кінцеві Витрати Населення} = -26863,5 + (0,7682 + 0,0328 \cdot d_{2014}) \cdot \text{Доходи населення}, \quad (2.11)$$

де d_{2014} – фіктивна змінна, яка дорівнює 0 для 2010–2013 рр. і дорівнює 1 для решти періодів.

РОЗДІЛ 2. Моделювання впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси в Україні

Витрати населення на соціальний захист значно зменшилися протягом розглянутого періоду у зв'язку із зменшенням ставки ЄСВ, тому для їх моделювання було побудовано дві окремі моделі, результати оцінки яких показано у табл. 2.8.

Таблиця 2.7

Оцінка параметрів і характеристика моделі залежності кінцевих споживчих витрат населення від доходів

Model is: $V60=a+(b+c*v7)*v55$ Dependent variable: КінцВитрНас Independent variables: 2 Loss function: least squares Final value: 1787060144,284 Proportion of variance accounted for: ,99903245 R =,99951611						
Model is: $V60=a+(b+c*v7)*v55$ (Квартальные-сглаж) Dep. Var. : КінцВитрНас Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050)						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 41	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	-26863,5	4431,005	-6,06261	0,000000	-35812,1	-17914,9
b	0,7682	0,0136	56,49799	0,000000	0,7	0,8
c	0,0328	0,0086	3,80045	0,000471	0,0	0,1

Джерело: авторські розрахунки

Для ретроспективного періоду 2010–2015 рр. модель має такий вигляд:

$$\text{Внески на соціальне страхування} = 1743,065 + 0,017 * \text{Ставка ЄСВ} * \text{Доходи населення};$$

для ретроспективного періоду 2016–2020 рр. та для цілей сценарного моделювання модель має вигляд:

$$\text{Внески на соціальне страхування} = -115,335 + 0,005 * \text{Ставка ЄСВ} * \text{Доходи населення}. \quad (2.12)$$

Таблиця 2.8

Оцінка параметрів і характеристика моделі внесків населення
на соціальне страхування 2010–2015 рр.

Model is: $v_{63}=a+b*v_{64}*v_{56}$ Dependent variable: СоцСтрах Independent variables: 2 Loss function: least squares Final value: 51333,15867834 Proportion of variance accounted for: ,97956633 R =,98973043						
Model is: $v_{63}=a+b*v_{64}*v_{56}$ (Квартальные-сглаж.ста) Dep. Var. : СоцСтрах Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050) Include cases: 1:24						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 22	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	1743,065	65,15813	26,75130	0,00	1607,935	1878,194
b	0,017	0,00052	32,47544	0,00	0,016	0,018

2016–2020 рр.

Model is: $v_{63}=a+b*v_{64}*v_{56}$ Dependent variable: СоцСтрах Independent variables: 2 Loss function: least squares Final value: 2315,05047068 Proportion of variance accounted for: ,99717048 R =,99858424						
Model is: $v_{63}=a+b*v_{64}*v_{56}$ (Квартальные-сглаж.ста) Dep. Var. : СоцСтрах Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050) Include cases: 25:44						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 18	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	-115,335	11,14482	-10,3488	0,000000	-138,749	-91,9206
b	0,005	0,00006	79,6461	0,000000	0,005	0,0051

Джерело: авторські розрахунки

Для визначення суми потенційних заощаджень населення, які складають частину інвестиційних ресурсів економіки, здійснено оцінки сумарних витрат населення за виключенням нагромадження нефінансових і нефінансових активів. Результати оцінки моделі сукупних

витрат, які включають, крім кінцевих споживчих витрат і витрат на соціальне страхування, також доходи від власності (сплачені), поточні податки на доходи, майно тощо, показано у табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Оцінка параметрів і характеристика моделі сумарних витрат населення за виключенням нагромадження та заощадження

Regression Summary for Dependent Variable: ВитрНас (Квартальные-срлаж.ста) R= ,99993811 R²= ,99987622 Adjusted R²= ,99987327 F(1,42)=3393E2 p						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(42)	p-level
Intercept			11465,50	1011,140	11,3392	0,000000
КінцВитрНас	0,999938	0,001717	1,2891	0,002	582,4659	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

Таким чином, модель сумарних витрат населення має вигляд:

$$\text{Витрати населення} = 11465,50 + 1,2891 * \text{Кінцеві витрати населення.} \quad (2.13)$$

Різниця між потоками доходів і сумарними витратами населення накопичується у змінній типу рівень «Заощадження населення», яка є центральним елементом блоку «Населення».

У блоці «Населення» також включено показники нерівності у річному вимірі, який розраховується за такою моделлю:

$$\text{Індекс Джині} = 30,544 * e^{-0,097 \cdot (\text{СЗРср} / \text{МЗП})} \quad (R^2 = 0.52). \quad (2.14)$$

Моделювання бюджетного процесу передбачало моделювання доходів зведеного бюджету і видатків зведеного бюджету на соціальне забезпечення й оплату праці. Бюджетний процес не розглядався окремо на державному та місцевому рівнях, оскільки податкові та неподаткові надходження розподіляються між державним і місцевим бюджетом неоднаково за різними регіонами, так само, як і видатки на соціальне забезпечення. Хоча останні переважною частиною припадають на

державний бюджет. Діаграму потоків блоку «Зведений бюджет» показано на рис. 2.6.

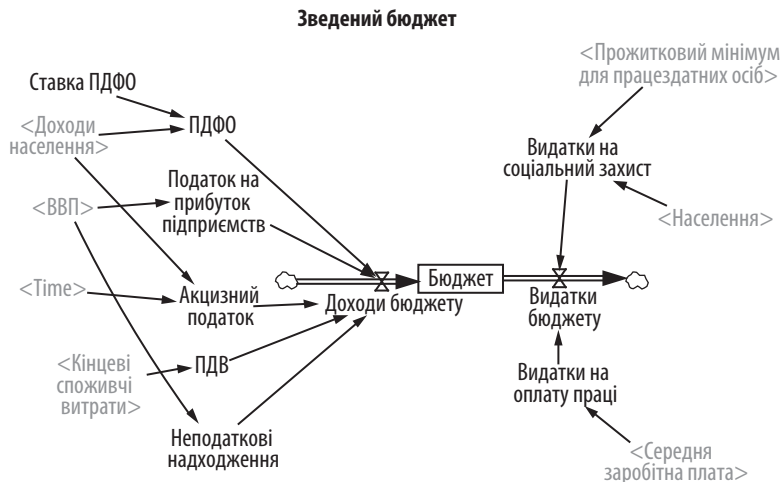

Рис. 2.6. Діаграма потоків блоку моделювання бюджетного процесу

Джерело: авторська розробка

При моделюванні надходжень до зведеного бюджету було зроблено припущення, що соціальні стандарти впливають на доходи населення, що відповідно визначає надходження до бюджету податку на доходи населення (ПДФО), податку на додану вартість (ПДВ) та сумарного акцизного збору з вироблених в Україні та ввезених на митну територію товарів і послуг (Акц). Для оцінки загальних доходів бюджету було також побудовано моделі податку на прибуток підприємств і неподаткових надходжень. У цілому на перелічені статті надходжень до зведеного бюджету припадає 80–86 % усіх надходжень, тому саме їх динаміка визначатиме динаміку усіх доходів.

Виходячи з того, що прибуток підприємств є складовою частиною ВВП, при побудові моделі було зроблено припущення про пряму залежність між цими показниками. Порівняння згладженої динаміки надходжень податку на прибуток підприємств та ВВП (рис. 2.7) по-

казало, що у динаміці спостерігається певна циклічність. Проте зробити однозначний висновок про її період і тренд за розглянутий період неможливо, оскільки падіння надходжень припало на кризовий період 2013–2014 рр. Саме ці роки характеризуються найбільшим падінням фізичного обсягу ВВП, зокрема, зменшується питома вага прибутку у його структурі.

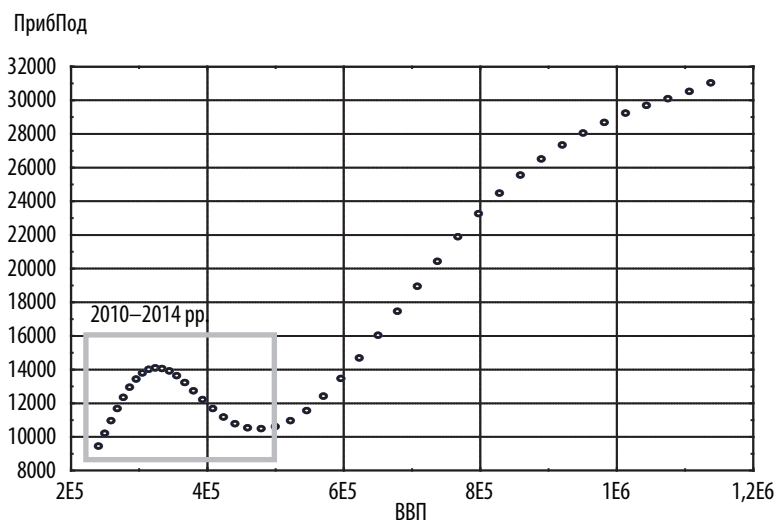

Рис. 2.7. Залежність надходжень податку на прибуток підприємств від ВВП у 2010–2020 рр.

Джерело: авторська розробка

Отже, було зроблено припущення про наявність нелінійної залежності надходжень податку на прибуток від ВВП у фактичних цінах. Результати побудови моделі показано у табл. 2.10. Коефіцієнт детермінації моделі дорівнює 0,98, усі параметри є статистично значущими, а модель має вигляд:

$$\text{Приб_Под} = -346555 + 27163 \cdot \text{LN}(\text{ВВП}), \quad (2.15)$$

де *Приб_Под* – надходження податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету України.

Таблиця 2.10

Результати побудови нелінійної моделі податку на прибуток підприємств
у Зведеному бюджеті України за 2015–2020 рр.

Model is: $v_{22}=a+b*\text{Log}(v_{10})$ Dependent variable: ПрибПод Independent variables: 1 Loss function: least squares Final value: 17140874,47316 Proportion of variance accounted for: ,98631009 R =,99313145						
Model is: $v_{22}=a+b*\text{Log}(v_{10})$ (Квартальные-сглаж.ста) Dep. Var. : ПрибПод Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050) Include cases: 21:44						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 22	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	-346555	9244,012	-37,4897	0,00	-365726	-327384
b	27163	682,268	39,8123	0,00	25748	28578

Джерело: авторські розрахунки

Альтернативна нелінійна модель формування податку на прибуток підприємств включала, крім ВВП, як незалежну змінну також індекс фізичного обсягу ВВП. Результати регресійного аналізу свідчать про адекватність альтернативної моделі. Але оскільки індекс ВВП у цій моделі розглядається як екзогенна змінна, а його прогноз не є достовірним, то цей показник недоцільно включати у моделі. Тому в загальній моделі використовувалася модель (2.3).

У динаміці сальдо податку на додану вартість у Зведеному бюджеті України також наявні циклічність, пов'язана із кризою 2013–2014 рр. та пандемією у 2020 р. При виборі екзогенної змінної розглядалося два варіанти. Оскільки податок на додану вартість відноситься до податків на споживання і врешті-решт сплачується кінцевим споживачем (домогосподарством), доцільно розглядати як незалежну змінну моделі кінцеві споживчі витрати населення.

В альтернативній моделі екзогенною змінною для моделі обрано ВВП відповідного кварталу, оскільки додана вартість і ВВП за статистично методологією розрахунку виробничим методом відрізняються

лише на суму податків на продукти за виключенням субсидій. Для побудови альтернативної моделі весь період було розділено на два під-періоди: 2010–2013 рр. та 2014–2020 рр. Альтернативні моделі залежності від ВВП показано у табл. А.1 Додатка А.

Для цілей цього дослідження перевагу слід віддати першій моделі залежності надходження ПДВ від кінцевих споживчих витрат, оскільки останні залежать від прийнятих соціальних стандартів. Результати побудови моделі показано в *табл. 2.11*, модель має високий рівень адекватності (коефіцієнт детермінації дорівнює 0,98) та статистичної значущості моделі у цілому й параметрів. Модель має такий вигляд:

$$\text{ПДВ} = 1316,757 + 0,136 \cdot \text{Кінц_Витр_Нас}, \quad (2.16)$$

де *Кінц_Витр_Нас* – кінцеві споживчі витрати домашніх господарств у фактичних цінах, млн грн.

Таблиця 2.11

Результати регресійного аналізу моделі ПДВ
як податку на споживання

Regression Summary for Dependent Variable: ПДВ (Квартальные-срлжж.ста) R= ,99114972 R²= ,98237776 Adjusted R²= ,98195818 F(1,42)=2341,4 p						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(42)	p-level
Intercept			1316,757	1285,030	1,02469	0,311376
КінцВитрНас	0,991150	0,020484	0,136	0,003	48,38752	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

При моделюванні податку на доходи фізичних осіб враховувалася зміна основної ставки податку. У 2010 – 1 кв. 2014 рр. ставка ПДФО дорівнювала 15 %. У 2014 р. було введено воєнний збір у 1,5 %, і, оскільки він також сплачується з доходів населення у державний бюджет, загальна ставка становила 16,5 %. Нарешті у 2017 р. основну ставку ПДФО було підвищено до 18 %, з урахуванням воєнного збору у моделі ставка дорівнює на останньому підперіоді 19,5 %. Результати побудови моделі показано у *табл. 2.12*.

Таблиця 2.12

Результати побудови моделі надходжень податку
на доходи фізичних осіб

Model is: $v_{20}=a+b \cdot v_{42} \cdot v_{45}$ Dependent variable: ПДФО Independent variables: 2 Loss function: least squares Final value: 188318386,0008 Proportion of variance accounted for: ,99087539 R =,99542724						
Model is: $v_{20}=a+b \cdot v_{42} \cdot v_{45}$ (Квартальные-сглаж.ста) Dep. Var. : ПДФО Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050)						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 42	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	-3008,20	649,0999	-4,63441	0,000035	-4318,13	-1698,26
b	0,39	0,0058	67,53470	0,000000	0,38	0,40

Джерело: авторські розрахунки

Отже залежність надходжень податку на доходи фізичних осіб до зведеного бюджету має такий вигляд:

$$\text{ПДФО} = -3008,2 + 0,39 \cdot \text{Ст.ПДФО} \cdot \text{Дох_Нас}, \quad (2.17)$$

де Ст.ПДФО – ставка податку на доходи фізичних осіб (основна);

Дох_Нас – доходи населення, млн грн.

Аналіз динаміки надходжень акцизного збору на вироблені в Україні товари та ввезені на митну територію товари показав, що з середини 2014 р. сума акцизного збору на ввезені товари суттєво збільшилася і до кінця 2020 р. майже зрівнялася з сумою акцизного збору на вироблені в Україні товари. Тому для моделювання розглядалися сумарні значення.

У структурі акцизного збору (податку) найбільш суттєві зміни відбулися у 2015 р., коли було введено акцизний податок на електричну енергію та акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів.

Крім того, протягом періоду 2010–2020 рр. ставки акцизного збору неодноразово змінювалися. При цьому ставки на такі підакцизні товари, як спирт, лікєро-горілочана та виноробна продукція, пальне, збільшилися у 5–10 разів, а на тютюн та тютюнові вироби – до 25 разів. Натомість ставки акцизного податку на транспортні засоби у середньому зменшилися у 8–10 разів. Але підакцизні товари, на які ставки збільшилися протягом розглянутого періоду, забезпечують головну частину надходжень акцизного податку (збору) – від 97,4 % у 2010 р. до 90,3 % у 2020 р. Тому, зважаючи на зміни ставок акцизних податків, у модель також включено експоненційний множник, який залежить від часу та відображає зростання ставок.

Основною незалежною змінною, яка визначає суму надходжень акцизного податку, обрано кінцеві споживчі витрати домогосподарств, оскільки саме вони є кінцевим споживачем підакцизних товарів. Для досягнення більш точного результату моделювання розглядалося два варіанти: окремі моделі для двох підперіодів, та єдина модель з фіктивною змінною (перемикачем).

Результати побудови двох окремих моделей показано у табл. А.2–А.3 Додатка А, а оцінки та характеристика моделі з фіктивною змінною – у табл. 2.13. Зважаючи на ціль дослідження та якісні характеристики моделей, вибір було зроблено на користь другого варіанта.

Таким чином, модель залежності має вигляд:

$$Акц_t = (521,59 + 184,83 * d_{akz}) * e^{0,0329 * t} * LN(Доx_Нас), \quad (2.18)$$

де d_{akz} – фіктивна змінна-перемикач, яка дорівнює 0 у 2010–2014 рр. та 1 у 2015–2020 рр.;

t – змінна часу, номер кварталу, $t = 1$ відповідає першому кварталу 2010 р.

Таблиця 2.13

Результати побудови регресійної моделі надходження акцизного збору

Model is: $v28=(a+c*dakz)*exp(b*t)*log(v52)$ Dependent variable: Акц Independent variables: 3 Loss function: least squares Final value: 50828849,04559 Proportion of variance accounted for: ,99007004 R =,99502263						
Model is: $v28=(a+c*dakz)*exp(b*t)*log(v52)$ (Квартальные-сглаж.ста) Dep. Var. : Акц Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050)						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 41	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	521,5867	15,84878	32,91021	0,000000	489,5795	553,5940
c	184,8260	26,67179	6,92964	0,000000	130,9613	238,6908
b	0,0329	0,00119	27,58476	0,000000	0,0304	0,0353

Джерело: авторські розрахунки

Неподаткові надходження до зведеного бюджету складають у середньому 18 % усіх надходжень. Значна частина цих надходжень належить від ділової активності (ліцензії, доходи від власності та підприємницької діяльності, орендна плата тощо). Тому для побудови моделі було зроблено припущення про залежність неподаткових надходжень від ВВП. Попередній аналіз показав, що протягом 2010–2019 рр. залежність підпорядковувалася лінійному закону, але амплітуда сезонних коливань збільшилася майже у 10 разів, тому згладжування мало суттєве значення.

Результати регресійного аналізу, показані у *табл. 2.14*, свідчать про дуже великий ступінь адекватності лінійної моделі для згладжених даних – 0,99.

Таблиця 2.14

**Характеристики лінійної моделі залежності неподаткових надходжень
до зведеного бюджету від ВВП**

Regression Summary for Dependent Variable: НПод (Квартальные-сглаж.ста) R= ,99724154 R²= ,99449070 Adjusted R²= ,99434572 F(1,38)=6859,4 p						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(38)	p-level
Intercept			707,0121	390,9266	1,80855	0,078438
ВВП	0,997242	0,012041	0,0556	0,0007	82,82165	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

У 2020 р. залежність порушилася, що може бути наслідком пандемії та значного зниження ділової активності у країні у цілому. Робити висновки щодо зміни тенденції наразі зарано. Тому для цілей сценарного моделювання буде використано модель 2010–2019 рр. із коригуванням вільного члена:

$$H_{\text{нпод}} = 707,0121 - 394,52 \cdot \delta(t > 40) + 0,556 \cdot \text{ВВП}, \quad (2.19)$$

де $H_{\text{нпод}}$ – неподаткові надходження до зведеного бюджету;

$\delta(t > 40)$ – δ -функція, дорівнює 1 для усіх періодів починаючи з 2020 р.

Аналіз динаміки сумарних надходжень до державного бюджету показав, що протягом 2010–2013 рр. надходження змінювалися незначно, а починаючи з 2014 р. у динаміці номінальних надходжень з'явилася певна тенденція зі збільшенням амплітуди сезонних коливань.

Тому для побудови загальної моделі надходжень використовувалася фіктивна змінна, яка відповідає постійному зовнішньому шоку. Результати побудови регресійної моделі показано у *табл. 2.15*.

Таблиця 2.15

Результати побудови регресійної моделі формування доходів
зведеного бюджету із зовнішнім шоком

Model is: $v19=a+b*(v22+v24+v26+v28+v30)+c*dt$ Dependent variable: ДОХЗБ Independent variables: 6 Loss function: least squares Final value: 354449359,8963 Proportion of variance accounted for: ,99909135 R =,99954557						
Model is: $v19=a+b*(v22+v24+v26+v28+v30)+c*dt$ (Квартальные-сглаж.ста) Dep. Var. : ДОХЗБ Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050)						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 41	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	4066,795	984,671	4,1301	0,000174	2078,211	6055,38
b	1,119	0,008	144,0832	0,000000	1,103	1,13
c	8132,216	1316,962	6,1750	0,000000	5472,558	10791,87

Джерело: авторські розрахунки

Таким чином, модель доходів зведеного бюджету має такий вигляд:

$$\text{Доходи_бюджету} = 4066,795 + 1,119*(\text{Приб_Под} + \text{ПДФО} + \text{ПДВ} + \text{Акц_} + \text{Н_нпод}) + 8132,216*dt, \quad (2.20)$$

де dt – фіктивна змінна, яка дорівнює 0 у 2010–2013 рр. та 1 у 2014–2020 рр. і надалі.

Видатки зведеного державного бюджету розглядалися з точки зору функціональної та економічної класифікації видатків. Відповідно до функціональної класифікації видатками, які найбільшою мірою залежать від можливих змін соціальних стандартів, є видатки на соціальний захист населення.

Найбільша питома вага у цій групі видатків припадає на соціальний захист пенсіонерів (близько 64–65 %), а також соціальний захист сім'ї, дітей та молоді (19–20 %).

При моделюванні видатків зведеного бюджету на соціальний захист було зроблено припущення про залежність видатків від кількості пенсіонерів, безробітних, населення, середніх заробітної плати і пенсії та розміру прожиткового мінімуму. Попередній аналіз динаміки також показав, що з 4 кварталу 2015 р. видатки на соціальний захист значно збільшилися, що було спричинено необхідністю розширення житлових субсидій тощо.

Аналіз різноманітних варіантів побудови моделі показав, що через суттєву кореляцію між різними показниками, які варто було врахувати у моделі, результати виявилися вивороченими. Єдиною адекватною моделлю є залежність видатків зведеного бюджету від прожиткового мінімуму для працездатних осіб з урахуванням шоку, результати оцінки якої показано у табл. 2.16.

Таблиця 2.16

Результати регресійного аналізу залежності видатків
зведеного бюджету на соціальний захист

Model is: $V40 = a + b \cdot v10 \cdot v24 + c \cdot dsz$ Dependent variable: СоцЗах Independent variables: 3 Loss function: least squares Final value: 71564064,02805 Proportion of variance accounted for: ,99687783 $R = ,9984377$						
Model is: $V40 = a + b \cdot v10 \cdot v24 + c \cdot dsz$ (Квартальные-сглаж) Dep. Var. : СоцЗах Level of confidence: 95.0% ($\alpha = 0.050$)						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 41	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	-4905,99	1217,958	-4,02804	0,000237	-7365,70	-2446,27
b	0,00075	0,000	30,83607	0,000000	0,00	0,00
c	24086,50	757,206	31,80970	0,000000	22557,29	25615,71

Джерело: авторські розрахунки

Таким чином, динаміка видатків зведеного бюджету визначається такою моделлю:

$$\text{Соц.}_\text{захист} = -4905,99 + 0,00075 * \text{ПМнр} * \text{Населення} + 24086,5 * d_{sz}, \quad (2.21)$$

де $\text{Соц.}_\text{захист}$ – видатки зведеного бюджету на соціальний захист;

ПМнр – прожитковий мінімум для працездатних осіб;

d_{sz} – фіктивна змінна, дорівнює 0 у періоді 2010 р. – 3 квартал 2015 р. і дорівнює 1 починаючи з 4 кварталу 2015 р.

З точки зору економічної класифікації видатків бюджету найбільший інтерес становлять видатки на оплату праці, оскільки вони відображають оплату праці працівників бюджетних установ, яка залежить від встановленого стандарту – прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно до Єдиної тарифної сітки [75]. Оцінки параметрів моделі показано у табл. 2.17, модель має такий вигляд:

$$\text{Оплата праці}_{\text{бюдж}} = 12161,625 + 8,2514 * \text{Середня заробітна плата}, \quad (2.22)$$

де $\text{Оплата праці}_{\text{бюдж}}$ – видатки зведеного бюджету на оплату праці.

Таблиця 2.17

Результати регресійного аналізу залежності видатків
зведеного бюджету на оплату праці

Regression Summary for Dependent Variable: ОплПраці (Квартальные-сглаж.ста) R= ,97241383 R²= ,94558865 Adjusted R²= ,94429314 F(1,42)=729,90 p						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(42)	p-level
Intercept			12161,6246	1975,029	6,15769	0,000000
СЗПср	0,972414	0,035993	8,2514	0,305	27,01662	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

Враховуючи побудовані часткові моделі окремих статей видатків зведеного бюджету, які найбільшою мірою залежать від зміни соціальних стандартів, модель загальної суми видатків розраховується на їх основі таким чином (табл. 2.18):

$$\text{Видатки зведеного бюджету} = -29091,804 + 1,9294 * \text{Соц. захист} + 2,2926 * \text{Оплата праці}_{\text{бюдж.}} \quad (2.23)$$

Таблиця 2.18

Оцінка параметрів моделі сумарних видатків зведеного бюджету

Regression Summary for Dependent Variable: ВидаткиЗБ (Квартальные-сглаж.ста) R=,98660068 R²=,97338090 Adjusted R²=,97208241 F(2,41)=749,62 p						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(41)	p-level
Intercept			-29091,8036	6741,935	-4,31505	0,000098
СоцЗах	0,419295	0,062858	1,9294	0,289	6,67053	0,000000
ОплПраці	0,588549	0,062858	2,2926	0,245	9,36319	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

Структуру потоків у блоці «Пенсійний фонд» показано на рис. 2.8.

Слід зазначити, що пенсійне забезпечення різних категорій пенсіонерів фінансується з різних джерел. Пенсії за віком забезпечуються власними надходженнями до ПФУ за рахунок частини єдиного соціального внеску та інших надходжень. Ця частина надходжень і видатків моделюється у блоці «Пенсійний фонд».

Пенсії по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, за вислугу років, військовослужбовців, довічне утримання суддів, соціальні пенсії тощо лише адмініструються ПФУ, але фінансуються з коштів державного бюджету.

Надходження єдиного соціального внеску (ЄСВ) є найбільшим джерелом власних надходжень пенсійного фонду (близько 90 %). Тому у моделі блоку «Пенсійний фонд» цей показник відіграє ключову роль. Модель надходження ЄСВ оцінювалася за оперативними даними ДКСУ за 2014–2020 рр. Результати регресійного аналізу показано у табл. 2.19.

$$\text{ЄСВ} = 0,0668 * \text{Ставка ЄСВ}^{0,2258} * \text{Доходи Населення}^{0,8936} \quad (2.24)$$

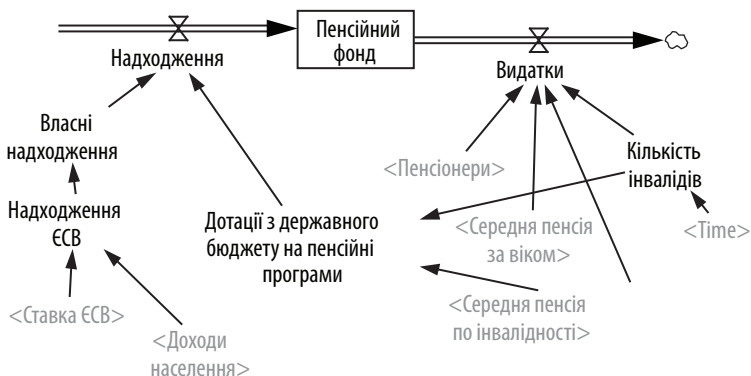

Рис. 2.8. Діаграма потоків підмоделі «Пенсійний фонд»

Джерело: авторська розробка

Порівняння середнього розміру пенсій різних видів дозволило виділити як основні два види пенсій: середня пенсія по інвалідності та середня пенсія за віком. Слід зазначити, що сумарна питома вага пенсіонерів за віком, пенсіонерів у разі втрати годувальника та інвалідів у сукупності складає близько 94 % у загальній кількості пенсіонерів. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника включено до розгляду, оскільки ця група є третьою за кількістю, а середня пенсія порівнювана з пенсією за віком і залежить від заробітку годувальника. Отже, лівова частка витрат державного бюджету на пенсійне забезпечення припадає саме на виділені групи пенсіонерів.

Враховуючи те, що пенсія призначається (переглядається) на основі даних про середній заробіток пенсіонера протягом трудової діяльності, було зроблено припущення щодо наявності часового лагу залежності пенсії за віком від середньої заробітної плати. Попередній аналіз показав, що найбільш прийнятним є лаг в 1 рік (4 квартали). Результати регресійного аналізу показано у табл. 2.20.

Модель середньої пенсії за віком має вигляд:

$$СП_вік(t) = 626,8009 + 0,2612 * CЗП(t-4). \quad (2.25)$$

Таблиця 2.19

**Оцінка параметрів і характеристика моделі надходжень
єдиного соціального внеску**

Model is: $V70 = a \cdot v63^{\wedge} b \cdot v56^{\wedge} c$ Dependent variable: ECB Independent variables: 2 Loss function: least squares Final value: 82723402,27902 Proportion of variance accounted for: ,98446843 R = ,99220383						
Model is: $V70 = a \cdot v63^{\wedge} b \cdot v56^{\wedge} c$ (Квартальные-сглаж.ста) Dep. Var. : ECB Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050) Include cases: 17:44						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 25	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	0,066828	0,027795	2,40432	0,023937	0,009583	0,124073
b	0,225849	0,012123	18,63041	0,000000	0,200882	0,250815
c	0,893636	0,024126	37,04078	0,000000	0,843949	0,943324

Джерело: авторські розрахунки

Таблиця 2.20

**Результати регресійного аналізу залежності середньої пенсії за віком від
середньої заробітної плати з лагом в 1 рік**

Regression Summary for Dependent Variable: СП_вік (Квартальные-сглаж.ста) R= ,98571907 R ² = ,97164209 Adjusted R ² = ,97055140 F(1,26)=890,85 p						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(26)	p-level
Intercept			626,8009	57,07026	10,98297	0,000000
СП-4	0,985719	0,033026	0,2612	0,00875	29,84714	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

Модель (2.9) використовується для оцінки пенсійних виплат за віком, у разі втрати годувальника та за вислугу років.

У моделі середньої пенсії по інвалідності як екзогенна змінна виступає базовий соціальний стандарт – прожитковий мінімум для осіб,

які втратили працездатність, оцінку параметрів цієї моделі показано у табл. 2.21.

Таблиця 2.21

Результати регресійного аналізу залежності середньої пенсії
по інвалідності від прожиткового мінімуму

Regression Summary for Dependent Variable: СП_інв (Квартальные-сглаж.ста) R= ,98356317 R²= ,96739650 Adjusted R²= ,96630972 F(1,30)=890,15 p						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(30)	p-level
Intercept			-314,651	72,25052	-4,35499	0,000143
ПМнп	0,983563	0,032966	1,747	0,05856	29,83533	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

Модель середньої пенсії по інвалідності (СП_інв) використовується для оцінки пенсійних виплат інвалідам та соціальних пенсій і має вигляд:

$$СП_{інв} = -314,651 + 1,747 \cdot ПМ_{нп}, \quad (2.26)$$

де $ПМ_{нп}$ – прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність.

Основним джерелом власних надходжень пенсійного фонду є надходження частини ЄСВ, модель формування цих надходжень з урахуванням виправлень, пов'язаних із припущеннями про сплату та розподіл ЄСВ, має вид:

$$\begin{aligned} & \text{Власні надходження ПФ} = \\ & = 1,0685 \cdot (0,8835 \cdot \text{Надходження ЄСВ} - 4225,7) - 5200,1 \quad (R^2 = 0,96). \end{aligned} \quad (2.27)$$

Дотації пенсійному фонду з державного бюджету призначені на виплату пенсій за різними пенсійними програмами особам, які застраховані державою або отримують пенсію відповідно до інших законів.

До цих категорій відносяться інваліди, сиріти, особи, які не мають пенсійного стажу, військовослужбовці та ін. Оскільки категорія інвалі-

дів є найбільшою, то модель дотацій з державного бюджету має такий вигляд:

$$\text{Дотації з державного бюджету} = 0,0443 * СП_{\text{інв}} * \text{Кількість інвалідів} - 3031,6 \quad (R^2 = 0,91), \quad (2.28)$$

де *Кількість інвалідів* визначається трендовою моделлю:

$$\text{Кількість інвалідів} = 13,679/4 * (t - 2014) + 1365 \quad (R^2 = 0,78). \quad (2.29)$$

Сукупні видатки пенсійного фонду оцінюються за видатками на виплату пенсій за віком та інвалідам таким чином:

$$\begin{aligned} \text{Видатки ПФ} = & -15469,98 + 0,041928 * СП_{\text{інв}} * \text{Кількість інвалідів} + \\ & + 0,010795 * СП_{\text{вік}} * (\text{Пенсіонери} - \text{Кількість інвалідів}) \quad (R^2 = 0,95). \end{aligned} \quad (2.30)$$

Дефіцит пенсійного фонду, якщо він виникає, фінансується з державного бюджету, отже, відноситься на видатки зведеного бюджету у моделі.

Побудована імітаційна модель дозволяє визначити зміни основних макроекономічних показників, таких як рівень зайнятості, безробіття, дефіцит бюджету, рівень бідності, нерівність, доходи на одну особу, рівень заощаджень населення, залежно від зміни соціальних стандартів (прожиткових мінімумів, мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії).

3.1. Кращі світові практики соціального забезпечення

Соціальне страхування є галуззю економіки, яка у всіх моделях соціальної політики реалізує механізм соціального захисту громадян у вигляді відшкодування збитку при наслідках різних ризиків або проблем у трудовій сфері економіки [77; 78]. Соціальне страхування було вперше введено в Німеччині в 1880-х рр., коли уряд Бісмарка створив систему обов'язкового страхування від хвороби (1883), схему страхування від нещасних випадків (1884) та схему страхування від старості та пенсії по інвалідності (1889) [79]. На сьогодні у більшості випадках соціальне страхування охоплює відсутність заробітної плати через вік (молодих і старих), безробіття, втрату працездатності чи стан здоров'я, також може охоплювати такі аспекти, як: здоров'я, житло та катастрофи [79; 80]. Таким чином, розвинена система соціального страхування в межах країни надає громадянам ефективні захисні механізми, за рахунок чого забезпечує економічну стабільність і соціальну відповідальність у суспільстві.

Як правило, схеми соціального страхування передбачають встановлені на рівні національної політики виплати, які визначаються як фіксований відсоток постійного заробітку робітника та охоплюють всю робочу силу країни. У світовій практиці відокремлюють дві форми соціального страхування [81]:

- обов'язкове соціальне страхування є частиною обов'язкового державного страхування, регламентується національним законодавством країни; правила страхування визначаються державою; форма участі у страхуванні – загальна; здійснюється державними позабюджетними фондами (трасти); страхувальниками є роботодавці, робітники, держава; здійснюється за ра-

хунок внесків роботодавців, працівників і субсидій з державного бюджету;

- добровільне соціальне страхування є частиною добровільної страхової діяльності, яка відноситься до суспільного сектора особового страхування; регламентується національним законодавством країни; правила страхування визначаються страховими організаціями; форма участі у страхуванні – колективна; реалізується товариством взаємного страхування, метою якого є не отримання прибутку, а виключно страхування своїх членів; страхувальниками є юридичні і фізичні особи; здійснюється за рахунок приватних доходів громадян, прибутку підприємств.

На рис. 3.1 наведено нормативне покриття соціальним страхуванням.

Як показано на рис. 3.1, система соціального страхування включає схеми, за якими страхувальники зобов'язані або заохочуються страхуватись від наступних (не)передбачених випадків: старість, безробіття, нещасні випадки, довготривала допомога, медична допомога шляхом втручання третьої сторони. Отже, соціальне страхування базується на виплатах, які залежать від участі в схемі і виконується принаймні одна з таких умов:

- 1) участь у схемі є обов'язковою або за законом, або на умовах найму працівника (групи працівників);
- 2) схема є добровільною, що діє на користь визначеної групи працівників, незалежно від того, наймані вони чи не працюють, участь обмежена лише членами цієї групи;
- 3) роботодавець робить внесок (фактичний або нормативний) до системи соціального страхування від імені працівника, незалежно від того, вносить працівник внесок чи ні.

Соціальне страхування можна розділити на схеми, що стосуються пенсійних виплат, та схеми, що стосуються інших форм виплат. Пенсійні виплати переважно стосуються тих, кому забезпечується дохід на пенсії, але також покриває непередбачені обставини, що породжують

Рис. 3.1. Нормативне покриття соціальним страхуванням

Джерело: складено за даними [32; 78; 79; 81]

виплати, оскільки основний дохід через смерть або непрацездатність вже не може забезпечити дохід особі або утриманцям.

Прикладами останніх є пенсії у зв'язку з втратою годувальника (що складаються з пенсій для вдів і сиріт) та пенсії по інвалідності та дострокові пенсії [77].

У цьому контексті основними принципами соціального страхування відзначають [82]:

- соціальне страхування фінансується за рахунок внесків, які поділяються між роботодавцем і робітником, можливо, за участю

РОЗДІЛ 3. Сценарії впровадження стандартів нової якості життя в Україні

держави у вигляді додаткових внесків або інших субсидій з загальних доходів;

- участь обов'язкова, за деякими винятками (іноді виключають високодохідні групи населення);
- внески накопичуються в спеціальних фондах, з яких виплачується допомога;
- надлишки коштів, які не потрібні для виплати поточної допомоги, інвестуються для отримання подальшого доходу;
- право людини на допомогу забезпечується його записом про внески без будь-якої перевірки необхідності або засобів;
- ставки внесків і допомоги часто пов'язані з тим, що людина заробляє або заробляла;
- обов'язкове соціальне страхування базується на внесках у поєднанні з прожитковим мінімумом, що фінансується державою, а добровільне соціальне страхування базується на внесках у поєднанні з приватними схемами страхування.

Найбільш поширеними схемами соціального страхування на сьогодні є допомога у разі хвороби, виплати по безробіттю, пенсії та виплати по інвалідності, підтримка медичного страхування, внески на соціальне страхування [77]. Огляд схем соціального страхування по країнах світу і Україні наведено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Програми соціального страхування по окремих країнах світу і Україні, 2020 р.

Країна	Оплатуваний лікарняний лист	Виплати по безробіттю	Підтримка медичного страхування	Пенсії та виплати по інвалідності	Внески на соціальне страхування
1	2	3	4	5	6
Греція	-	+	-	-	-
Данія	+	-	-	-	-
Канада	+	-	-	+	-
Німеччина	+	-	-	+	+

Закінчення табл. 3.1

1	2	3	4	5	6
Польща	-	+	-	-	+
США	+	-	-	+	+
Україна	+	+	-	+	-
Франція	+	+	-	-	-
Чехія	+	-	-	-	-
Швеція	+	-	-	-	+

Джерело: за даними [83]

Слід зауважити, що системи соціального страхування розрізняються за трьома режимами соціального забезпечення, в основі яких лежать принципи Бісмарківської моделі [79; 84], а саме континентальний, скандинавський та англосаксонський.

Континентальний тип у Німеччині та Франції. Нинішні схеми соціального страхування найбільшою мірою зберегли вплив Бісмарківської моделі. Соціальні виплати залишаються розподіленими на основі зайнятості. Функціонування системи соціального страхування забезпечується цільовими податковими рахунками фізичних осіб, які зарезервовані спеціально для їх використання. Найчастіше внески поточного працюючого покоління фінансують витрати на життя поточного пенсійного покоління. Тобто відбувається перерозподіл між поколіннями. Причому нинішнє працююче покоління сподівається на свій вихід на пенсію, який буде фінансуватися за рахунок внесків наступного.

Пенсійний ландшафт Німеччини. Система соціального страхування базується на трьох стовпах: 1) базовий дохід, орієнтований на потреби; 2) індивідуальні пенсійні накопичувальні рахунки (далі – PAYG); 3) професійні пенсійні фонди. Базовий дохід, що орієнтований на потреби і гарантує нужденним мінімальний прожитковий мінімум. PAYG доповнюється за рахунок добровільних приватних ощадних рахунків. Пенсійні виплати в розмірі PAYG обчислюються

Таблиця 3.2
Системи соціального страхування у країнах світу в контексті трьох режимів соціального забезпечення

Пенсійна схема				
Континентальний тип (гарантує стандарт життя на рівні мінімальних потреб)		Скандинавський тип (гарантує стандарт життя на рівні «найвищих стандартів», що відповідає потребам середнього класу)		Англоаксонський тип (гарантує скромний і економічний стандарт життя)
Німеччина	Франція	Данія	Швеція	Велика Британія
Базовий дохід, орієнтований на потреби і гарантує нужденним мінімальний прожитковий мінімум (фінансується державою)	X	Пенсія людей фінансується державою, перевірена на дохід (базовий дохід, доповнення до пенсії, додаткова пенсія)	Пенсія, що фінансується державою, перевірена базовою гарантією	Пенсійний кредит, що фінансується державою (гарантійний кредит; ощадний кредит)
Публічна схема PAYG	Публічна схема PAYG	Додаткова пенсія на основі внесків та спеціальна пенсія	Державна схема PAYG	Державна схема PAYG (основна фіксована пенсія; пенсія, пов'язана з доходами) (можна вибрати професійні схеми)
X	X	X	Обов'язкові приватні PSAs із визначеними внесками	Добровільні приватні, але частково субсидовані визначені внески PSA
Професійні пенсійні фонди	Професійні пенсійні фонди	Професійні пенсійні фонди	Професійні пенсійні фонди	Професійні пенсійні фонди
Приватні PSAs - (для держ. службовців)	Приватні PSAs	Приватні PSAs	Приватні PSAs	Приватні PSAs

Джерело: за даними [79]

відповідно до заробітку фізичної особи та складаються з урахуванням чотирьох факторів:

- 1) відносна позиція заробітку особи;
- 2) вислуга років;
- 3) вид пенсії, яку вони отримують, та вік виходу на пенсію;
- 4) референтне значення пенсії, що індексується щорічними змінами рівня зарплати, та заробітної плати.

У цьому напрямі держава заохочує працівників робити внески до сертифікованих приватних пенсійних фондів, виплачуючи субсидію безпосередньо на ощадний рахунок, або дозволяє виводити пенсійні заощадження як податкову «спеціальну допомогу», залежно від того, що вигідніше саме для заощаджувача. Крім того, оскільки податки на пенсійні заощадження відкладаються до виплати допомоги, вони можуть розглядатися як отримання подальшої, неявної державної субсидії. Професійні пенсійні схеми, засновані на професіях, дозволяють конвертувати зарплати у внески до пенсійного плану компанії (хоча колективні трудові договори мають право накласти вето на цю конверсію). Внески (зроблені роботодавцями або працівниками) можуть бути розраховані на основі чистого прибутку (забезпечують податковий кредит внаслідок відстрочення оподаткування) або валового доходу (дає право на внески на ті прямі субсидії або податкові пільги щодо спеціальних надбавок, отримані за індивідуальними рахунками). Пенсійний вік (вік, з якого застосовуватимуться повні пенсійні виплати) для чоловіків при трудовому стажі від 5 до 35 років складає 65 років, але чоловіки, у яких трудовий стаж складає 35 років і більше, мають право вийти на пенсію у віці від 63 до 65 років. Вихід на пенсію для жінок, безробітних та інвалідів можливий з 60 років. Практично всі працюючі включені до схеми, зокрема, для самозайнятих працівників передбачене добровільне членство. Державні службовці виключаються із передбаченої законом схеми, але мають власну, більш щедру схему, яка фінансується виключно за рахунок загальних податкових надходжень.

Пенсійний ландшафт Франції – членство у соціальному страхуванні є добровільним. Внески в систему соціального страхування базуються на заробітках і складають 8 % доходу фізичної особи, причому з яких 4 % виплачує працюючий, а інші 4 % – роботодавець. Пенсії для членів програми виплачуються у віці від 60 років, і якщо учасник належить до програми соціального страхування протягом 30 років і більше, його виплата становить до 40 % від його попереднього заробітку. Державні заходи, які застосовуються для забезпечення рентабельності соціального страхування:

- 1) фінансові штрафи за достроковий вихід на пенсію та винагороди за вихід на пенсію поза пенсійний вік;
- 2) індексація виплат за цінами замість заробітної плати;
- 3) збільшення мінімальної кількості років, необхідних для виплати пенсії, а саме з 37,5 до 41 року;
- 4) збільшення базисного періоду заробітної плати, на який розмір пенсії складає від 10 неоплачуваних до 25 років трудового стажу працівника.

Скандинавський тип. Типовими системами цього типу є системи Данії та Швеції. Скандинавський тип виступає за зведення бар'єрів між різними класами, а також між ринком та державою. Дана система соціального страхування націлена на рівність, не на рівні мінімальних потреб, а на рівень «найвищих стандартів», що дозволяє працівникам мати ті самі соціальні права, що й забезпечені члени суспільства, і отримувати доступ до державних послуг та пільг, рівень яких відповідає середньому класу.

Пенсійний ландшафт Данії. Членство у фондах соціального страхування є добровільним. Датська пенсія за віком забезпечує мінімальну вигоду для всіх літніх осіб. Також сучасна датська соціальна політика має тенденцію до універсалізму та перерозподілу і фінансується з податкової пільги в усьому соціальному секторі політичної системи. Соціальне страхування на основі внесків має вигляд багаторівневої пенсійної системи:

- *перший рівень* фінансується державою (народна пенсія), включає базову пенсію, перевірену на дохід. Доступна для осіб старше 65 років; особа повинна проживати в Данії протягом 40 років, також пропонується пропорційна основа для інших осіб, які проживають мінімум 3 роки; додаткова щорічна пенсія для найбідніших бенефіціарів (на основі перевірки нужденності);
- *другий рівень* – отримання права на пенсію вимагає внесків протягом повної кар'єри. Включає додаткову пенсію (DP) та спеціальну пенсію (SP). DP фінансується на основі відпрацьованих щомісячних годин, при цьому фізична особа вносить 1/3 встановленого внеску, а решту вносить роботодавець. Цей вид пенсії виплачується як рента з 67 років. SP – обов'язкова індивідуальна пенсійна схема для найманих працівників, самозайнятих людей та осіб, які отримують допомогу по безробіттю та хворобам. Внесок працівника складає 1 відсоток від заробітку;
- *третій рівень* включає приватні професійні пенсії. Схеми, укладені в рамках колективних трудових угод, охоплюють близько 90 % штатних датських працівників. Ці пенсії являють собою накопичувальні схеми з визначеними внесками (ставки внесків узгоджуються між працівниками та роботодавцями, як правило, становлять від 9 % до 17 % від заробітку, при цьому 15–20 % є стандартом для пенсійної групи верхнього середнього класу. Виплати виплачуються як анuitет;
- *четвертий рівень* включає індивідуальні, добровільні, приватні накопичувальні пенсійні рахунки.

Данія реалізує політику «гнучкої безпеки» на ринку праці за допомогою «золотого трикутника»: гнучкий ринок праці, потужна система соціального забезпечення та активна політика ринку праці з правами й обов'язками для безробітних, тобто це вид неформального страхування соціального капіталу. Зокрема, Данія має найвищу свободу ринку праці в Європі з невеликим державним регулюванням. У Данії немає встановленої мінімальної заробітної плати. Але більшість представників робочих спеціальностей належить до профспілок, які

ведуть переговори по індивідуальним зарплатах та відпустках. Саме в таких умовах забезпечується страхування, та досягається солідарна заробітна плата, яка означає, що некваліфіковані працівники отримують відносно високу оплату праці. Конституційний обов'язок держави – забезпечити своїх громадян житлом і достатньою кількістю їжі, пропонуючи щедру допомогу по безробіттю, а також надання послуги з охорони здоров'я, освіти, догляду за дітьми та особам похилого віку, що допомагає традиційно виключеним групам людей, таким як жінки, приєднатись до зайнятості.

Пенсійний ландшафт Швеції виглядає таким чином. Державна пенсійна система складається з трьох стовпів:

- 1) мінімальна гарантована пенсія – фінансується за рахунок загальних доходів, здійснюється державним управлінням і виплачується всім мешканцям, які відповідають певним критеріям: вік виходу на пенсію складає 65 років, особи повинні проживати в Швеції не менше 40 років, або пропорційно для людей, які проживають у країні щонайменше 3 роки;
- 2) пенсії за доходом – пов'язана із прибутком та в умовах, за яких поточне покоління виплачує пенсії іншому поколінню і є прикладом солідарної соціальної політики. Переважно діє в державному управлінні. Забезпечує виплати, засновані на доходах за життя, та фінансується за рахунок обов'язкових, визначених внесків від працівників і роботодавців (загалом 16 % пенсійного доходу), які сплачуються на умовний рахунок. Пенсію можна отримувати з 61 року, яка надходить у формі анuitету;
- 3) пенсії із премією – є другою обов'язковою, визначеною внесками формою соціального страхування; фінансується за рахунок (негарантованої) прибутковості, заробленої на сумі у 2,5 % пенсійного доходу фізичної особи, за рахунок вкладень в різні фонди (кількісне обмеження – до п'яти фондів), пов'язаних з рахунком особи. Доходи можуть виплачуватися з 61 року як анuitет або як прибутковість від продовження інвестицій («змінна рента»).

Використовуючи англосаксонський тип (Велика Британія), держава діє задля стимулювання ринку і гарантує пільги лише на низькому рівні або шляхом активного субсидування приватних схем добробуту.

Пенсійний ландшафт Великої Британії визначається законом про національне страхування, включає страхування від хвороб (пенсії включені у хвороби) та безробіття (обов'язково для фізичних працівників). Робітники та роботодавці сплачують однакові внески до схеми, які є фіксованими і рівномірними для різних професійних груп. У країні функціонують дворівнева державна пенсійна система та приватне забезпечення як система «особистих рахунків». Індивідуальні внески становлять 4 % заробітку, додаткові – 3 % сплачують роботодавці і ще 1 % – уряд у формі податкової пільги. Крім того, всім пенсіонерам гарантується дохід вище відповідного рівня у вигляді щоденного пенсійного кредиту, який складається з двох частин:

- 1) *перша частина* пенсійного кредиту – гарантійний кредит, який надає фінансову допомогу людям віком старше 60 років, чий доходи в іншому випадку були б нижче певного мінімуму, 48 років, і не базуються на історіях внесків;
- 2) *друга частина* – ощадний кредит, надається людям старше 65 років, чий доходи (виключаючи дохід по гарантійному кредиту) нижче мінімуму гарантійного кредиту, але вище порогу ощадного кредиту із 60 відсотковою різницею між їх доходом та порогом, як стимул для бідніших пенсіонерів до економії.

Зарахування до державного пенсійного віку застосовується до працівників у віці від 22 років і відбувається автоматично. Пенсійний вік для чоловіків і жінок зрівняний до 65 років до 2020 р., надалі відбується підвищення до 66 років між 2024 і 2028 рр., 67 років – між 2034 і 2036 рр. та 68 років – між 2044 і 2046 рр.

З розглянутого вище можна констатувати, що загальним для соціального забезпечення трьох режимів: континентального, скандинавського та англосаксонського типів є те, що вони засновані на принципах Бісмарківської моделі соціального страхування, передбачають

фінансування за рахунок страхових внесків, пов'язаних із заробітком застрахованих осіб; постійна робота по найму; чіткі визначення між роботодавцями і працівниками; вихід на пенсію у певному віці. Отже, ця модель передбачає стягування цільового податку з заробітної плати і забезпечує у багатьох країнах охоплення системою соціального захисту в міру того, як працівники працевлаштовуються у формальному секторі економіки [84]. Однак, як зазначають експерти Світового Банку, для країн, що розвиваються, у яких зайнятість у неформальному секторі становить понад дві третини робочої сили країни, принцип фінансування за рахунок страхових внесків не підходить, оскільки ця форма соціального страхування виключає працівників неформального сектора.

Резюмуючи вищевикладене, можна констатувати, що соціальне страхування включає такі схеми [77]:

- *соціального забезпечення* – це схеми, які охоплюють всіх працюючих або значну їх частину і контролюються та фінансуються державними органами. З цієї причини їх вважають публічними схемами. Крім того, схеми соціального забезпечення в більшості випадків встановлюються у формі оплати праці, тобто внески, які підлягають отриманню за певний період і використовуються для фінансування виплат, що підлягають сплаті в той самий період. Пенсійні виплати, що надаються за допомогою соціального забезпечення, називають пенсії першого рівня;
- *схеми, пов'язані із зайнятістю (з професією)*, включають відносини між роботодавцем і найманим працівником, в яких право на виплати на соціальне страхування забезпечується як частина умов працевлаштування. Програми, пов'язані із зайнятістю, можуть охоплювати як приватні (приватні структури), так і державні схеми (уряд в ролі роботодавця). Пенсійні схеми, пов'язані із зайнятістю, здебільшого встановлюються як накопичувальні схеми – внески, що надходять за певний період, і використовуються для фінансування майбутніх виплат внесків, хоча це не обов'язково має бути так, особливо, якщо пенсійна

схема фінансується урядом. Схеми на основі зайнятості називають пенсіями другого рівня;

- *схема індивідуального страхування* полягає в тому, що вона укладається виключно з ініціативи страхувальника, тоді як поліси, які кваліфікуються як соціальне страхування, відображають втручання третьої сторони, як правило, уряду або роботодавця, для заохочення або зобов'язання страхувальника забезпечити надходження доходу на пенсії. Оскільки поліси страхування життя укладаються членами домогосподарств з власної ініціативи і, як правило, передбачають відсутність або відносно незначний перерозподіл між різними домогосподарствами, що використовують подібні поліси, їх придбання та розпорядження реєструються лише на фінансових рахунках у вигляді схем заощаджень окремих домогосподарств і не відображаються на рахунку перерозподілу доходу. Індивідуальні страхові поліси для страхування від старості зазвичай називають пенсійними схемами третього рівня.

Оскільки останні роки спостерігається зростаючий інтерес до даних про пенсії, що пов'язано із занепокоєнням щодо платоспроможності пенсійних систем та питань політики щодо справедливості поколінь у суспільствах, що старіють, нами були розглянуті програми соціального страхування саме в контексті пенсійних схем (рис. 3.2).

Як показано на рис. 3.2, відокремлюють сім видів пенсійних схем соціального страхування: схеми із визначеними внесками (DC); схеми, що управляються недержавними установами (інститутами); схеми умовно визначених внесків (NDC); схеми, що управляються сектором державного управління; схеми визначених виплат (DB); схеми, зафіксовані в центральній системі національних рахунків; схеми, що адмініструються автономним пенсійним фондом і які базуються на п'яти основних критеріях (табл. 3.3):

- *за типом обліку*: позиції та потоки пенсійних схем (стовпці A-F) фіксуються в центральній системі національних рахунків, а інші (стовпці G, H) реєструються в таблиці про пенсійні схеми соціального страхування;

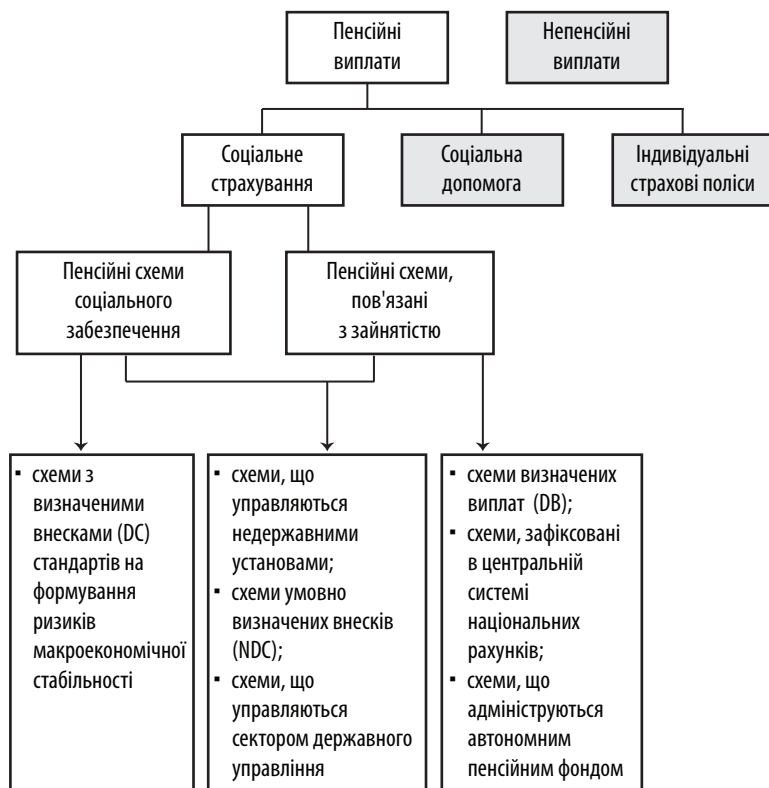

Рис. 3.2. Пенсійні схеми соціального страхування

Джерело: складено за даними [77]

- за типом пенсійного менеджера (пенсійні схеми класифікуються відповідно до галузевої класифікації їх пенсійного менеджера. Це стосується суб'єкта господарювання, який відповідає за управління схемою, тобто визначає умови схеми та несе відповідальність за права (відповідальність за будь-який дефіцит коштів для задоволення прав і має право на будь-який надлишок коштів)): схеми, що управляються недержавними установами (стовпці А-С) та сектором державного управління (стовпці

G-H). Недержавне управління, яке є пенсійним менеджером (стовпці A-C) може включати нефінансові корпорації, фінансові корпорації, домогосподарства, які виконують роль роботодавців, та некомерційні установи, що обслуговують домогосподарства;

- *за типом формули виплат:*
 - схеми визначених внесків (стовпці A, D). Схема з визначеними внесками (DC) – це виплати, які виплачуються працівникові при виході на пенсію, визначаються виключно з точки зору рівня коштів, накопичених за рахунок внесків, які були отримані у процесі трудового життя працівника, та збільшення вартості, що виникає в результаті інвестицій цих коштів розпорядником (менеджером) схеми. Таким чином, увесь ризик схеми забезпечення належного доходу на пенсії несе працівник. Вимірювання пенсійних зобов'язань за схемами постійного потоку є відносно простим: виплати залежать від результатів діяльності фінансових активів, придбаних за рахунок пенсійних внесків, внаслідок чого вартість виплат дорівнює ринковій вартості фінансових активів, що перебувають у пенсійному фонді. Визначений внесок повністю використовується за призначенням;
 - схеми визначених виплат (графи B, E-H). У схемі з визначеною виплатою (DB) виплати, які виплачуються працівникові при виході на пенсію, визначаються за допомогою формули або в поєднанні з гарантованою мінімальною сумою, що підлягає виплаті. У цьому випадку ризик схеми забезпечення належного доходу на пенсії несе роботодавець або розподілений між роботодавцем та працівником. Чинниками, що враховуються для оцінки визначених виплат, є вислуга років, зарплата за визначений проміжок часу, вік на пенсії та правило індексації;
 - гібридні схеми, поєднують характеристики схем DC та DB. У цих схемах ризик забезпечення належного пенсійного доходу розподіляється між менеджером пенсій та бенефіціаром схе-

ми. Найважливішими формами таких гібридних схем є схеми умовно визначених внесків (NDC), які подібні до схем постійного потоку, але включають гарантовану мінімальну суму до сплати. У схемах NDC внески як від працівників, так і від роботодавців зараховуються та накопичуються на індивідуальних рахунках. Ці індивідуальні рахунки є умовними в тому сенсі, що внески в схеми використовуються для виплати пенсійних виплат нинішнім пенсіонерам;

- *за типом адміністратора* (для схем (DB) із визначеними виплатами, що фінансуються урядом. Окрім ролі пенсійного менеджера, існує роль пенсійного адміністратора. Це організація, яка відповідає за поточне (щоденне) адміністрування пенсійної схеми. У деяких випадках одна і та сама установа може виконувати як функції пенсійного менеджера, так і адміністратора пенсій, але в деяких випадках це можуть виконувати дві різні установи. В останньому випадку адміністратором є фінансова корпорація:
- схеми, що адмініструються автономним пенсійним фондом (стовпець E), класифікуються у секторі фінансових корпорацій;
- схеми, які адмініструються державним управлінням (стовпець F) (самим урядом), класифікуються в системі сектора державного управління;
- *за типом пенсійної схеми* (для державних схем з визначеними виплатами): схеми, пов'язані із зайнятістю (стовпці E-G) та пенсійні схеми соціального забезпечення (стовпець H). Для схем, які не відносяться до сектора державного управління, це розмежування не є актуальним, оскільки воно завжди стосуватиметься схем, пов'язаних із зайнятістю. Але для схем, що фінансуються сектором державного управління, це може стосуватися і схем, пов'язаних із зайнятістю (стовпці E-G), і пенсійних схем соціального забезпечення. Різниця є важливою для оцінки того, які зобов'язання вже включені в центральну систему на-

ціональних рахунків, а які лише в таблиці пенсій соціального страхування. Крім того, якщо державна схема, що фінансується урядом, управляється автономним пенсійним фондом, ця схема пов'язана з працевлаштуванням.

Таблиця 3.3

Характеристика пенсійних схем соціального страхування

Вид схем соціального страхування	A	B	D	E	F	G	H
1	2	3	4	5	6	7	8
DC/DB	DC	DB + Гібридні схеми	DC	DB	DB	DB	DB
Пенсійний менедж (PM)	Не- урядова установа	Не- урядова установа	Уряд	Уряд	Уряд	Уряд	Уряд
Пенсійний адміністратор (PM)	Не- урядова установа	Не- урядова установа	Державне управління або автономний пенсійний фонд	Автономний пенсійний фонд	Уряд	Уряд	Уряд
Класифікація за галузями (відповідальність)	S11,S12, S14, S15	S11,S12, S14, S15	S12, S13	S12	S13	S13	S13
Пенсійні схеми, пов'язані із зайнятістю	Так	Так	Так	Так	Так	Так / Ні	Ні
Пенсійні схеми соціального забезпечення	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні	Так / Ні	Так
Приватні / державні схеми	Приватна	Приватна	Приватна	Приватна	Приватна	Приватна	Приватна

Закінчення табл. 3.3

1	2	3	4	5	6	7	8
Основні рахунки	Так	Так	Так	Так	Так	Ні	Ні
Хто несе ризики: бенефіціар (В) або пенсійний менеджер (РМ).	В	РМ (і частково В для гібридних схем)	В	РМ	РМ	РМ	РМ
Примітка	DC: схеми визначених внесків; DB: Схеми визначених виплат; РМ: Пенсійний менеджер; В: Бенефіціар						

Джерело: за даними [77]

Так, на основі пояснених вище критеріїв було виділено сім видів пенсійних схем соціального страхування.

Стовпець А включає схеми визначених внесків (DC), які реєструються в центральній системі національних рахунків, і якими керують недержавні структури, такі як: нефінансові корпорації, фінансові корпорації, домогосподарства, які виконують роль роботодавців, та некомерційні установи, що обслуговують домогосподарства.

Стовпець В включає схеми із визначеними виплатами (DB), які реєструються в центральній системі національних рахунків, і якими керують недержавні структури. Це означає, що це може стосуватися зобов'язань нефінансових корпорацій, фінансових корпорацій, домогосподарств, які виконують роль роботодавців, та некомерційних установ, що обслуговують домогосподарства. У цілому стовпець В описує гібридну схему, оскільки поєднуються характеристики пенсійних схем DC та DB.

Стовпець D включає схеми з визначеним внеском (DC), які реєструються в центральній системі національних рахунків, і якими керує державна установа. Зазвичай це стосується схем зайнятості державних службовців. Вони можуть управлятися урядом або автономним пенсійним фондом.

Стовпець E включає пенсійні схеми із визначеними виплатами (DB) для працівників загального державного управління (його поточних і колишніх працівників), які реєструються в центральній системі національних рахунків, і якими керує підрозділ загального державного управління, але фінансовою корпорацією виступає автономний пенсійний фонд. Ці схеми є державними та, як правило, охоплюють пенсійний фонд державних службовців.

Стовпець F включає пенсійні схеми із визначеними виплатами (DB) для працівників загального державного управління (його поточних і колишніх працівників), які реєструються в центральній системі національних рахунків, і якими управляє та адмініструє установа сектора державного управління. На відміну від пенсійних схем, зафіксованих у стовпці E, пенсійні зобов'язання, зазначені у стовпці F, класифікуються у секторі загального державного управління. Ці схеми є державними, і уряд відповідає за пенсійне забезпечення.

Стовпець G включає пенсійні схеми із визначеними виплатами (DB) для працівників державного управління (його поточних і колишніх працівників), які не реєструються в центральній системі національних рахунків, оскільки вони переплітаються із схемами соціального забезпечення. Ці схеми управляються та адмініструються державним органом, і вони поділяють як характеристики пенсійних схем, пов'язаних із зайнятістю, так і соціальних систем.

Стовпець H включає пенсійні схеми соціального страхування. Схеми охоплюють всю громаду або більшу її частину, контролюються та фінансуються урядовими установами, а їх пенсійні зобов'язання не відображаються в центральній структурі національних рахунків.

Основні схеми визначення вартості виплат у вимірюванні пенсійних прав включають такі аспекти. Для схем із визначеними внесками (DC) права на виплату залежать від результатів діяльності фінансових активів, які набуваються за рахунок пенсійних внесків, внаслідок чого вартість виплат дорівнює ринковій вартості фінансових активів, що перебувають у пенсійному фонді. Для схем із визначеними виплатами

(DB) суми майбутніх виплат узгоджуються заздалегідь, внаслідок чого їх вартість повинна отримуватися на основі актуарної оцінки. Для схем, якими керують приватні установи, дані про пенсії отримувачів, як правило, доступні і базуються на джерелах даних бухгалтерського обліку підприємств чи наглядю.

Основні кількісні нормативи щодо регулювання інвестицій було наведено у Додатку Б табл. Б.1–Б.4, на які поширюються Пенсійні фонди та інші пенсійні постачальники (наприклад страхові компанії життя) для країн – Данії, Німеччини, Польщі, Швеції та України [86]. Ресурси від пенсійних внесків у розглянутих країнахкладають у фінансові інструменти, які спеціально дозволені Законом, нормативними актами, принципами тощо. Але у деяких випадках встановлюються межі максимального і мінімального відсотка, який можна вкласти в кожен інструмент. Інструменти, які в цей час санкціоновані законом про пенсійне забезпечення, включають: власний капітал; нерухомість; державні векселя та облігації; облігації, випущені приватним сектором; роздрібні та приватні інвестиційні фонди; позики; банківські депозити (табл. Б.1 Додатка Б). Інформація щодо лімітів за основними класами активів (прямих інвестицій або загального ризику пенсійних фондів та інших пенсійних постачальників до певного класу активів, включаючи непрямі інвестиції за допомогою схем колективного інвестування) вказана в дужках після основної межі у Додатку Б табл. Б.1–Б.3. Інвестиції в акції, зокрема в акції, що не котируються на біржі, мають обмеження у більшості країн, що регулюють інвестиції пенсіонерів. Однак у деяких країнах цей регламент застосовується лише до окремих пенсійних планів, як це має місце, наприклад, у Німеччині. Існують обмеження щодо капітальних вкладень для Pensionskassen (35 %, якщо акції перераховані, 15 % – в іншому випадку). Однак немає обмежень до інвестування акцій у Пенсійні фонди (ПФ) Німеччини. Ліміти інвестицій менш суворі для акцій, що котируються на біржі, ніж для акцій, що не котируються на біржі. Ідентична ситуація складається з лімітами для державних облігацій, які є менш жорсткими, ніж для інших видів облігацій (табл. Б.2 Додатка Б). Деякі з досліджених країн встановлюють

ліміти або повністю забороняють інвестиції у нерухомість, приватні інвестиційні фонди чи позики. Наприклад, прямі інвестиції в нерухомість не допускаються у Польщі (табл. Б.3 Додатка Б). У досліджуваних країнах можна спостерігати два основних типи лімітів на іноземні інвестиції: конкретні ліміти за типами активів та обмеження загальної частки іноземних активів. У більшості країн інвестиції в себе обмежені або заборонені. Так, у Швеції немає обмежень для дружніх товариств, але професійні ПФ не повинні інвестувати більше 10 % у компанії, що належать до тієї ж групи, що і спонсор плану. Згодом більшість законодавчих змін, що стосуються регулювання інвестицій, призвели до пом'якшення лімітів і дозволили постачальникам пенсійних послуг більше можливостей та дій.

У Данії регулювання пенсійними заощадженнями по страхуванню життя та у великих пенсійних фондах відбувається за принципом Платорспроможність II, для пенсійних фондів малих компаній – за принципом IORP 2, а для пенсій по втраті годувальника (LD та ATP) – відповідно до законодавства. Тобто здебільшого регулювання інвестицій відбувається за принципами розсудливої особи, а не за кількісними обмеженнями.

У Німеччині кількісні обмеження щодо регулювання пенсійними інвестиціями встановлюються для Pensionskassen і Пенсійного фонду, також з 2004–2015 рр. введені додаткові кількісні обмеження, класифіковані за типами регулювання: вперше дозволені Хедж-фонди максимумно 5 % (у 2015 р. збільшено до 7,5 %); єдині хедж-фонди – до 1 %; вимоги щодо відповідності валюті становлять до 70 % (2005 р.).

У Польщі до портфеля інвестицій пенсіонерів Відкритого Пенсійного фонду за різними типами активів застосовується таке: казначейські облігації та будь-які активи, що підтримуються державою, більше не допускаються, немає максимального ліміту для акцій, запроваджено мінімальний ліміт для акцій (75 % до 0 % у наступні роки) щодо іноземних інвестицій і діють додаткові кількісні обмеження в результаті ухвали Суду ЄС, а саме ліміт іноземних інвестицій збільшується з 5 % до 30 % (з 3-річним періодом коригування).

Розглянемо докладніше регулювання інвестицій, які набуваються за рахунок пенсійних внесків, на прикладі системи соціального страхування Польщі [86], дані якої є у відкритому доступі. Отже, ресурси від пенсійних внесків в Польщі вкладають у фінансові інструменти, які спеціально дозволені Законом. Більше того, Закон встановлює межі максимального відсотка, який можна вкласти в кожен інструмент. Інструменти, які в цей час санкціоновані законом про пенсійне забезпечення, включають: банківські депозити та банківські цінні папери; державні титули Державного казначейства; інструменти, випущені фінансовими установами; корпоративні, іпотечні та муніципальні облігації; акції та паї інвестиційних фондів. Пенсійним фондам також дозволяється інвестувати в іноземні інструменти. Законодавство не передбачає жодних обмежень щодо інвестування в боргові цінні папери, випущені Державним казначейством або Національним банком Польщі. На інші категорії фінансових інструментів поширюється обмеження, тому що вони пропонують нижчий рівень ліквідності або забезпечення, а також для емітентів, що представляють вищий кредитний ризик. Іноземні інвестиції обмежені 5 %. У табл. 3.4 наведено різні види обмежень інвестицій (як відсоток від загальної суми активів) для обов'язкових і добровільних пенсійних фондів.

Таблиця 3.4

Обмеження інвестицій для обов'язкових і добровільних пенсійних фондів, на прикладі Польщі

Регулювання інвестицій у приватні пенсійні системи		
Категорія активів	Обов'язкова приватна пенсійна система (OPF)	Європейський парламентський форум із питань сексуальних та репродуктивних прав (EPF)
1	2	3
Акції компаній, котируваних на регульованій фондовій біржі ринку	40 %	Немає ліміту
Акції в компаніях, що котируються на регульованому небіржовому ринку	10 %	Немає ліміту
Нерухомість	0 %	0 %

Закінчення табл. 3.4

1	2	3
Іпотечні облігації	30 %	5 %
Муниципальні облігації (комунальні облігації та інші боргові цінні папери, що публічно торгуються)	15 %	5 %
Корпоративні облігації	10 %	5 %
Сертифікати закритих інвестиційних фондів	10 %	Немає ліміту
Паї в інвестиційних фондах (відкриті)	15 %	Немає ліміту
Кредитування	Дорівнює інвестиціям у акції позичальників	
Банківські вклади та банківські цінні папери	20 %	Немає ліміту
Іноземні цінні папери, що котируються на фондовому ринку країн ОЕСР	5 %	

Джерело: за даними [86]

Окрім обмежень, накладених на категорії фінансових інструментів, існують також обмеження на емітент:

- не більше 10 % активів фонду слід вкладати в державні іпотечні кредити, видані одним суб'єктом господарювання;
- не більше 5 % активів фонду мають бути депоновані в одному банку або в двох, або більше афілійованих банках;
- не більше 5 % може бути розміщено в будь-якому іншому окремо взятому банку або банківській групі;
- не більше 2 % активів фонду слід інвестувати в інвестиційні сертифікати одного закритого (відкритого) інвестиційного фонду або єдиного гібридного інвестиційного фонду;
- загальна вартість інвестицій фонду у всі цінні папери одного емітента або двох, або більше афілійованих емітентів не повинна перевищувати 5 % активів фонду.

Окрім цього, щомісячно треба виконувати регулювання мінімальної прибутковості, оцінку активів і рентабельність інвестицій:

OFE мають гарантувати мінімальну норму прибутку для обов'язкових пенсійних фондів, яка визначається Комісією з нагляду за пенсійними фондами. Він визначається як нижчий із: середньої реальної річної норми прибутку за останні 36 місяців усіх пенсійних фондів мінус 4 відсоткові пункти; і середня реальна річна норма прибутку за останні 36 місяців усіх пенсійних фондів за мінусом абсолютного значення 50 % цієї середньої ставки.

Оцінка активів регламентується Постановою Ради Міністрів від 23 червня 1998 р. – деталізує правила оцінки активів пенсійних фондів. Інвестиції в пенсійному фонді оцінюються відповідно до їх ринкової вартості виходячи з таких норм: цінні папери, що котируються на регульованій фондовій біржі, оцінюються в день операції на основі єдиного курсу на день. Для цінних паперів, що котируються в єдиній щоденній системі, оцінка базується на останній швидкості закриття. Для цінних паперів, котируваних у системі постійного котирування, оцінка базується на останній швидкості закриття. Цінні папери, що котируються на регульованому позабіржовому ринку, оцінюються на дату операції на основі середньої ціни операції, зваженої за обсягом продажів від останньої дати, коли була здійснена операція протягом дня операції. Цінні папери, що не котируються на регульованому ринку, оцінюються за останньою ціною придбання на первинному ринку або в першій публічній пропозиції, а якщо для різних покупців встановлені різні ціни – за середньою ціною придбання, зваженою за обсягом цінних паперів даного випуску, придбаного фондом. Цінні папери, що не допускаються до публічних торгів, оцінюються за останньою ціною придбання, цінні папери, придбані зі знижкою або з премією, оцінюються за методом прямолінійної амортизації дисконту або премії та з урахуванням вартості цінних паперів, ціна яких становить доданий сумі, збільшеної на відсотки, що підлягають сплаті на дату оцінки. Позики, кредити або депозити повинні оцінюватись у сумі їх номінальної вартості та відсотків, нарахованих на дату операції. Одиниці участі,

продані відкритими інвестиційними фондами або спеціалізованими відкритими інвестиційними фондами, оцінюються за останньою ціною викупу паю на дату операції. У період між продажем паїв участі відкритим інвестиційним фондом та першим днем, коли фонд викуповує ці паї, вони оцінюються за останньою ціною придбання. Ті самі правила оцінки національних цінних паперів застосовуються до іноземних цінних паперів. Вартість іноземних цінних паперів конвертується на дату операції до польської валюти за середнім курсом, опублікованим Національним банком Польщі.

Рентабельність інвестицій обчислюється відповідно до зміни середньозваженої величини облікової одиниці протягом певного періоду часу. Вартість одиниці обліку відноситься до вартості активів фонду, поділеної на кількість одиниць обліку. Кожна бухгалтерська одиниця представляє пропорційну частку у кожному активі фонду. Його вартість збільшується та зменшується у відповідь на прибутковість інвестицій пенсійного фонду.

Використовуючи середньозважене середньомісячне значення облікової одиниці за місяць t ($\overline{VU}_t$), можна отримати номінальну інвестиційну віддачу за місяць t (NR_t) відносно середньозваженого значення одиниці обліку за місяць $t-12$ ($\overline{VU}_{t-12}$):

$$NR_t = \left[\left(\frac{\overline{VU}_t}{\overline{VU}_{t-12}} \right) - 1 \right] \cdot 100.$$

Слід зазначити, що в основі більшості систем соціального страхування лежить принцип солідарності [88], тобто розподіл соціальної допомоги залежно від ступеня нужденності, без урахування розмірів страхових внесків, що сплачуються громадянами. Солідарність проявляється також і в розподілі навантаження по внесках на різні види соціального страхування між роботодавцями та робітниками.

У Швеції регулювання пенсійними інвестиціями відбувається за директивою «Платоспроможність II». Тобто Платоспроможність II може застосовуватись компанією зі страхування життя до свого про-

фесійного пенсійного бізнесу щодо вимог платоспроможності та інвестицій. Однак правила щодо Платоспроможності II для корпоративного управління є обов'язковими для всіх компаній зі страхування життя. З 2023 р. застосування Платоспроможності II буде у повному обсязі і стане обов'язковим для компаній зі страхування життя, в тому числі для професійного пенсійного бізнесу цих підприємств. Також у 2019 р. було прийняття IORP II нового режиму, який застосовується до професійного пенсійного страхування.

В Україні пенсійні заощадження заборонено: інвестувати і придбати цінні папери і кредитний рейтинг, які не визначаються Рейтинговим агентством або кредитним рейтингом, що відповідає спекулятивному рівню відповідно до Національного рейтингу шкали, визначеного національним законодавством; зберігати кошти в банківських депозитах та в ощадних сертифікатах банків, кредитний рейтинг яких не визначається Рейтинговим агентством або кредитний рейтинг якого відповідає спекулятивному рівню відповідно до Національного рейтингу шкали, визначеного законодавством України; придбати або додатково інвестувати в іпотечні облігації та іпотечні сертифікати більше 40 % загальної вартості пенсійних активів; купувати або додатково інвестувати у дорогоцінні метали, включаючи відкриття поточних і депозитних рахунків у коштовних металах у банках понад 10 % від загальної вартості пенсійних активів; придбати або додатково інвестувати в інші активи, не обмежені законодавством України, але не зазначені у табл. Б.4 Додатка Б щодо вартості понад 10 % загальної вартості пенсійних активів. Попри те дозволяється: інвестувати активи НПФ в іпотечні облігації (як клас розміщених активів); розміщати в боргах одного емітента до 10 % (тобто банківські облігації плюс депозити); залишати протягом 6 місяців інвестиції в акції поза межами ліміту (5 % для одного емітента) у разі їх додаткової емісії, і якщо в результаті такої додаткової емісії частка пенсійного фонду у статутному капіталі відповідного емітента збільшується та зберігається така ж пропорція; інвестувати до 10 % активів НПФ в акції, що не котируються на біржі (за площею організованої торгівлі).

Слід зазначити, що в основі більшості систем соціального страхування лежить принцип солідарності [88], тобто розподіл соціальної допомоги залежно від ступеня нужденності, без урахування розмірів страхових внесків, що сплачуються громадянами. Солідарність проявляється також і в розподілі навантаження по внесках на різні види соціального страхування між роботодавцями та робітниками.

Огляд заходів щодо соціального страхування по країнах світу і Україні, здійснених під час пандемії Covid-19 у контексті найбільш поширених схем соціального страхування, наведено у *табл. 3.5*.

Як показує *табл. 3.5*, серед країн що аналізувалися, найбільше позицій за програмами соціального страхування використовуються у США, Німеччині та Україні, такі як: виплати по безробіттю; оплачуваний лікарняний лист; пенсії; внески на соціальне страхування, а найменше – у Чехії, Греції та Данії і стосуються хвороби та втрати робочого місця, а саме оплачуваний лікарняний лист і виплати по безробіттю.

Зазначимо, що Україна серед аналізованих країн є країною з найменшим рівнем доходу економіки, за даними Всесвітнього Банку [91], але в умовах кризи COVID-19 державна політика була направлена на захист доходу вразливих груп населення.

Проведений аналіз показав, що *по-перше*, соціальне страхування є засобом, який захищає всіх людей від соціально-економічних ризиків. *По-друге*, соціальне страхування стимулює людей робити свій внесок у розвиток національної економіки і попереджає негативний вплив несприятливих соціальних явищ на економіку, зокрема, і посилені пандемією Covid-19. За допомогою включення державних субсидій у системи страхування можливо здійснити перерозподіл доходу між людьми з різними профілями ризику, що як мінімум забезпечує задоволення основних потреб людини у випадку зіткнення з безробіттям, пораненням на виробництві, старістю тощо. Також встановлено, що в основі програм соціального страхування лежить забезпечення базового прожиткового мінімуму, який фінансується державою, або особистими внесками з приватного рахунку страхувальника. У світі використову-

Таблиця 3.5
Огляд заходів соціального страхування на тлі пандемії Covid-19 по країнах світу і Україні у 2020 р.

Країна	Назва заходу	Зміст заходу
1	2	3
Греція	Виплати по безробіттю	Виплати по безробіттю будуть продовжені на 2 місяці для тих, чие право закінчується 31 березня 2020 р.
Данія	Оплачуваний лікарняний лист	Поправка до Закону про медичні виплати при хворобі (новий законопроект, прийнятий 17.03.2020) передбачає право на отримання та відшкодування допомоги за хворобу з першого дня відсутності у разі зараження COVID-19 або через карантин, накладений органами охорони здоров'я за умовами, що інші загальні умови, передбачені Законом про медичні виплати у разі хвороби, також виконуються. Цей Закон відноситься до усіх працівників (формальна та неформальна зайнятість) і самозайнятих
Канада	Оплачуваний лікарняний лист	На тлі пандемії скасовано тижневий термін очікування для людей, які перебувають у карантині або були направлені на самоізоляцію та претендують на виплату допомоги у зв'язку зі страхуванням зайнятості (EI) (оціночна вартість 5 млн дол. США). Працівники, які не мають роботодавців або не мають обмежених виплат за відпустку, можуть подати заяву на страхування на термін до 15 тижнів, якщо вони не можуть працювати через медичні причини, як рак, перелом ноги або в цьому випадку – через карантин в органах охорони здоров'я. Поточний платіж EI становить 55 % від заробітку до максимум 573 дол. США на тиждень. Самозайняті мають доступ до нових виплат на тимчасову хворобу за відсутності хвороби через COVID-19 або карантин
	Пенсії	Управління наглядом за фінансовими установами OSFI заморожує трансфери з визначеними виплатами по ануїтету. Люди похилого віку отримують одноразову виплату до 500 дол. США, щоб компенсувати додаткові витрати через COVID-19

Продовження табл. 3.5

1	2	3
Німеччина	Оплачуваний лікарняний лист	Якщо застосовується Закон про захист від інфекцій, протягом перших шести тижнів суми, надана як лікарняний, відповідає чистій заробітній платі, після чого сума дорівнює допомогам по лікарняним
	Пенсії	Створення фонду допомоги під час кризи COVID-19 (далі – WSF), мета якого полягає у забезпеченні виплат професійних пенсій у разі неплатоспроможності Pensions-Sicherungs-Verein (PSVaG). Також введена базова пенсія – це додаткова виплата до пенсії пенсіонера, який має трудовий стаж, але низьку заробітну плату для покриття витрат на базові потреби
	Внески на соціальне страхування	Внески на соціальне страхування, які роботодавці зазвичай повинні платити за свою робочу силу, будуть повністю відшкодовані Федеральним агентством зайнятості
	Виплати по безробіттю	Збільшення допомоги по безробіттю на 39 % протягом перших 90 днів безробіття
Польща	Внески на соціальне страхування	Для роботодавців, які наймали щонайменше 50 працівників станом на 30 червня 2019 р., кінцевий термін для укладення угод про пенсійний план працівників має бути продовжений до вересня 2020 р.
	Оплачуваний лікарняний лист	Закон про перші реакції на коронавірус у сім'ях дозволяє батькам, які доглядають за дітьми, школи яких закриті, мати максимум 12 тижнів оплачуваних сімейних відпусток. Сюди входять 2 тижні оплачуваного лікарняного у 100 % від звичайної заробітної плати людини – до 511 дол. США на день. Також забезпечується до 12 тижнів оплачуваної сімейної та медичної відпустки на 67 % звичайної заробітної плати людини,

Продовження табл. 3.5

1	2	3
		до 200 дол. США на день. Працівники, що працюють як фізичні особи-підприємці та самозайняті також отримують ці пільги у вигляді податкового кредиту
	Пенсії	Учасникам цього виду соціального страхування дозволяється здійснювати екстрене зняття коштів зі своїх рахунків 401 (к) - накопичувальний пенсійний рахунок приватної пенсійної системи в країні до 100000 дол. США без будь-яких штрафних санкцій за дострокове зняття
	Внески на соціальне страхування	Корпорація гарантованої пенсійної допомоги відповідно до закону CARES – обов'язкові внески, надавала спонсорам пенсійних планів, які зробили внески до 2020 р., відпустку на один рік
	Оплачуваний лікарняний лист	Уряд виділив Фонду соціального страхування 2,28 млрд грн (84,44 млн дол. США) для фінансування оплачених листків непрацездатності та одноразової допомоги сім'ям лікарів і медичних працівників, які померли від COVID-19. Фонд соціального страхування запровадив тимчасову компенсацію втрат доходу для пацієнтів з COVID-19. Усі застраховані працівники можуть отримувати 50 % середньої заробітної плати, незалежно від стажу починаючи з 6-го дня підтвердженої тимчасової непрацездатності (перші 5 днів фінансуються роботодавцями)
Україна	Пенсії	Незначне підвищення пенсій пенсіонерам з доходами нижче межі 5000 грн, або 180 дол. США; також передбачається поширити цей захід на дітей-інвалідів
	Виплати по безробіттю	Мінімальну допомогу по безробіттю було збільшено з 650 до 1000 грн (з 24 до 37 дол. США відповідно). Максимальна допомога по безробіттю за цим показником дорівнює чотириразовому прожитковому мінімуму для працездатних осіб – 8408 грн (311 дол. США) станом на 31 березня 2020 р. Безробітні мають право на участь у програмі незалежно від кількості відпрацьованих років та рівня внесків на соціальне страхування. Випускники навчального закладу, неформальні працівники та ті, кого звільнили через відсутність роботи, також мають право на такий вид допомоги. Вартість заходу – 47,3 млн дол. США

Продовження табл. 3.5

1	2	3
Франція	Оплачуваний лікарняний лист	Люди, які перебувають в ізоляції, отримуватимуть «лікарняні та щоденні виплати» до 20 днів без «періоду очікування». Цей захід поширюється також на батьків, чії діти перебувають у ізоляції, і які не можуть піти на роботу
	Виплати по безробіттю	Спеціальна допомога по безробіттю працівникам, які припиняють роботу. Компанія компенсує 70 % валової заробітної плати (близько 84 % нетто). При отриманні заробітної плати у розмірі мінімальної або менше її межі працівник отримує 100 % компенсацію. Компанія повністю відшкодовує державі гроші за тих, хто заробляє до 6927 євро бруutto щомісяця – тобто до 4,5-кратно мінімальної зарплати
Чехія	Оплачуваний лікарняний лист	«Антивірусна» програма захисту зайнятості: працівник, який постраждав від COVID-19 або перебуває на карантині у зв'язку з COVID-19, має право на оплату лікарняних. Це правило поширюється на всіх застрахованих осіб, незалежно від місця карантину (національна територія, інша держава – член ЄС або третя країна). Застосовуються ті самі правила, що і у випадку з хворим працівником (роботодавець зобов'язаний виплатити працівникові заробітну плату у розмірі 60 % зниженого середнього заробітку за перші 14 календарних днів карантину, без періоду очікування; через 14 днів працівник отримує додаткову допомогу через страхування на випадок хвороби). Щоб мати право на цю допомогу на випадок хвороби, працівник повинен бути застрахований в Чехії. Програму продовжено до 31.08.2020 р.
		Новий закон, який набув чинності 26 березня 2020 р.: допомога по догляді продовжується на весь період закриття шкіл у результаті проведення протиепідемічних заходів для працівників з дітьми у віці 0–13 р. або особи, які доглядають за інвалідами (незалежно від віку), якщо заклад, призначений для їх догляду, закритися
Швеція	Оплачуваний лікарняний лист	Працівники будуть отримувати допомогу за хворобою з того моменту, коли їм доведеться не бути на роботі через хворобу, а держава, а не роботодавець, покривають витрати першого дня відсутності на роботі (Шведське законодавство зазвичай гарантує виплату лікарняних з другого дня хвороби, але висловлювались

Закінчення табл. 3.5

1	2	3
		занепокоєння, що працівники будуть з'являтися на роботі, незважаючи на погане самопочуття, щоб не втратити заробітну плату в перший день). Нова пропозиція набрала чинності з 11 березня 2020 р.
	Внески на соціальне страхування	Пропонується тимчасове зменшення внесків роботодавців на соціальне страхування, яке набуде чинності з 1 березня по 30 червня 2020 р. Це зниження стосується підприємств із чисельністю до 30 працівників, і якщо місячна заробітна плата не перевищує 25000 шведських крон (2500 дол. США). Для приватних підприємців також пропонується зменшення індивідуальних внесків. Єдиний внесок, який потрібно сплатити, — це пенсії за віком

Джерело: складено за даними [83; 89–90]

ються три типи систем пенсійного страхування: солідарний, накопичувальний та гібридний, спрямованість та ефективність яких суттєво залежить від рівня розвитку економіки країни.

Для України, яка є країною з доходом нижче середнього, а негативний вплив демографічного фактору на пенсійні виплати посилюватиметься, перспективним варіантом буде поступовий перехід від солідарної до накопичувальної пенсійної системи. Це стратегічне рішення дасть можливість працездатній особі, незалежно від форми зайнятості, формальна та / або неформальна, здійснювати накопичення на індивідуальних рахунках для того, щоб у майбутньому забезпечити достойний стандарт життя, який відповідає потребам сучасності. Впровадження накопичувальної системи дозволить знизити тиск на державні фінанси.

Також, зважаючи на значний обсяг тіньової економіки, розвиток системи добровільно пенсійного страхування сприятиме виведенню доходів у легальну сферу та перетворення їх на інвестиції, які є провідним чинником розвитку економіки. Водночас схеми пенсійного страхування, які передбачають здійснення управління активами недержавними установами, можуть виявитися неефективними через низьку довіру населення до таких фондів, а також через інституційні ризики для самих фондів.

3.2. Сценарне моделювання впровадження соціальних стандартів в Україні

Сценарне моделювання передбачає розробку різних варіантів розвитку подій залежно від зміни зовнішніх чинників і прийнятих управлінських рішень. Зазвичай обмежуються лише першою групою сценарних умов. На таких засадах розробляються, зокрема, макроекономічні прогнози, які лежать в основі розробки державного бюджету, консенсус-прогнози, розроблювані Міністерством економіки.

Для завдання переходу до нових стандартів якості життя важливішим є перевірка різних варіантів управлінських рішень, тобто варіан-

тів впровадження нових стандартів, з точки зору їх можливого впливу на стабільність макроекономічної ситуації та досягнення цілей соціального розвитку. Тому пропонується розглядати «активні сценарії», які розрізняються за напрямками, етапами, темпами та заходами впровадження нових соціальних стандартів.

Формування множини можливих сценаріїв здійснюється з урахуванням найбільш проблемних питань соціального забезпечення населення у поточному періоді та прогнозу на перспективу. Крім того, зважаючи на обмеженість ресурсів економіки на сучасному етапі, низькі темпи зростання, накопичені проблеми у системі соціального захисту, необхідно передбачити різні варіанти розподілу заходів у часі.

Оцінка сценаріїв є багатокритеріальною задачею прийняття рішень. Для розв'язання таких задач існує велика кількість підходів, які здебільшого передбачають або поступове зменшення кількості критеріїв, або їх згортання до одного. У цілому оцінка може здійснюватися декількома способами:

- оцінка на основі кількісних результатів моделювання порівняно з запланованими (бажаними) результатами;
- оцінка на основі кількісних результатів порівняно з базовим сценарієм, який відбиває ситуацію, що склалася з урахуванням наявних трендів, але без активного управління ситуацією;
- оцінка на основі ранжування сценаріїв за окремими критеріями та подальшого визначення результуючого рангу. Перевагою цього підходу є можливість застосування як кількісних оцінок, так і якісних за окремими критеріями. Своєю чергою, ранжування може здійснюватися на основі двох попередніх видів порівнянь;
- інтегральна оцінка на основі згортки часткових оцінок за окремими критеріями з включанням вагових коефіцієнтів чи з однаковою важливістю усіх критеріїв.

Залежно від обраного підходу розробка й оцінка можливих сценаріїв має здійснюватися у декілька кроків таким чином:

- вибір критеріїв оцінки ефективності сценаріїв – це обов'язковий крок, який передбачає, що на основі виділених цілей запровадження нових соціальних стандартів, вимог макроекономічної безпеки та попередження ризиків формується множина критеріїв, за яким оцінюється кожен сценарій. Критерії можуть бути різними за змістом, одиницями вимірювання, але необхідною умовою є можливість їх оцінки за результатами сценарного моделювання. За потреби можуть застосовуватися експертні методи оцінки сценаріїв за окремими критеріями;
- вибір вагових коефіцієнтів критеріїв здійснюється за умови, що критерії є кількісно вимірюваними та можуть бути приведені до однієї шкали. Вагові коефіцієнти використовуються для отримання інтегральної оцінки сценаріїв за ефективністю та можливими наслідками. Цей крок застосовується, якщо передбачається отримання кількісної оцінки усіх критеріїв та кількісної інтегральної оцінки;
- визначення параметрів сценаріїв включає виділення деяких змінних моделі (у цьому дослідженні – моделі впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси, побудованої у п. 2.2) у якості управлінських. Таким чином, сценарії відрізнятимуться один від одного кількістю та значеннями цих параметрів, швидкістю їх зміни у модельному часі. Для більш точної оцінки впливу окремих параметрів на результати сценаріїв доцільно попередньо здійснювати імітаційні експерименти із зміною параметрів по одному. Це дозволяє визначити ступінь впливу на результати та відхилити ті параметри, які не впливають на критерії оцінки сценаріїв. Для кожного сценарію задають траєкторію зміни (або постійне значення) кожного з виділених параметрів;
- прогнозування критеріїв ефективності для кожного сценарію здійснюється за результатами імітаційних експериментів. При цьому критерії ефективності сценаріїв можуть не бути власне ендегенними змінним імітаційної моделі, але розраховуватися додатково. Якщо критерії є якісними, то вони оцінюються екс-

пертним шляхом на основі результатів моделювання. У такому разі результати мають бути представлені експертам у вигляді, який дозволяє прозору інтерпретацію;

- ранжування сценаріїв за окремими критеріями здійснюється, якщо прийнято підхід до оцінки сценаріїв на основі рангів. Залежно від характеру та цільового спрямування критерію ранжування здійснюється або за збільшенням, або за зменшенням критерію. Але для подальшої оцінки необхідно дотримуватися однакової інтерпретації, наприклад: перший – кращий (чи навпаки). Таким чином, ранги критеріїв стають спрямованими однаково, незалежно від того, як були спрямовані критерії;
- розрахунок результуючого і оцінки й упорядкування сценаріїв здійснюється залежно від прийнятого підходу з урахуванням вагових коефіцієнтів або без них. Якщо прийнято підхід отримання інтегральної кількісної оцінки, то застосовується один з видів згортки: лінійна, зважена лінійна, на основі середнього геометричного або квадратичного та ін. Якщо прийнято підхід на основі ранжування, то результуючий ранг визначається на основі суми рангів за частковими критеріями – перший ранг отримує сценарій з найменшою сумою і т. д. У такому разі також можливо застосувати вагові коефіцієнти критеріїв при підрахунку суми рангів, але такий підхід застосовується зрідка. Таким чином, на основі результуючих оцінок усі сценарії упорядковані за ступенем досягнення цілей управління;
- вибір найбільш доцільного сценарію здійснюється за найбільшою (найкращою) результуючою оцінкою. Інший варіант – упорядкування спочатку за найбільш важливим критерієм, відхилення сценаріїв, які виявилися найгіршими, далі – за наступним за важливістю тощо, доки не залишиться один сценарій. Слід зауважити, що вибір лише одного сценарію в умовах неповної визначеності зовнішніх умов його реалізації може виявитися недостатнім. Хоча прийнятим до реалізації виявиться один сценарій, доцільно розробити один чи декілька варіантів реалізації

альтернативних сценаріїв з тих, що є другим-третім за якістю (загальною оцінкою), які можуть бути прийняті, якщо зовнішні умови не дозволять реалізувати найкращий.

Зважаючи на багатоплановість і складність завдання узгодження цілей досягнення нової якості життя з вимогами макроекономічної стабільності, для оцінки та вибору сценаріїв найбільш доцільним є підхід, який передбачає ранжування за окремими критеріями на основі порівняння з базовим сценарієм. Базовий сценарій відповідає прийнятій практиці перегляду соціальних стандартів у рамках бюджетного процесу. На початкових інтервалах модельного часу використовуються планові дані про прожитковий мінімум та мінімальну заробітну плату, які заявлені у проекті бюджету на 2022 р.

Для цілей цього дослідження множина критеріїв ефективності сценаріїв має включати як критерії соціального розвитку, так і критерії макроекономічної стабільності. Виходячи з побудованої у п. 1.3 когнітивної карти ризиків впровадження нових соціальних стандартів було сформовано таку множину критеріїв:

А. Критерії соціальної ефективності:

- зниження рівня бідності;
- зниження нерівності;
- відхилення встановлених соціальних стандартів від їх фактичних оцінок;
- темп зростання середньої заробітної плати, середньої пенсії;
- коефіцієнт покриття (розрив між середньою заробітною платою та середньою пенсією);

Б. Критерії макроекономічної стабільності:

- зниження безробіття (збільшення зайнятості);
- дефіцит державного (зведеного) бюджету;
- державний борг;
- дефіцит пенсійного фонду;
- індекс реального ВВП.

Вибір критеріїв макроекономічної стабільності частково базувався на прийнятих у міжнародній практиці [95]. Вагові коефіцієнти для оцінки сценаріїв не використовувалися. Серед головних критеріїв макроекономічної стабільності як вимір інфляції використовується індекс споживчих цін. Проте у цій моделі не виявлено достатньо сильних або навіть середніх кореляційних зв'язків цього індексу із показниками темпів зростання номінальних середньої заробітної плати чи пенсії, коефіцієнт кореляції не перевищував 0,27. Опосередковано побідний результат отримано й у іншій моделі [69], де за результатами моделювання показано слабкий короточасний вплив підвищення мінімальної заробітної плати на інфляцію. Також відсутній зв'язок ІСЦ з темпом зростання номінальних доходів населення (0,06).

Найбільш тісним є зв'язок ІСЦ із розривом між темпами зростання номінальних доходів населення та індексом реального ВВП. Упродовж усього дослідженого періоду зростання номінальних доходів випереджало зростання реального ВВП, але коефіцієнт кореляції між ІСЦ та розривом темпів не перевищує 0,4, а відповідна лінійна модель взагалі має дуже низьку якість (коефіцієнт детермінації дорівнює 0,24). Це дозволяє зауважити, що динаміка ІСЦ визначається чинниками, які не базуються на доходах населення, зокрема, і соціальних трансфертах, а мають зовнішню природу (валютний курс, ціни енергоресурсів тощо). Різкі сплески ІСЦ відбуваються на тлі значних коливань валютного курсу і значною мірою викликані знеціненням вітчизняної валюти у періоди кризи. Тому включення показника інфляції у критерії оцінки сценаріїв впровадження соціальних стандартів є недоцільним, цей показник може використовуватися лише для приблизної оцінки можливого напрямку руху інфляції за сталих зовнішніх умов.

Натомість реакція НБУ на пришвидшення інфляції є швидкою, і збільшення інфляції призводить до підвищення облікової ставки, у зворотному напрямку корегування відбувається повільніше. Водночас дії НБУ не є випереджальними, а лише як реакція на події, що вже відбулися. Збільшення темпів інфляції вище 110 % також призводить до скорочення офіційних резервів НБУ, що також спонукає до вжиття відповідних заходів.

На наступному кроці було виділено декілька напрямків впровадження соціальних стандартів відповідно до цілей соціального розвитку та визначено параметри самого процесу впровадження.

За даними опитування, проведеного UNICEF у липні 2020 р., доходи 69 % українців зменшилися внаслідок пандемії. Це призводить до збільшення сподівань населення на допомогу держави. При цьому 67 % українців вважають, що під час кризи держава у першу чергу має матеріально допомагати людям з інвалідністю, пенсіонерам (62 %) та сім'ям з дітьми дошкільного віку (40 %). Отже, в умовах кризи одним з сценаріїв є збільшення тих соціальних стандартів, які впливають на добробут пенсіонерів, зокрема інвалідів, тобто прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність.

Необхідність зосередження соціальної політики на підтримці доходів пенсіонерів та сімей з дітьми також підтверджується результатами дослідження щодо збільшення ризиків бідності внаслідок пандемії [93]. Зокрема, рівень бідності серед сімей з дітьми на 4–5 в. п. вищий, ніж серед усіх домогосподарств. Автори зазначають, що у кризовому періоді питання ефективного, своєчасного та адресного використання обмежених ресурсів набуває особливого значення.

Водночас результати дослідження UNICEF стосовно ефективності різних програм соціальної підтримки сімей з дітьми у світі показали, що універсальні державні грошові виплати на дітей (тобто незалежні від доходу, статусу сім'ї тощо), які складають всього 1 % ВВП, здатні знизити рівень бідності у країні на 20 % [94].

Отже, параметрами сценаріїв є: прожитковий мінімум для працездатної особи, загальний прожитковий мінімум, прожитковий мінімум для непрацездатної особи, мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія. Окремим параметром, який відповідає за макроекономічні умови реалізації сценаріїв, є індекс реального ВВП.

Таким чином, розглядалися такі основні сценарії:

- Базовий сценарій, який відтворює тенденції, що склалися. У базовому сценарії та сценаріях, які не включають додаткових ін-

струментів попередження макроекономічної нестабільності індекс реального ВВП дорівнює 103,2 %, що відповідає прогнозованому значенню річного приросту ВВП у 2021 р. Показники прожиткового мінімуму для усіх категорій населення у базовому сценарії змінюються відповідно до проєкту державного бюджету на 2022 р., а у наступні роки – відповідно до середньорічного темпу зміни за 2015–2020 рр. Так само змінюється і показник мінімальної заробітної плати.

Зміна мінімальної пенсії та середньої пенсії у базовому сценарії відповідають ситуації, що склалася, тобто у цьому сценарії не передбачається зміни у системі нарахування пенсій. Початок впровадження другого накопичувального рівня пенсійного страхування також не включено до розгляду у базовому сценарії, оскільки відповідні рішення ще не закріплені законодавчо. Передбачено індексацію пенсій згідно з чинним законодавством при перевищенні ІСЦ рівня у 105 %. Усі співвідношення між прожитковими мінімумами, мінімальними і середніми заробітною платою та пенсією визначаються побудованими у п. 2.2 моделями;

- Сценарій 1, який передбачає підвищення прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, протягом 5 років у 1,75 разу (проти 1,6 за попередні 5 років) та підвищення мінімальної пенсії до фактичного прожиткового мінімуму з урахуванням прогнозного рівня інфляції у середньому 108 %, тобто із середньорічним темпом приросту 9,5 %. Означене підвищення соціального стандарту та мінімальної пенсії включає, крім переоцінки наявного споживчого кошику, також розширення витрат на медичне обслуговування, оскільки ця категорія громадян потребує додаткових витрат, пов'язаних з лікуванням, реабілітацією, протезуванням (зокрема, стоматологічним, офтальмологічним);
- Сценарій 2 передбачає підвищення прожиткового мінімуму для дітей, як і у Сценарії 1, у 1,75 разу за 5 років та відповідне підвищення виплат допомоги сім'ям з дітьми. В імітаційній моделі це

відображається збільшенням видатків зведеного бюджету на соціальне забезпечення. У структурі державних видатків на соціальне забезпечення питома вага підтримки сімей з дітьми досягла максимуму у 2013 р. (20,5 %), а в цілому суттєво зменшилася з 17,5 % у 2010 р. до 6,5 % у 2020 р., але продовження тенденції призводить до малоймовірних значень. Тому при моделюванні сценарію використовувалося середнє значення питомої ваги за 5 останніх років, яке становило 8,8 %. Слід зазначити, що середній розмір допомоги за розглянутий період у номінальному виразі збільшився у 2,7 разу, але кількість таких виплат за той же час зменшилася у 2,3 разу, тому загальна сума наданої допомоги майже не змінилася. У цьому сценарії тенденції кількості виплат не враховувалися, оскільки об'єктивні чинники, які впливають на це, виявити не вдалося;

- Сценарій 3 був зосереджений на збільшенні трудових доходів зайнятого населення і включав підвищення мінімальної заробітної плати з темпом, що випереджає темпи базового сценарію. Якщо у базовому сценарії середній щорічний темп приросту МЗП становив 17 %, що відповідало тенденціям 2017–2021 рр., то у Сценарії 3 використовувався темп 22 %. Таким чином, номінальна МЗП за 5 років зростає у 2,2 разу. Розглядалося два варіанта цього сценарію: поступове збільшення з постійним темпом і одноразове збільшення у 1,7 разу із поступовим подальшим збільшенням меншими темпами;
- Сценарій 4 передбачав, що протягом двох наступних років буде введено в дію другий накопичувальний рівень пенсійного страхування, отже, суми єдиного соціального внеску, як ті, що сплачує роботодавець до державних фондів соціального страхування, так і ті, що платить власне громадянин (як самозайнята особа), розподіляються у пропорції 2:1 на користь обов'язкового пенсійного страхування у рамках солідарної системи. Що стосується частини, яка надходить до накопичувального фонду, то оскільки принципи та механізми його функціонування наразі

не визначені, то передбачалося, що кошти зростають відповідно до доходності державних середньострокових облігацій. Причиною такого підходу є нерозвиненість фондового ринку України, на якому превалюють операції з державними цінними паперами, а не акціями компаній реального або фінансового сектора. В імітаційній моделі це відображається у зростанні власних доходів пенсійного фонду починаючи з четвертого модельного року, а також у видатках зведеного бюджету як додаткові видатки на обслуговування внутрішнього державного боргу;

- Сценарій 5 призначений для визначення того необхідного темпу зростання економіки країни, який може забезпечити достатньо ресурсів для введення нових соціальних стандартів без погіршення макроекономічної стабільності. Тому він об'єднував параметри сценаріїв 1-3, а головним параметром цього сценарію був індекс реального ВВП.

Аналіз результатів моделювання розроблених сценаріїв показав, що впровадження нових соціальних стандартів без належного забезпечення ресурсами не дає достатнього ефекту для досягнення цілей соціальної політики, але створює додатковий тиск на державні фінанси.

Так, збільшення прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, та поступове підвищення мінімальної пенсії до фактичного прожиткового мінімуму, що відповідає *Сценарію 1*, призводить до збільшення витрат державного бюджету на виплату пенсій за програмами пенсійного забезпечення, які не підпадають під дію Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [43]. Ці програми фінансуються лише коштами державного бюджету, отже, підвищення виплат без відповідних надходжень збільшує дефіцит бюджету.

Те саме відбувається у *Сценарії 2* при збільшенні прожиткового мінімуму для різних вікових груп дітей і відповідного підвищення виплат на підтримку сімей з дітьми. При цьому загальні доходи населення дійсно зростають, але не пропорційно підвищенню, оскільки кількість пенсіонерів скорочується швидше, ніж кількість населення. Якщо рі-

вень підтримки сімей з дітьми не буде зростати швидкими темпами, то рівень народжуваності залишається тим самим, що й протягом останніх років, а тому демографічна ситуація не виправиться. Показник народжуваності збільшувався у 2003–2010 рр. на тлі більш швидкого зростання ВВП на душу населення, що відбиває загальний стан економіки країни. Тому для подолання несприятливих демографічних тенденцій необхідним є стимулювання економічного розвитку.

Водночас збільшення доходів населення, яке викликане лише підвищенням вартісної оцінки соціальних стандартів, не є достатнім для стимулювання розвитку економіки. Заощадження населення не збільшуються у такому разі, отже, інвестиційних ресурсів у економіці недостатньо.

Слід також зауважити, що рівень бідності, як було показано у п. 1.3 та відповідно до моделі (2.7), залежить насамперед від рівня безробіття. Тому лише збільшення виплат за програмами соціального забезпечення в Україні недостатньо для боротьби з бідністю.

Підвищення мінімальної заробітної плати більш швидкими темпами, ніж передбачено базовим сценарієм, як реалізовано у *Сценарії 3*, призводить до збільшення середньої заробітної плати та відповідного збільшення доходів населення, а також зниження нерівності. Із часом це стимулює також і збільшення середньої пенсії. Водночас збільшуються видатки бюджету на оплату праці. Але слід зазначити, що наявний в Україні досвід одноразового підвищення мінімальної заробітної плати удвічі показав, що через різні обставини, серед яких значний рівень тінізації економіки, приховування реальної заробітної плати, штучне заниження заробітку, викликане відсутністю реального зростання економіки, співвідношення між середньою та мінімальною заробітними платами різко зменшується. Тому в додатковому варіанті *Сценарії 3* було розглянуто можливе зближення мінімальної та середньої заробітної плати, пропорційне тому, що відбулося у 2017 р., що показало нівелювання позитивних ефектів для доходів населення та середньої пенсії.

У *Сценарії 4*, який передбачав розщеплення сум єдиного соціального внеску на фінансування солідарної та накопичувальної систем пенсійного страхування, показано, що це призводить лише до скорочення власних доходів пенсійного фонду і збільшення його дефіциту. Використання частини коштів ЄСВ як капіталу фонду накопичувального пенсійного страхування за умови вкладання лише у цінні папери та зобов'язання держави призведе до збільшення внутрішнього державного боргу та дефіциту державного бюджету.

Нарешті у *Сценарії 5*, де основним параметром був індекс реального ВВП, економічне зростання є основним компенсатором негативного впливу збільшення соціальних стандартів. Низка імітаційних експериментів показала, що для забезпечення необхідних ресурсів економіки для впровадження нових соціальних стандартів економічне зростання має бути не менше, ніж 6–8 % річного приросту. Оскільки швидкий перехід до такого темпу зростання потребує масштабного інвестування, то виникає проблема розділення у часі введення нових соціальних стандартів для різних категорій населення. Найменш чутливими показники макроекономічної стабільності є до змін у соціальному забезпеченні сімей з дітьми, введення нових соціальних стандартів для пенсіонерів (для категорії осіб, що втратили працездатність) має бути відкладено у часі, якщо не супроводжуватиметься змінами у системі соціального забезпечення та пришвидшенням розвитку економіки. Нарешті збільшення соціальних стандартів для працездатного населення без розвитку економіки також не матиме ефекту. Але забезпечення швидшого економічного розвитку забезпечить зайнятому населенню зростання доходів швидше, ніж при підвищенні мінімальної заробітної плати чи соціальні допомоги.

Таким чином, політика у сфері соціального забезпечення має бути узгоджена з економічною політикою, спрямованою на створення умов для економічного зростання, насамперед у реальному секторі економіки, як передбачено у *Сценарії 5*. Одним із підходів розв'язання цього завдання є перетворення ПФУ на інституційного інвестора, який отримуватиме власні доходи для фінансування накопичувальної сис-

теми пенсійного страхування, покриття дефіциту солідарної системи безпосередньо, що дозволить знизити тиск на державний бюджет та підвищить макроекономічну стабільність [96; 97]. Пряме державне інвестування у модернізацію і реконструкцію виробництва забезпечить також приріст зайнятості, доходів населення, надходжень до бюджетів різних рівнів, сприятиме розширенню прямого інвестування з боку вітчизняних приватних інвесторів.

Дорожня карта реалізації сценарію забезпечення соціального розвитку за рахунок інвестиційної активності передбачає одночасне, паралельне здійснення заходів за двома напрямками – соціальна та економічна політика (рис. 3.3). Особливістю запропонованої дорожньої карти є паралельний принцип її побудови відповідно до двох напрямків: соціальна політика та економічна політика, які мають узгоджуватися. Виконання останнього кроку дорожньої карти неможливе, доки не виконані усі попередні кроки в обох напрямках. Дотримання такого принципу забезпечить введення нових соціальних стандартів необхідними ресурсами.

Верхня частина рис. 3.3 відноситься переважно до сфери відповідальності Міністерства соціальної політики України і включає послідовне виконання таких кроків за напрямком «Соціальна політика»:

1. Аналіз відповідності соціальних стандартів сучасним вимогам передбачає аналіз за категоріями населення, групами товарів і послуг відповідності структури споживчого кошику структурі фактичним витрат населення різних доходних і вікових груп.
2. Актуалізація соціальних стандартів для різних категорій населення, у першу чергу, як показано у Сценарії 5, для категорій дітей та осіб, які втратили працездатність. Цей крок включає перегляд складу споживчого кошика з урахуванням процесів цифровізації [98], потреб медичного обслуговування, доступу до публічних послуг, освіти (у тому числі протягом життя).
3. Актуалізація вартісних характеристик передбачає перегляд методики вартісної оцінки споживчого кошика та встановлення

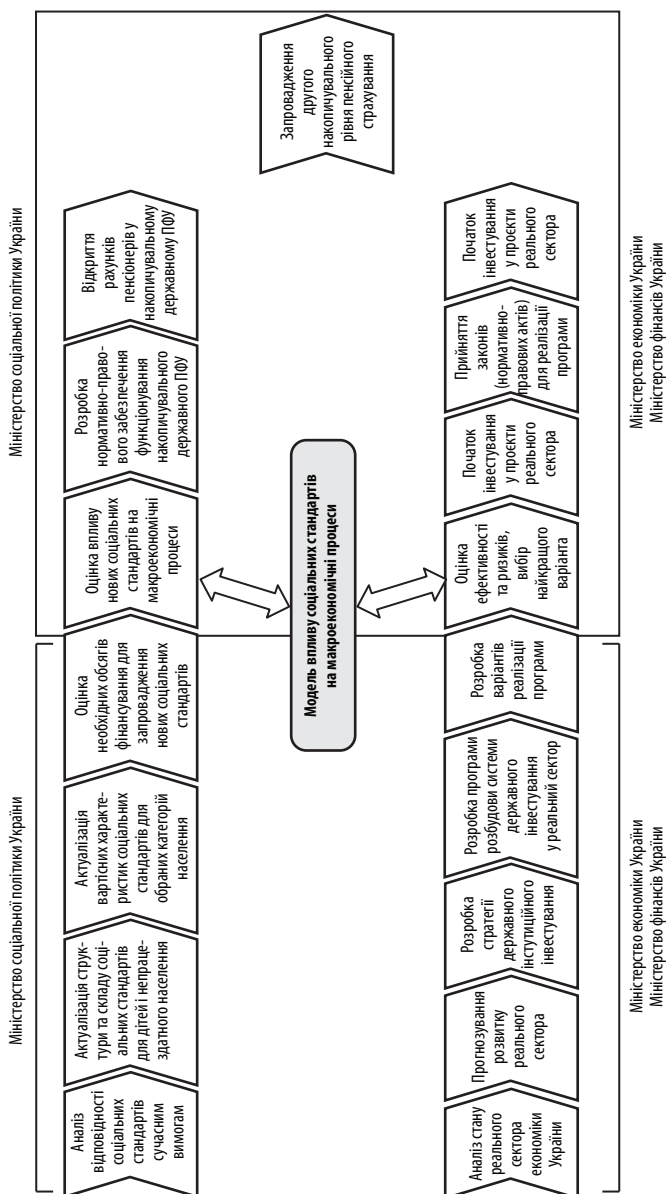

Рис. 3.3. Дорожня карта реалізації сценарію впровадження нових соціальних стандартів за умови державного інвестування

Джерело: авторська розробка

- прожиткового мінімуму для різних категорій населення. Це дозволить уникнути у подальшому штучного систематичного заниження прожиткового мінімуму та скоротити розрив між встановленим і фактичним прожитковим мінімумом.
4. Оцінка необхідних обсягів фінансування запровадження нових соціальних стандартів здійснюється на основі нових методик визначення вартості соціальних стандартів (прожиткового мінімуму), прогнозі кількості осіб, на яких розповсюджуватиметься дія цих стандартів на довгострокову перспективу.
 5. Оцінка впливу нових соціальних стандартів на макроекономічні процеси за допомогою імітаційної моделі передбачає актуалізацію моделі (за потреби) та здійснення імітаційних експериментів для перевірки нових рішень щодо власне стандартів і механізму їх впровадження. На цьому ж кроці має відбутися розробка поправок до нормативно-правових документів, які регламентують встановлення соціальних стандартів.
 6. Розробка нормативно-правового забезпечення функціонування накопичувального Державного пенсійного фонду передбачає визначення механізму впровадження другого накопичувального рівня пенсійного забезпечення. На цьому кроці на основі аналізу світової практики (пропозиції щодо цього наведені у п. 3.1), результатів моделювання, прогнозів демографічного і економічного розвитку розробляється система нормативно-правових актів, яка регламентує: які категорії населення можуть скористатися накопичувальним рівнем пенсійного страхування, умови, за яких це можливо, яким чином фінансується діяльність фонду, яким чином використовуються кошти фонду, обмеження на використання певних інструментів фондового, інвестиційного, страхового ринку, ринку нерухомості тощо, права власності учасників фонду, державні гарантії та інші питання.
 7. Відкриття накопичувальних рахунків накопичувального пенсійного страхування передбачає визначення уповноваженого органу управління рахунками, створення інформаційної систе-

ми керування рахунками та відповідних сервісів для учасників, формування портфеля первинного розміщення капіталу фонду.

8. Завершальним етапом є впровадження другого рівня пенсійного забезпечення.

Напрямок «Економічна політика» докладно показано у [97]. Його реалізація переважно відноситься до компетенції Міністерства економіки України, яке має у рамках реалізації сценарію розробити необхідне нормативно-правове забезпечення реалізації стратегії програми розвитку економіки, а також Міністерства фінансів України, яке має оцінити вплив на фінансову систему країни заходів, що пропонуються.

Слід зауважити, що, починаючи з середини процесу всі міністерства мають працювати узгоджено. Для цього доцільно створити багатосторонню комісію (дорадчий орган), до якої включатимуться представники трьох головних визначених міністерств, представники роботодавців (Українського союзу промисловців і підприємців та інших асоціацій роботодавців), представники профспілок. Крім того, до виконання робіт на кожному кроці доцільно залучати фахівців Державного комітету статистики, Державного казначейства, Пенсійного фонду України, представників наукових кіл, сферою наукової діяльності яких є соціально-демографічні процеси, макроекономічні процеси, фахівців з моделювання складних систем.

Дорожня карта розроблена без детального зазначення строків виконання кожного кроку через те, що її реалізація залежить від політичного рішення щодо прийняття запропонованого сценарію. Попередній аналіз необхідного часу, зважаючи на час, витрачений на створення імітаційної моделі у рамках цього наукового проекту, показав, що кроки до початку запровадження другого накопичувального рівня пенсійного страхування можливо здійснити протягом року від моменту ухвалення рішення про реалізацію сценарію. Але, враховуючи можливий супротив у суспільстві та протиріччя між окремими гілками виконавчої влади, строк впровадження сценарію може виявитися значно більшим.

Розроблені сценарії впровадження нових соціальних стандартів та їх аналіз на основі результатів моделювання показали, що критичним для макроекономічної стабільності є не стільки перехід до соціальних стандартів нового змісту, скільки багаторічно загальмований економічний розвиток. Через відсутність достатніх темпів розвитку економіки будь-які нововведення у системі соціального забезпечення не будуть забезпечені достатніми реальними ресурсами. Номінальне збільшення стандартів оплати праці чи прожиткового мінімуму призводить до пошуку засобів їх штучного заниження у практичній площині функціонування економіки, збільшення тіньового сектора, а тому не має позитивного ефекту для макроекономічних процесів.

Тому ефективний сценарій впровадження нових соціальних стандартів має включати випереджаючу активізацію інвестиційної діяльності держави та узгодження соціальної й економічної політики країни як на короткостроковому, так і довгостроковому горизонті планування.

ВИСНОВКИ

1. Світовий теоретичний доробок і досвід країн, чиє економічне зростання було швидким, показав, що для поліпшення соціальних стандартів якості життя населення як складової соціальної політики важливу роль мають умови, що сприяють накопиченню реального та людського капіталів та науково-технічному прогресу.
2. Порівняльний аналіз динаміки нормативно встановлених соціальних стандартів та їх фактичного втілення показав, що починаючи з 2015 р. через інфляційні процеси значно збільшився і продовжує збільшуватися розрив між фактичними значеннями прожиткових мінімумів і законодавчо встановленими, що свідчить про систематичне зниження вартісної оцінки соціальних стандартів. При цьому розрив для категорії працездатних громадян є більшим, ніж для категорії непрацездатних, але темпи зміни усіх показників залишаються однаковими.
3. Починаючи з 2017 р. показник мінімальної заробітної плати втратив зв'язок із встановленим прожитковим мінімумом і наближений до його фактичного значення, що може розглядатися як позитивний чинник для забезпечення трудових доходів населення.
4. Виявлення і аналіз дисбалансів між соціальними стандартами та макроекономічними показниками у грошовому вимірі та у темпах зміни разом із аналізом існуючого доробку щодо теоретичного обґрунтування їх взаємного впливу дозволили запропонувати когнітивну карту ризиків впровадження нових соціальних стандартів, яка включає основні соціальні стандарти, показники зайнятості, бідності та нерівності, показники бюджету та державного боргу, показники функціонування фондів соціального

страхування, індекси інфляції та реального ВВП. Побудована когнітивна карта є універсальною для економік, у яких система соціального страхування подібна до України, і є основою для розробки моделі впливу зміни соціальних стандартів на макроекономічні процеси в Україні.

5. Проведений аналіз теоретичних засад і практики моделювання впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси показав, що основна увага дослідників зосереджена на впливі лише стандарту мінімальної заробітної плати на бідність та нерівність населення, і лише поодинокі роботи стосуються таких макроекономічних показників, як інфляція та зайнятість. Причиною є те, що цей інструмент соціальної політики розглядається у більшості розвинутих країн та тих, що розвиваються, саме як інструмент боротьби з бідністю працюючого населення, а його фінансове значення залишається осторонь. В Україні підвищення мінімальної заробітної плати здійснюється на регулярній основі, зокрема, різке підвищення було зумовлене необхідністю збільшення бази надходжень до державного та місцевих бюджетів і фондів соціального страхування.
6. При розробці моделі впливу соціальних стандартів на макроекономічні процеси у частині впливу мінімальної заробітної плати на показники доходної частини зведеного бюджету та фондів соціального страхування, зокрема, пенсійного фонду, показано, що задекларована мета збільшення надходжень не була досягнута повною мірою. Збільшення надходжень не було пропорційним суттєвому збільшенню мінімальної заробітної плати. Як показали результати оцінки моделей, співвідношення між мінімальною та середньою заробітною платою зменшилося удвічі, що суттєво знизило фінансовий ефект. Причинами цього є приховування заробітної плати, високий рівень тіньової економіки, а також штучне заниження заробітної плати через запровадження неповного робочого тижня, збільшення неповної зайнятості і того, що єдина тарифна сітка розраховується

на основі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, який удвічі менший за мінімальну заробітну плату.

7. Результати сценарного моделювання показали, що для забезпечення досягнення цілей соціального розвитку, зменшення бідності та нерівності впровадження нових соціальних стандартів має починатися з категорій непрацездатних громадян та дітей. Водночас це створить додатковий тиск на фонди соціального страхування, що зменшує стабільність бюджетного процесу.
8. Ресурси для реалізації державних програм соціального страхування разом із впровадженням другого (накопичувального) рівня пенсійного страхування можуть бути забезпечені лише за умови активізації інвестиційного процесу та збільшення темпів економічного розвитку країни. Тому держава в особі Пенсійного фонду України має стати інституційним інвестором, який на конкурсній основі здійснює інвестування у підприємства реального сектора, зокрема, у реконструкцію, модернізацію, оновлення державних промислових підприємств або на умовах публічно-приватного партнерства. Досвід розвинутих країн світу доводить ефективність такого підходу за умови встановлення диверсифікаційних обмежень щодо використання коштів фондів соціального страхування.
9. Отримані результати досліджень дозволять узгодити соціальну й економічну політику та забезпечити макроекономічну стабільність в країні разом із підвищенням якості життя населення завдяки удосконаленню державної соціальної політики у частині планування й організації впровадження соціальних стандартів нової якості життя.
10. Розроблене методичне та модельне забезпечення виявлення та оцінки ризиків переходу до нових соціальних стандартів для макроекономічної стабільності дозволило обґрунтувати вибір сценарію їх впровадження у сучасних умовах, а також необхідні заходи попередження негативного впливу на макроекономічні процеси в Україні.

11. Запропоновано дорожню карту впровадження нових соціальних стандартів в умовах антикризової економічної політики, яка враховує вимоги макроекономічної стабільності і спрямована на формування достатніх ресурсів забезпечення соціальної політики.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aravacik E. Social policy and the welfare state. Public Economics and Finance. IntechOpen, 2018. URL: <https://www.intechopen.com/books/public-economics-and-finance/social-policy-and-the-welfare-state> DOI:10.5772/intechopen.82372
2. Blakemore K., Warwick-Booth L. Social Policy: An Introduction. England, 2013. 376 p. URL: <https://www.waterstones.com/book/social-policy-an-introduction/ken-blakemore/louise-warwick-booth/9780335246625>
3. Cheyne Ch., O'Brien M., Belgrave M. Social Policy in Aotearoa New Zealand: A Critical Introduction. *Overseas Development Institute*. 2005. 6 p. URL: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/2610.pdf>
4. Deeming C. Defining Minimum Income (and Living) Standards in Europe: Methodological Issues and Policy Debates. *Social Policy & Society*. 2017. No. 16 (1). P 33–48. URL: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/7A2D6A3E4841E51F061696EC412BC987/S147474641500041Xa.pdf/div-class-title-defining-minimum-income-and-living-standards-in-europe-methodological-issues-and-policy-debates-div.pdf>
5. Пономаренко В. С., Кизим М. О., Узунов Ф. В. Рівень і якість життя населення України : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2003. 266 с.
6. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ, 2015. 356 с.
7. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні: монографія. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2015. 244 с.

8. Чалюк Ю. О. Особливості соціальної політики ЄС. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 5. С. 115–118.

9. Чутчева О. Г. Щодо визначення соціальних стандартів: проблеми теорії та практики. *Держава і право*. 2010. Вип. 48. С. 339–334. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/34393/05-Chutcheva.pdf?sequence=1>

10. Can there be a global standard for social policy? The social policy principles as a test case. Odi : Briefing Pape, 2000. 6 p. URL: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/2610.pdf>

11. Subjects covered by International Labour Standards // International Labour Organization. URL: <https://www.ilo.org/global/standards/subjects-covered-by-international-labour-standards/social-policy/lang--en/index.htm>

12. Social protection in the EU: State of play, challenges and options // European Parliamentary Research Service, 2018. 10 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628258/EPRS_BRI\(2018\)628258_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628258/EPRS_BRI(2018)628258_EN.pdf)

13. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва : Мир и Образование, Оникс, 2011. 736 с.

14. Галицька Е. В., Прімерова О. К., Семіколенова С. В. Життєвий шлях та наукова діяльність Вільяма Петті. *Статистика України*. 2017. № 4. С. 94–100. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13001/Halyts%27ka_Zhyttyevyy_shlyakh_ta_naukova.pdf?sequence=1&isAllowed=y

15. Ковальчук В. Ретроспектива світової економічної думки. *Вісник THEU*. 2011. № 4. С. 158–164. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/16060/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%92..pdf>

16. Байкова Э. Р., Гайнетдинова Э. И., Назырова Л. И. Анализ экономической таблицы Франсуа Кэне. *Journal of Economy and Business*.

2020. Vol. 12-1 (58). P. 71–74. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-ekonomicheskoy-tablitsy-fransua-kene>

17. Глушакова О. В. Эволюция методологии и теории качества жизни в концепциях зарубежных и отечественных научных школ. *Вестник Кузбасского государственного технического университета*. 2006. № 3. С. 141–147. URL: <https://vestnik.kuzstu.ru/index.php?page=article&id=1021>

18. Филюков И. А. Генезис научных идей о качестве жизни населения: отечественные и зарубежные подходы. *Известия Высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. 2009. № 3 (11). С. 50–59. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/genezis-nauchnyh-idey-o-kachestve-zhizni-naseleniya-otechestvennye-i-zarubezhnye-podhody>

19. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Москва : Дело Лтд, 1994. 720 с.

20. Мамонтов В. Д. Экономический либерализм Джона Стюарта Милля как проект формирования социального государства. *Вестник ТГУ Гуманитарные науки. Экономика*. 2013. № 8 (124). С. 9–17.

21. Сердюк О. С., Петрова І. П. Теоретичні витoki проблеми зовнішніх ефектів. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 2 (39). С. 180–185. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoretichni-vitoki-problemi-zovnishnih-efektiv/viewer>

22. Селезнева И. Г., Сухова А. С., Ляпина И. Ю. Влияние экономического роста на показатели уровня и качества жизни населения. *СервисPlus*. 2018. Т. 12. № 3. С. 79–86. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-ekonomicheskogo-rosta-na-pokazateli-urovnya-i-kachestva-zhizni-naseleniya>

23. Нагимова А. М. Социологический анализ качества жизни населения: региональный аспект. Казань : Казан. гос. ун-т, 2010. 306 с.

24. Шинкарев С. С. Понятие «качество жизни» в политической науке. *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и обще-*

ственные науки. 2012. № 3. С. 115–118. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-kachestvo-zhizni-v-politicheskoy-nauke/viewer>

25. Гугняк В. Я. Экономическая мысль Ж. Фурастье. *Вопросы экономики и права*. 2016. № 6. С. 29–36.

26. Аверин Ю. П., Сушко В. А. Концепция качества жизни в современных социологических теориях. *Известия Саратовского университета. Нов. сер. Сер. Социология. Политология*. 2019. Т. 19. Вып. 1. С. 4–11.

27. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва : Новое изд-во, 2011. 464 с.

28. Ростю У. Стадии экономического роста. Нью-Йорк : Изд-во Фредерик А. Прегер, 1961. 240 с. URL: https://vtoraya-literatura.com/pdf/gostou_stadii_ekonomicheskogo_rosta_1961__ocr.pdf

29. Майер В. Ф. Уровень жизни населения СССР. Москва : Мысль, 1977. 263 с.

30. Гукалова І. В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація : монографія. Київ, 2009. 346 с. URL: <https://igu.org.ua/sites/default/files/pdf-text/life-quality.pdf>

31. Желязко О. В. Ступени развития системы показателей оценки уровня жизни населения. *Коммунальное хозяйство городов. Научно-технический сборник*. 2004. № 59 . С. 265–271.

32. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

33. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 13.02.2020 № 16/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text>

34. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.05.2000 № 2017-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>

35. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 17.06.2002 № 293. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0293203-02#Text>

36. Боков О. Нормативно-правові засади розвитку системи соціального страхування в Україні. 2009, с. 11. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Bokov.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Bokov.pdf)

37. Історія виникнення і розвитку соціального страхування // Фонд соціального страхування України. URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/947780;jsessionid=1D5C341E2835F6386D7B3158C718961E>

38. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-IVX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>

39. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

40. Провнесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» : Закон України від 03.11.2015 № 736-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-19#Text>

41. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 № 1533-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text>

42. Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» : Закон України від 04.11.2004 № 2152-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2152-15#Text>

43. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>

44. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>

45. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>

46. Про реєстр // Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2797-pro-reyestr/>

47. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України від 28.12.2014 № 77-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-19#Text>

48. Провнесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» щодо забезпечення діяльності фондів соціального страхування у період реорганізації» : Закон України від 03.11.2015 № 736-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-19#Text>

49. Постанова ПФ соціального страхування України «Статут Фонду соціального страхування України» від 08.02.2017 № 12. URL: <http://komspip.rada.gov.ua/uploads/documents/30443.pdf>

50. Фонд соціального страхування України. URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=968820>

51. Накопичувальна система пенсійного страхування // Головне управління Пенсійного фонду України в Одеській області. URL: <https://www.pfu.gov.ua/od/173838-nakopychuvalna-systema-pensijnogo-strahuvannya/>

52. Статистика // Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/32610-rozpodil-bankiv-upovnovazhenyh-na-zdijsnennya-pensijnoyivypłaty-za-chyselnistyu-pensioneriv-stanom-na-01-01-2018-roku/>

53. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.03.2020. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/NPF_I_kv%202020.pdf

54. SOCIAL INSURANCE – ILO. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-hanoi/documents/publication/wcms_428970.pdf

55. Чугунов І. Я., Насібова О. В. Фінанси пенсійного забезпечення: монографія. Київ : КНТЕУ, 2017. 248 с. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjExMzA=/22b518683498c0042c3c8e7d4f0c9695.pdf>

56. Вальчук О. І. Етапи формування публічної політики в системі державного соціального страхування України. Секція 1: Теорія та історія публічного управління. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. 2021. Вип. 21. 4 с. URL: <http://www.pag-jou=rnal.iei.od.ua/archives/2021/21-2021/3.pdf>

57. Теоретико-методичне забезпечення обґрунтування соціальних стандартів нової якості життя населення України. Звіт про науковий проєкт. № ДР 0120U103212. 2020. 178 с.

58. Леванда О. М. Порівняльний аналіз підходів до стандартів життя: Україна і Польща. *Проблеми економіки*. 2019. № 2. С. 15–24.

DOI: 10.32983/2222-0712-2019-2-15-24.

59. Леванда О. М., Шликова В. О. Роль соціальних стандартів у соціальній політиці країни. *Бізнес Інформ*. 2020. № 11. С. 146–151.

DOI: 10.32983/2222-4459-2020-11-146-151.

60. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

61. Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів / Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdvdg/vrdu_kv/vrdu_IVkv.xls

62. UNICEF Ukraine. URL: <https://www.unicef.org/ukraine>

63. Уланенко Б. Б., Доронина О. А. Влияние модели минимальной заработной платы на занятость населения в период кризиса. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2012. Т. 2, № 4. С. 362–365.

64. Саже К. Служит ли минимальная заработная плата эффективным инструментом для содействия достойной работе и уменьшению

бедности? Опыт некоторых развивающихся стран. Международное бюро труда. Сектор занятости. Женева, 47 с.

65. Саріогло В. Г. Мікродані у соціально-економічних дослідженнях : монографія / Нац. академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. Умань : Сочінський М. М., 2021. 296 с.

66. Frey E. The Solow Model and Standard of Living. Undergraduate Journal of Mathematical Modeling: One + Two: 2017. Vol. 7. Iss. 2, Article 5. URL: <http://scholarcommons.usf.edu/ujmm/vol7/iss2/5>. DOI: 10.5038/2326-3652.7.2.4879.

67. King A. Living Standards Analysis Model: The First Prototype. New Zealand Treasury Working Paper 18/05. 2018. 137 p. URL: <https://treasury.govt.nz/publications/wp/wp-18-05>

68. Енглєр Ф., Кірхнер Р., Войтс С., Бетлій О. Економічні результати зниження єдиного соціального внеску в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2016, Вересень. С. 20–26.

69. Antonova A. Macroeconomic Effects of Minimum Wage Increases in an Economy with Wage Underreporting. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*. 2018. No. 246. P. 10–33. DOI: 10.26531/vnbu2018.246.010.

70. Бондаренко О. Вплив монетарної політики на перерозподіл доходів серед поколінь. *Вісник Національного банку України*. 2018. № 244. С. 46–63.

71. Черенько Л. М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності: монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2021. 423 с.

72. Маилян Ф. Н. Влияние института минимальной заработной платы на рынок труда. *Вестник НГУ. Серия : Социально-экономические науки*. 2009. Т. 9. Вып. 4. С. 171–176.

73. Vangjeli E., Agolli J. The Influencing Factors on Unemployment Level – The Case of Albania. *European Journal of Interdisciplinary Studies*. 2017. Vol. 3. Issue 3. P. 103–112. DOI: 10.26417/ejis.v3i3.p103-112.

74. Ивановская Л. А. Влияние минимальной заработной платы на рынок труда. *Экономика труда*. 2016. Т. 3. № 4. С. 341–358.

75. Socol C., Marinas M. Minimum Wage as a Public Policy Instrument – Pros and Cons. Friedrich-Ebert-Stiftung. 45 p. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/13270.pdf>

76. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF#Text>

77. Social Insurance Pension Schemes. OECD, 2020. 22 p.

78. Колодезникова И. В., Кондуров Р. В. Особенности функционирования систем социального страхования России и Германии: социологический анализ. *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология*. 2019. Т. 25. № 2. С. 93–115.

DOI: 10.24290/1029-3736-2019-25-2-93-115.

79. Lyons K., Cheyne Ch. Social insurance mechanisms in the European Union. 2015. 42 p.

80. Линч М. Э. Американская ассоциация медицинского страхования, 1992. ISBN 1-879143-13-5.

81. Нечипоренко С. Д. Сутність та значення соціального страхування в системі соціального захисту населення. *Агросвіт*. 2017. № 6. С. 55–60. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/6_2017/11.pdf

82. Social Protection. ILO. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/ShowTheme.action?id=8>

83. Gentilini U. et al. Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures. «Living paper» version 13 (September 18, 2020). World Bank, 543 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/295321600473897712/pdf/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures-September-18-2020.pdf>

84. Изменение характера труда. Доклад о мировом развитии. Всемирный Банк. 2019. 150 с.

85. Lyons, K., Cheyne, Ch. Social insurance mechanisms in the European Union. *Working Paper* 2011, Is. 26. 42 p.

86. Tapia W. Description of Private Pension Systems. *OECD Working Papers on Insurance and Private Pensions*, No. 22, OECD, 2008, 85 p.

DOI: 10.1787/237831300433.

87. Annual survey of investment regulations of pension funds and other pension providers 2020. OECD. 437 p. URL: <https://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/2020-Survey-Investment-Regulation-Pension-Funds-and-Other-Pension-Providers.pdf>

88. Martinovic A. Solidarity as Key Determinant of Social Security Systems in the EU. 2015. 19 p.

89. The Pension Benefit Guaranty Corporation // USA Government Agency. URL: <https://www.pbgc.gov/news/press/releases/pr21-05>

90. Types of Retirement Plans. US Department of Labor. URL: <https://www.dol.gov/general/topic/retirement/typesofplanshttps>

91. Serajuddin U., Hamadeh N. New World Bank country classifications by income level: 2020-2021 // World Bank World Bank. URL: <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-world-bank-country-classifications-income-level-2020-2021>

92. Прес-реліз UNICEF: результати опитування. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/incomes-69-ukrainians-have-been-affected-covid-19-unicef-survey>

93. Бородчук Н., Черенько Л. Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/5811/file/COVID%20impact%20on%20poverty%20ukr.pdf>

94. Універсальна допомога для дітей: нормативні аспекти та можливі рішення. UNISEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/7176/file>

95. The Macroeconomic Imbalance Procedure // European Commission. Institutional paper 039. November 2016. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/16624/0/ip039_en_2.pdf

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

96. Іванов Ю. Б., Полякова О. Ю. Соціальне забезпечення в умовах антикризової політики в Україні. *Perspective of science and practice. Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference.* Amsterdam, Netherlands 2021. Р. 52–53. URL: <https://eu-conf.com>

97. Програма відродження економіки України. URL: <https://ndc-ipr.org/developments/post/programa-vidrodzhennya-ekonomiki-ukrayini>

98. Леванда О. М. Актуалізація соціальних стандартів в умовах цифрової економіки. *Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (м. Харків, 19 листоп. 2021 р.). Електронний додаток. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2021. С. 401–405.

ДОДАТКИ

Додаток А

Альтернативні моделі окремих складових імітаційної моделі

Таблица А.1

Модель залежності надходжень ПДВ (v24) від ВВП у фактичних цінах (v10) та індексу фізичного обсягу ВВП (v12)

Model is: $v24 = a \cdot v10^b \cdot v12^c$ Dependent variable: ПДВ Independent variables: 2 Loss function: least squares Final value: 61752797,01602 Proportion of variance accounted for: ,9979028 R = ,99895085						
Model is: $v24 = a \cdot v10^b \cdot v12^c$ (Квартальные-сглаж.ста) Dep. Var. : ПДВ Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050)						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 37	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	0,009681	0,004627	2,0923	0,043327	0,000306	0,019056
b	1,029487	0,008962	114,8710	0,000000	1,011328	1,047646
c	0,415267	0,093750	4,4295	0,000081	0,225311	0,605224

Джерело: авторські розрахунки

Таблиця А.2

**Результати регресійного аналізу альтернативної
моделі залежності ПДВ від ВВП**

1-й період: 2010–2013 рр.

Regression Summary for Dependent Variable: ПДВ (Квартальные-сглаж.sta) R= ,99391838 R ² = ,98787374 Adjusted R ² = ,98700758 F(1,14)=1140,5 p<,00000 Std.Error of estimate: 453,79 Include cases: 1:16						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(14)	p-level
Intercept			3106,218	779,0274	3,98730	0,001349
ВВП	0,993918	0,029431	0,083	0,0025	33,77157	0,000000

2-й період: 2014–2020 рр.

Regression Summary for Dependent Variable: ПДВ (Квартальные-сглаж.sta) R= ,99586462 R ² = ,99174635 Adjusted R ² = ,99142890 F(1,26)=3124,1 p<0,0000 Std.Error of estimate: 2166,3 Include cases: 17:44						
	Beta	Std.Err. - of Beta	B	Std.Err. - of B	t(26)	p-level
Intercept			-2570,32	1404,693	-1,82981	0,078768
ВВП	0,995865	0,017817	0,102	0,002	55,89383	0,000000

Джерело: авторські розрахунки

Таблиця А.3

Результати регресійного аналізу залежності акцизного податку від кінцевих
споживчих витрат населення

2010–2014 pp.

Model is: $v28=a*\exp(b*t)*\log(v52)$ Dependent variable: Акц Independent variables: 2 Loss function: least squares Final value: 3129697,636261 Proportion of variance accounted for: ,95903741 R = ,97930455						
Model is: $v28=a*\exp(b*t)*\log(v52)$ (Квартальные-сглаж.ста) Dep. Var. : Акц Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050) Include cases: 1:20						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 18	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	512,3118	12,90967	39,68434	0,000000	485,1896	539,4341
b	0,0343	0,00180	18,98214	0,000000	0,0305	0,0380

2015–2020 pp.

Model is: $v28=a*\exp(b*t)*\log(v52)$ Dependent variable: Акц Independent variables: 2 Loss function: least squares Final value: 47591298,55814 Proportion of variance accounted for: ,96215611 R = ,98089556						
Model is: $v28=a*\exp(b*t)*\log(v52)$ (Квартальные-сглаж.ста) Dep. Var. : Акц Level of confidence: 95.0% (alpha=0.050) Include cases: 21:44						
	Estimate	Standard - error	t-value - df = 22	p-level	Lo. Conf - Limit	Up. Conf - Limit
a	708,5536	41,82690	16,94014	0,000000	621,8099	795,2973
b	0,0328	0,00162	20,18428	0,000000	0,0294	0,0361

Джерело: авторські розрахунки

Додаток Б

Таблиця Б.1

Кількісні обмеження портфеля щодо інвестицій Пенсійних фондів та інших пенсійних поставальників у різні категорії активів

Країна	Прямі інвестиції та непрямі інвестиції через схеми колективного інвестування)									
	Фонд / Плани	Власний капітал	Нерухомість	Векселя та облігації, випущені державою	Облігації, випущені приватним сектором	Роздрібні інвестиційні фонди	Приватні інвестиційні фонди	Позики	Банківські депозити	Інші коментарі
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Данія	Великі ПФ та страхові компанії життя	Без обмежень, але регламентується Solvency II: принцип розсудливої особистості	Без обмежень, але регламентується Solvency II: принцип розсудливої особистості	Без обмежень, але регламентується Solvency II: принцип розсудливої особистості	Без обмежень, але регламентується Solvency II: принцип розсудливої особистості	Без обмежень, але регламентується Solvency II: принцип розсудливої особистості	Без обмежень, але регламентується Solvency II: принцип розсудливої особистості	Без обмежень, але регламентується Solvency II: принцип розсудливої особистості	Без обмежень, але регламентується Solvency II: принцип розсудливої особистості	Регулюється Платоспроможністю II: принцип розсудливої особистості (PPP)

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	ПФ не-великих компаній	Без обмежень, але регламентується IORP2: принцип розсудливості особистості	Без обмежень, але регламентується IORP2: принцип розсудливості особистості	Без обмежень, але регламентується IORP2: принцип розсудливості особистості	Без обмежень, але регламентується IORP2: принцип розсудливості особистості	Без обмежень, але регламентується IORP2: принцип розсудливості особистості	Без обмежень, але регламентується IORP2: принцип розсудливості особистості	Без обмежень, але регламентується IORP2: принцип розсудливості особистості	Без обмежень, але регламентується IORP2: принцип розсудливості особистості	Регламентується IORP2: Принцип розсудливості особистості
	Пенсія по втраті годувальника (АТР і LD)	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	АТР і LD мають свої закони
	Пенсійні заощадження у банку	100 % (всього)	0 %	100 %	100 % (всього)	100 %	100 %	0 %	100 %	

ДОДАТКИ

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Німеччина	Pension- skassen (форма пенсійного забезпечення по старості)	35 % (загальна експозиція) Коментарі: ▪ ліміт власного капіталу, розміщен ого на біржі, = 35 %; ▪ ліміт власного капіталу, що не ко тирується на біржі = 15 %	25 % (за гальна ек позиція)	50 % (загальна експозиція) Коментарі: загальний ліміт на векселі та облігації (випу щені державною адміністрацією та приватним сек тором) становить 50 %	50 % (за гальна ек позиція) Коментарі: ліміт на векселі та облігації (випущені держав ною ад міністра цією та приватним сектором) становить 50 %	100 % (за гальна ек позиція) Коментарі: ▪ обме ження залежить від того, що фонд інвестує (див. ліміти власного капіталу та облігацій), застосо вується «принцип перегля ду»; ▪ ліміт для закритих	7,5 % (загальна експозиція). Коментарі: рі - ліміт для аль тернатив них інвес тиційних фондів (хедж -фонди) та пов'я зані з то варом ри зики = 7,5 % ▪ ліміт на кредити,	50 % (загальна експозиція) Коментарі: ліміт для іпотечних кредитів = 50 %; ▪ ліміт для інших кредитів = 50 %; ▪ обме ження для ABS/CLN та інших сек'юри тизацій = 7,5 %; ▪ ліміт на кредити,		

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
						фондів при ватного капіталу = 15 %		надані іншим підприєм- ствам з місцева- ходженням в країнах EEA або в членстві ОЕСР, якщо ці позики достатньо забезпече- ні заставою майна або зобов'язал- ьним законодав- ством = 5 %		

ДОДАТКИ

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Пенсійний Фонд	100 % (загальна експозиція)	100 % (загальна експозиція)	100 % (загальна експозиція)	100 % (загальна експозиція)	100 % (загальна експозиція)	100 % (загальна експозиція) Коментари: • інші альтернативні інвестиційні фонди (хедж-фонди) та пов'язані з товаром ризики мають бути обмежені розумним рівнем	100 % (загальна експозиція)	100 % (загальна експозиція)	

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Польща	Відкритий Пенсійний Фонд (OFE)	100 % (прямий)	0 %	Казначейські облігації не допускаються; ліміт муніципальних облігацій = 40 % (прямий)	40 % (прямий). Коментар: ▪ ліміт для корпоративних облігацій = 40 %; ▪ ліміт для іпотечних облігацій = 40 %; ▪ ліміт для іпотечних облігацій = 40 %; ▪ ліміт для закритих фондів = 10 % немає в списку, = 15 %	15 % (прямий) Коментарі: - ліміт для відкритих фондів = 15 %; - ліміт для закритих фондів = 10 %	0 %	1,5 % (прямий)	20 % (прямий)	

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Пенсійні фонди працівників (PPE)	100 % (прямий)	0 %	100 % (прямий)	100 % (прямий) Коментар: ▪ ліміт для корпоративних облігацій = 40 %; ▪ ліміт для іпотечних облігацій = 40 %; ▪ ліміт для іпотечних облігацій, яких немає в списку, = 15 %	100 % (прямий)	0 %	1,5 % (прямий)	100 % (прямий)	
	Плани капіталу працівників (PPK)	Для акційної складової (загальна експозиція) мін. позиція) мін.	0 % (прямий)	Для боргової складової: (загальна експозиція) мін. 70 %	Не має обмеженого ліміту	Для фонду життєвого циклу: 30 % –	Для фонду життєвого циклу: 10 % –	Для фонду життєвого циклу: 30 %	Для боргової складової: (загальна)	Створені для п'ятирічних вікових категорій

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		40 % акцій компаній, зареєстрованих в індексі WIG20, 20 % акцій. Компанії, котируються в індексі WIG40, 10 % на інші акції Варшавської фондової біржі		Д – спільний ліміт з банківськими депозитами		відно-ситься до відкрито-го інвес-тиційного фонду	відно-ситься до закрито-го інвес-тицій-ного фон-ду	(загальна експози-ція).	експози-ція) мін. 70 % за строкові банківські депозити строком до 180 днів – спільний ліміт на векселі та облігації, випущені дер-жавною адміні-страцією	фонди жит-тєвого циклу складаються з двох час-тин: компо-ненти акції та боргової компоненти, пропорції яких зміню-ються з на-ближенням цільової дати фонду. На фонди накладається лише кілька обмежень, і більшість лімітів інвес-тиції поши-рюються на компоненти відповідно

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Швеція	Дружні товариства	0 % (прямий)	100 % (прямий). Коментарі: дозволено, але лише до 4/5 або 2/3 оціночної вартості, залежно від типу нерухо- мості, або 70 %, або 60 %, від- повідно, від роз- рахункової ринкової вартості нерухо- мості	100 % (прямий)	100 % (прямий)	0 % (прямий)	0 % (прямий)	100 % (прямий) Коментарі: допуска- ються лише позики з певною формою іпотечної гарантії або рівним за- безпечен- ням, якщо боржник не є штатом або муніци- палітетом Швеції	0 % (прямий)	Усі ліміти стосуються активів, що охоплюють технічні резерви. Обмежень щодо вільних активів не- має. Усі лімі- ти стосуються активів, що охоплюють технічні резерви. Обмежень щодо вільних активів не- має.

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		100 % (прямий) усіх видів власного ка- піталу, якщо до інвестицій застосовують- ся правила Платоспро- можності II.	100 % (прямий) Якщо Плато- спроможність II не за- стосовується до інвестицій (через розмір компанії), за- стосовуються такі обме- ження: • ліміт котирування власного	100 % (прямий)	100 % (прямий) Якщо Плато- спромож- ність II не застосо- вується (через розмір компанії), застосо- вується наступний ліміт: Ліміт для облігацій без коти- рування = 10 %	100 % (прямий)	100 % (прямий)	100 % (прямий) Якщо Плато- спромож- ність II не застосо- вується (через розмір компанії), застосо- вується такі об- меження: ліміт для позику без котиру- вання = 10 %	100 % (прямий)	Усі ліміти стосуються активів, що охоплюють технічні резерви. Обмежень щодо віль- них активів немає. За- стосовується принцип розсудливої особи IORP. Принцип розсуд- ливості особистості Платоспро- можності II може бути застосова- ний, і в цьо

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		капіталу = 25 %; ▪ ліміт власного капіталу, що не котируються на біржі = 10 %								му випадку немає явних обмежень щодо інвестицій
	Постачальники професійних пенсій за вислугою років (Пенсійні фонди)	100 % (прямий) Пенсійний фонд застосовує: ліміт котируваного капіталу = 100 %; ліміт власного капіталу, що котируються на біржі, = 10 %	100 % (прямий)	100 % (прямий)	100 % (прямий) Якщо Платоспроможність III не застосовується до інвестицій (через розмір пенсійного фонду), застосовується таке обмеження:	100 % (прямий)	100 % (прямий)	100 % (прямий) Якщо Платоспроможність II не застосовується до інвестицій (через розмір пенсійного фонду), застосовується таке обмеження:	100 % (прямий)	Усі ліміти стосуються активів, що охоплюють технічні резерви. Обмежень щодо вільних активів немає. Застосовується принцип розподілу особи IORP

Закінчення табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
					ліміт для облігацій без котирування = 10 %			Ліміт для кредитів без котирування = 10 %		
Україна	Недержавні пенсійні фонди (НПФ)	40 % – у списку, 10 % – для незареєстрованих у списку. Коментарі: 40 % активів можуть бути в акціях, які є у списку біржі (але не обов'язково в лістингу), включаючи 10 % в акціях, що продаються на позабіржовому ринку	10 % (прямий) 40 % – іпотечні облігації	50 % державних облігацій, 20 % – векселя	40 % (прямий)	Заборо- нено	Заборо- нено	Заборо- нено	50 % (прямий)	До 5 % ак- тивів цінних паперів НПФ в одного емітента, не- зважаючи на види цінних паперів, до 10 % від загального випуску

Джерело: складено за даними [67]

Таблиця Б.2
Кількісні обмеження щодо іноземних інвестицій для фондів соціального страхування у країнах світу

Країна	Фонд / Плани	Усього	Власний капітал	Нерухомість	Векселя та облігації, викуплені державою	Облігації, випущені приватним сектором	Розділові інвестиційні фонди	Приватні інвестиційні фонди	Позики	Банківські депозити	Інші коментарі
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Данія	Усі (пенсійні заощаджен- ня в АТР, LD, пенсійних фондах, страхуванні життя та банках)	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень.	Значною мірою регулюються прин- ципом розсудливості особи
Німеччина	Pension- skassen	Без конкретних об- межень (Світ) Коментарі: не існує конкретних обмежень щодо іноземних інвес- тицій. Однак там,	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень	Без конкретних обмежень		

Продовження табл. Б.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
		де можуть виникнути певні юридичні ризики, іноземні інвестиції мають утримуватися на розумному рівні									
	Пенсійний фонд	Без конкретних обмежень (світ). Коментарі: не існує конкретних обмежень щодо іноземних інвестицій. Однак там, де можуть виникнути певні юридичні ризики, іноземні інвестиції мають утримуватися на розумно му рівні									
Польща	Відкриті пенсійні фонди (OFE)	30 %									Обмеження для категорій ідентичні обмеженням для внутрішніх інвестицій

Продовження табл. Б.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	Пенсійні фонди працівників (PPE)	30 % (EU, EEA, OECD країн)									Обмеження для категорій ідентичні обмеженням для внутрішніх інвестицій
	Плани капіталу працівників (PPK)	Жодного конкретного обмеження. Інвестиції обмежуються активами, вираженими у валютах країн ЄС та ОЕСР. 30 % у польській валюті	Для компонентів акцій: min 20 % акцій, що продаються на фондових біржах країн – членів ОЕСР, крім Польщі								Фонди життєвого циклу створені для п'ятирічних вікових груп і складаються з 2-х частин: долевого компонента та боргового компонента, пропорції якого змінюються з наближенням цільової дати фонду. На фонди накладаються декілька обмежень, і більшість лімітів інвестицій поширюються на компоненти відповідно

Продовження табл. Б.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Швеція	Дружні товариства	Без конкретних обмежень (Світ)									
	Страхування життя	Без конкретних обмежень (Світ)									
	Постачальники професійних пенсій за віслюго років (Пенсійні фонди)	Без конкретних обмежень (Світ)									
Україна	Недержавний пенсійний фонд	20 % (Світ)	20 %	0 %	20 %	20 %	0 %	0 %	0 %	0 %	До 5 % для одного емітента; Облігації або акції іноземних державних або приватних емітентів, які торгуються на організованих фондових ринках та котируються на одній з таких

Закінчення табл. Б.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
											фондових бірж, як Нью-Йорк, Лондон, Токіо, Франкфурт або в Торговій інформаційній системі NASDAQ. Емітент повинен вести свою діяльність не менше 10 р. і бути резидентом країни з рейтингом зовнішнього боргу, перевіреним Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, рейтингом зовнішнього боргу, перевіреним Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку

Джерело: за даними [66]

Таблиця Б.3

Ліміти інвестицій в окремого емітента / випуск за категоріями активів
для фондів соціального страхування у країнах світу

Країна	Фонд / Плани	Власний капітал	Нерухомість	Векселя та облігації, випущені державою	Облігації, випущені приватним сектором	Роздрібні інвестиційні фонди	Приватні інвестиційні фонди	Позиції	Банківські депозити	Інші коментарі
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Данія	Великі пенсійні фонди та пенсіонери, які страхують життя	Без обмежень, але діє принцип Платоспроможності II розсудливої особи	Без обмежень, але діє принцип Платоспроможності II розсудливої особи	Без обмежень, але діє принцип Платоспроможності II розсудливої особи	Без обмежень, але діє принцип Платоспроможності II розсудливої особи	Без обмежень, але діє принцип Платоспроможності II розсудливої особи	Без обмежень, але діє принцип Платоспроможності II розсудливої особи	Без обмежень, але діє принцип Платоспроможності II розсудливої особи	Без обмежень, але діє принцип Платоспроможності II розсудливої особи	Регульовано Платоспроможністю II: Принцип обережності (PPP)
	Пенсійні фонди невеликих компаній	Макс 5 % інвестовано у спонсора. Макс 10 % інвестується в групу компаній, до	Без обмежень, але діє принцип IORP2: обережності	Без обмежень, але діє принцип IORP2: обережності	Макс 5 % інвестується у спонсора. Макс 10 % інвестується в групу компаній,	Без обмежень, але діє принцип IORP2: обережності	Без обмежень, але діє принцип IORP2: обережності	Без обмежень, але діє принцип IORP2: обережності	Без обмежень, але діє принцип IORP2: обережності	Регулюється IORP2: Принцип обережності (PPP)

ДОДАТКИ

Продовження табл. Б.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		якої належить спонсор			до якої належить спонсор					
	АТР і LD	Кількісних обмежень немає	Кількісних обмежень немає	Кількісних обмежень немає	Кількісних обмежень немає	Кількісних обмежень немає	Кількісних обмежень немає	Кількісних обмежень немає	Кількісних обмежень немає	АТР і LD мають свої закони (по одному для кожного).
	Пенсійні заощадження в банках	20 % по кожному випуску	0 %	100 %	20 % по кожному випуску	100 %	0 %	0 %	100 %	
Німеччина		1 %	10 %	30 %	5 %	5 %	1 %	5 %		
		Коментарі: це обмеження надається для однієї земельної ділянки або права, еквівалентного нерухомого майна, або для паву	Коментарі: це обмеження надається для однієї земельної ділянки або права, еквівалентного нерухомого майна, або для паву	Коментарі: цей ліміт стосується державних облігацій	Коментарі: ліміт на цінні папери, випущені одним емітентом, = 5 %; ліміт для іпотечних	Коментарі: ліміт на цінні папери, випущені одним емітентом, = 5 %;	Коментарі: обмеження стосується закритих альтернативних інвестиційних фондів	Коментарі: ліміт на цінні папери, випущені одним емітентом, = 5 %; для	15 %	

Продовження табл. Б.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Pension- skassen		компанії, метою яких є придбання, розвиток та управління нерухомим майном або правами, еквівала- лентними нерухомого майна або інвестова- ними у паї та акції єдиного інвестицій- ного фонду нерухомості. Те саме обмеження стосується кількох юридично	.	облігацій = 15 %	■ інвестиції у відкриті фонди не вважають- ся інвес- тиціями в одного і того ж емітента, якщо вони самі достатньо диверсифі- ковані		дер- жавних позиків — 30 %		

ДОДАТКИ

Продовження табл. Б.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
			незалежних земельних ділянок, які разом складають комерційну одиницю							
Пенсійний фонд	5 % Коментарі: Ця межа відноситься до одного підприємства	10 % Коментарі: Ця межа надається для окремої земельної ділянки або права, еквівалентного нерухомого майна, або для паїв у компанії, метою яких є придбання,	30 % Коментарі: цей ліміт стосується державних облігацій	5 % Коментарі: ліміт на цінні папери, випущені одним емітентом, = 5 %; обмеження для іпотечних облігацій = 15 %	5 % Коментарі: ліміт на цінні папери, випущені одним емітентом, = 5 %; інвестиції у відкриті фонди не вважаються інвестиціями	5 % Коментарі: ліміт стосується закритих фондів	5 % Коментарі: ліміт стосується закритих фондів	5 % Коментарі: ліміт на цінні папери, випущені одним емітентом, = 5 %; по державним позикам = 0 %	15 %	

Продовження табл. Б.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
			роз виток та управління нерухомим майном або правами, еквівалентному нерухомому майну. Те саме обмеження застосовується до кількох юридично незалежних земельних ділянок, які разом складають комерційну одиницю			в одного і того ж емітента, якщо вони самі достатньо диверсифіковані				

ДОДАТКИ

Продовження табл. Б.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Польща	Відкриті пенсійні фонди (OFE)	10 % Коментарі: ліміт стосується всіх цінних паперів, випущених одним емітентом або двома або більше афілійованими емітентами	0 % Коментарі: не допускається	40 % Коментарі: відносяться до муніципальних облігацій, оскільки казначейські облігації не допускаються	5 % Коментарі: ліміт стосується всіх цінних паперів, випущених одним емітентом або двома або більше афілійованими емітентами	5 % Коментарі: ■ ліміт на інвестиції в єдиний відкритий інвестиційний фонд = 5 %; ■ ліміт на інвестиції у закритий інвестиційний фонд або єдиний гібридний інвестиційний фонд = 2 %; ■ ліміт на інвестиції в інвестиційні фонди, якими	0 % Коментарі: не допускається	10 % Коментарі: ліміт стосується інвестицій у державні іпотечні позики, які видаються одним суб'єктом господарювання	5 % Коментарі: ліміт стосується одного банку або двох або більше дочірніх банків	

Продовження табл. Б.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
						управляє одне інвестиційне товариство, = 15 %				
Пенсійні фонди працівників (PPE)		10 % Коментарі: ліміт стосується всіх цінних паперів, випущених одним емітентом або двома або більше афільованими емітентами	0 % Коментарі: не допускається	100 %	5 % Коментарі: ліміт стосується всіх цінних паперів, випущених одним емітентом або двома або більше афільованими емітентами	5 % Коментарі: ■ ліміт для інвестицій в єдиний відкритий інвестиційний фонд = 5 %; ■ ліміт для інвестицій у закритий інвестиційний фонд або єдиний гібридний інвестиційний фонд = 2 %	0 % Коментарі: не допускається	10 % Коментарі: ліміт стосується інвестицій у державну іпотеку, надану одному суб'єкту господарювання	5 % Коментарі: ліміт призначений для одного банку або для двох або більше дочірніх банків	

Продовження табл. Б.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		5 % (єдиного емітента) може бути збільшено до 10 %, якщо загальна вартість інвестицій у цінні папери та інструменти грошового ринку окремого емітента, у якого фонд інвестував більше 5 % вартості своїх активів, не перевищує 40 % вартості активів фонду; до 20 % активів в			5 % (єдиного емітента) може бути збільшено до 10 %, якщо загальна вартість інвестицій у цінні папери та інструменти грошового ринку окремого емітента, у якого фонд інвестував більше 5 % вартості своїх активів, не перевищує 40 % вартості активів фонду; до 20 %		20 % ■ Відно- ситься до закритого інвестицій- ного фонду		20 %	

Продовження табл. Б.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		інструментах, випущених учасниками однієї групи			активів в інструментах, випущених учасниками однієї групи					
	Дружні товариства	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	
Швейцарія	Страхування життя	5 % Коментарі: цей ліміт стосується акцій, випущених однією компанією. У деяких випадках цей ліміт може досягати 10 % (наприклад, виданий вітчизняними або іноземними банками)	5 % Коментарі: ліміт на один об'єкт нерухомості (або групу) = 5 %	100 % Коментарі: цей ліміт стосується державних облігацій, або надається тільки фінансово стабільним суб'єктам	5 % Коментарі: цей ліміт стосується облігацій, випущених однією компанією. У деяких випадках цей ліміт може досягати 10 % (наприклад, виданий вітчизняними або іноземними банками)	100 % (прямий), але обмеження щодо акцій, що належать непрямою порядку, необхідно дотримуватись (прозорість)	100 % (прямий), але обмеження щодо акцій, що належать непрямою порядку, необхідно дотримуватись (прозорість)	5 % Коментарі: ліміт стосується акцій, випущених однією компанією. У деяких випадках цей ліміт може досягати.	100 % але за законом давством чітко не визначено	Принцип розсудливості щодо Плато-спроможності II може бути застосований, і в цьому випадку немає явних обмежень щодо інвестицій в окремого емітента / випуску

Продовження табл. Б.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
					вітчизня- ними або іноземними банками)			10 % (напри- клад, у вітчизня- них або іно- земних банках)		
Поста- чальники професій- них пенсій по старості (ПФ)	5 % Коментарі: цей ліміт сто- сується акцій, випущених однією компа- нією. У деяких випадках цей ліміт може досягати 10 % (наприклад, виданий вітчизняними або іноземни- ми банками)	5 % Коментарі: ліміт на один об'єкт нерухомості (або групу) = 5 %	100 % Коментарі: цей ліміт стосується державних обліга- цій, або надається фінансово стабільним суб'єктам	5 % Коментарі: цей ліміт стосується облігацій, випущених однією компанією. У деяких ви- падках цей ліміт може досягати 10 %	100 % (прямий), але об- меження щодо ак- тивів, що належать непрямому порядку, необхідно дотри- муватись (прозо- рість)	100 % (прямий), але об- меження щодо ак- тивів, що належать непрямому порядку, необхідно дотри- муватись (прозо- рість)	100 % (прямий), але об- меження щодо ак- тивів, що належать непрямому порядку, необхідно дотри- муватись (прозо- рість)	5 % Комен- тарі: • ліміт стосу- ється позиків; • немає обме- жень щодо кредитів, наданих державі	100 %, але законо- давством чітко не визна- чено	

Закінчення табл. Б.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
					(наприклад, виданий вітчизняними або іноземними банками)			або настільки ж фінансово стабільному суб'єкту		
Україна	Недержавні пенсійні фонди	5 %	0 %	5 %	5 %	0 %	0 %	0 %	10 % Коментарі: Макс 10 % у кожному банку	До 5 % для одного емітента; до 10 % від загального випуску

Джерело: складено за даними [66]

Таблиця Б.4

Інші кількісні обмеження щодо інвестицій активів пенсіонерів у країнах світу

Країна	Фонд / Плани	Самостійні інвестиції / конфлікт інтересів	Інші кількісні правила			Мехі концентрації власності	Інші коментарі
			Ліміт впливу іноземної валюти	Ліміт по виробничих фінансових інструментах	Додаткові обмеження / коментарі		
1	2	3	4	5	6	7	8
Данія	-	-	-	-	-	-	-
Німеччина	Pensionskassen	Коментарі: ▪ ліміт інвестицій у роботодавця-спонсора та у групі компанії у разі єдиного плану роботодавця = 5 %; ▪ ліміт у разі плану з декілька працівниками = 15 %	30 %	Превентивні покупки (включаючи пролонгації) до 12 міс.: 15 %; превентивні покупки, що охоплюють понад 12 міс.: 5 %. Операції хеджування: 100 % портфеля активів на останню дату балансу, а також резерви та зобов'язання, виражені в іноземній валюті, які не покриваються		Немає меж концентрації власності. Обмеження в 1 % від обмежених активів мають бути дотримані	

Продовження табл. Б.4

1	2	3	4	5	6	7	8
				відповідним капітальним вкладенням. Підготовчі операції з придбання: 7,5 %. Короткі ставки: 1,5 % Короткі ставки на основі акцій: 0,5 %. Операції, що підвищують дохідність: 7,5 %. Слід уникати надмірного ризику щодо одного контрагента та інших операцій з похідними інструментами			
	Пенсійні фонди	5 % Коментарі: ▪ ліміт інвестицій у роботодавця-	30 %	Превентивні покупки (включаючи пролонгації) до 12 міс.: 15 %; превентивні покупки,		Немає меж концентрації власності. Обмеження в 1 % від обмежених	

Продовження табл. Б.4

1	2	3	4	5	6	7	8
		спонсора у разі єдиного плану роботодавця = 5 %; ■ ліміт інвестицій у групі компанії в разі єдиного плану роботодавця = 10 %; ■ у разі плану з кількома роботодавцями, інвестиції в ці компанії мають здійснюватися розумно та адекватно диверсифіковано		що охоплюють понад 12 міс.: 5 %. Операції хеджування: 100 % портфеля активів на останню дату балансу, а також резерви та зобов'язання, виражені в іноземній валюті, які не покриваються відповідним капітальним вкладенням. Підготовчі операції з придбання: 7,5 %. Короткі ставки: 1,5 % Короткі ставки на основі акцій: 0,5 % Операції, що підвищують дохідність: 7,5 %. Слід уникати надмірного ризику		активів мають бути дотримані	

Продовження табл. Б.4

1	2	3	4	5	6	7	8
				щодо одного контр-агента та інших операцій з похідними інструментами			
Пов'язані	Відкриті пенсійні фонди (OFE)	0 % Коментарі: ак-тиви не можна інвестувати в цінні папери, випущені компанією пенсійного фонду або її акціонерами, контролюваними, контр-олюючими або асоційованими організаціями	30 %	0 %		10 %	Обмеження концентрації технічно відносяться до одиничних емісій (max 10 % одиничних емісій), що означає не більше 10 % фактичних акцій
	Пенсійні фонди працівників (PPE)	5 % Коментарі:	30 %	0 %		10 %	Обмеження концентрації технічно

Продовження табл. Б.4

1	2	3	4	5	6	7	8
		■ ліміт на акції, випущені акціонерами керуючого товариства ЕРР, = 5 %; ■ ліміт на акції та облигації, випущені акціонерами керуючого товариства ЕРР, = 10 %					відноситись до одиничних емісій (max 10 % одиничних емісій), що означає не більше 10 % фактичних акцій
Плани капіталу працівників (РРК)	Жодного конкретного обмеження, за винятком того, що кошти з однієї групи не можуть стягуватися з комісією	Інвестиції обмежуються активами, які виражені у валюті країн ЄС та ОЕСР 30 % у не-польській валюті	Пенсійні активи можуть бути інвестовані у виробничі інвестиційні інструменти виключно з метою управління ризиками	25 % активів в іпотечних облигаціях, випущених єдиним іпотечним банком. Не більше 10 % складової боргу в інструментах без інвестиційного рейтингу	Фонди можуть володіти максимум 10 % від загальної кількості голосів у будь-якому органі управління емітента	Фонди життєвого циклу, створені для п'ятирічних вікових груп, складаються з двох частин: компонента акцій та ком	

Продовження табл. Б.4

1	2	3	4	5	6	7	8
							понента боргу, пропорції яких змінюються з наближенням цільової дати фонду. На фонди накладається лише кілька обмежень, і більшість лімітів на інвестиції поширюються на компоненти відповідно
Швеція	Дружні товариства	100 % Коментарі: немає	0 %	0 %	Вклади у виробничі фінансові інструменти не допускаються	Не визначено законодавством	Усі ліміти стосуються активів, які покривають технічні резерви. Обмежень щодо вільних активів немає

Продовження табл. Б.4

1	2	3	4	5	6	7	8
	Страхування життя	100 % Коментарі: немає	Активи, що використовуються для покриття боргу, мають бути інвестовані таким чином, щоб обмежити ризик втрат при обміні валют, але не застосовуються явні обмеження щодо валюті активів, які покривають технічні резерви	0 %	Немає виробничих фінансових інструментів в активах, призначених для покриття технічних резервів. Ліміт на активи, які виражені в валюті, відмінної від валюти, в якій виражені зобов'язання, = 20 %	Не визначено законодавством	Може бути застосований Принцип розсудливості особи Платоспроможності II, і в цьому випадку немає чітких кількісних правил
	Постачальники професійних пенсій за вислугою років (Пенсійні фонди)	5 % Коментарі: - ліміт інвестицій у компанію-спонсора = 5 %;	Активи, що використовуються для покриття боргу, мають бути інвестовані таким чином, щоб обмежити	0 %	Ризики, пов'язані з узгодженням валют, мають бути обмежені. Немає виробничих фінансових	Не визначено законодавством	

Продовження табл. Б.4

1	2	3	4	5	6	7	8
		якщо компанія-спонсор належить до групи, ліміт інвестицій у компанію, що належать до цієї ж групи, = 10 %	ризик втрат при обміні валют, але явні обмеження щодо валюти активів, які покладають технічні резерви, не застосовуються		інструментів в активах, що призначені для покриття технічних резервів; ліміт активів, виражених у валютах, відмінних від валюти, у якій виражені зобов'язання, = 20 %		
Україна	Недержавні пенсійні фонди	5 % у цінних паперах власного випуску засновника (спонсора) НПФ. 0 % для контрагентів осіб. Забороняється придбання	Без обмежень	0 % Пряме обмеження	Інші активи, не заборонені законодавством, – не більше 5 % активів	5 % загальних активів НПФ на одного емітента. 10 % від загального випуску.	

Закінчення табл. Б.4

1	2	3	4	5	6	7	8
		цінних паперів, випущених контрактними організаціями НПФ: (КУА, зберігач, аудитор, адміністратор, консультанти, агенти) та їх афілійованих осіб					

Джерело: за даними [66]

This image shows a single sheet of white paper with horizontal blue or grey ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Наукове видання

**Теоретичні засади та
прикладні аспекти реалізації
соціальної політики в умовах
макроекономічної нестабільності
в Україні**

Монографія

За редакцією
кандидата економічних наук, доцента О. Ю. Полякової,
доктора економічних наук, професора Ю. Б. Іванова

Підписано до друку 20.11.2021 р. Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.

Гарнітура ArnoPro. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 12,1.

Обл.-вид. арк. 15,2. Наклад 50 прим. Зам. № 436.

ФОП Лібуркіна Л. М.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

від 12.02.2003 р., серія ХК № 76

61002, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 28.

Надруковано у ФОП Рубашкін Д. Ю.